

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HADİSÇİLİĞİ BAĞLAMINDA MUHAMMED EBÛ ŞEHBE’NİN
MU‘CİZE ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

AYŞE GÜLSÜM UÇAR

AMASYA
Temmuz – 2024

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HADİSÇİLİĞİ BAĞLAMINDA MUHAMMED EBÛ ŞEHBE’NİN
MU‘CİZE ANLAYIŞI

Hazırlayan
Ayşe Gülsüm UÇAR

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

AMASYA – 2024

İki cihan sermâyem kıymetli anne ve babama...

TEZ ONAY SAYFASI

Ayşe Gülsüm UÇAR tarafından hazırlanan “HADİSÇİLİĞİ BAĞLAMINDA MUHAMMED EBÛ ŞEHBE’NİN MU‘CİZE ANLAYIŞI” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 25/06/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

.....

Üye : Doç. Dr. Osman AYDIN

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mücahit KARAKAŞ

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../.....

.....

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

....../.../.....

Ayşe Gülsüm UÇAR

İmza

ÖZET

HADİSÇİLİĞİ BAĞLAMINDA MUHAMMED EBÛ ŞEHBE’NİN MU‘CİZE ANLAYIŞI

Ayşe Gülsüm UÇAR

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Haziran/2024

Danışman: Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Hz. Peygamber’in hadisleri ve sünneti, sonraki nesiller için büyük bir emanet değeri taşımış ve kıymet verilen bir miras olmuştur. İslam âlimleri bu emaneti on dört asır boyunca muhafaza etmiş ve hadis ilmini başka hiçbir bilim dalına nasip olmayan bir disiplin ile geliştirmişlerdir. Geleneksel hadis anlayışını muhafaza eden âlimlerin yanı sıra modern hadis anlayışını benimseyen âlimler de hadis ilmine katkı sağlamıştır. Rivâyetleri ilk olarak aklın ve bilimin öncülleri ile değerlendiren Rasyonalizm ve Müslümanların çağın gerisinde kaldığı fikrinden hareketle doğan ıslah hareketlerinin yöneldiği alan ilk olarak hadis ilmi olmuştur. Mısırlı âlim Muhammed Ebû Şehbe, döneminin fikrî hareketlerinin tam merkezinde konum almış ve sünnete dair Batı etkisinde kalan ve hızlı bir yayılma gösteren yaklaşımların kabul edilebilir yahut kesinlikle reddedilmesi gereken yönlerini; ömrünün sonuna kadar yazdığı eserler, reddiyeler, sesli ve yazılı yayınlar, geniş halk kitlelerine ve ilim ehli kimselere yönelik sohbet ve konferanslar ile ortaya koymuştur. Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde telif ettiği eserlerden yola çıkarak Ebû Şehbe’nin hadis ve sünnete dair çizgisi, ikinci bölümde “mu‘cize” konusundaki yaklaşımları incelenmiştir. Mu‘cize meselesi etrafındaki görüşlerinde Ebû Şehbe’nin “İsrâ ve mi‘râc” risalesi başlıca kaynak olarak kullanılmıştır. Bu çalışma Ebû Şehbe’nin, Hz. Peygamber’in hissî mu‘cizelerinin, kabulü veya reddindeki temel referanslarını ortaya koymayı; ayrıca on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda Mısır’da öne çıkan âlim ve araştırmacıların mu‘cize hakkındaki görüşlerini Ebû Şehbe’nin benimsediği el-Ezher’in gelenekselci mu‘cize anlayışıyla mukayese etmeyi hedeflemektedir. Çalışma, müellifin mu‘cizeyi kapsam olarak geniş bir yelpazede değerlendirdiği, mu‘cize meselesi etrafında serdettiği görüşlerinin, Oryantalist ve Modernist yaklaşımların karşısında konumlandığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Mısır, Mu‘cize, İsrâ, Muhammed Ebû Şehbe

ABSTRACT

MUHAMMAD ABŪ SHAHBA'S UNDERSTANDING OF MIRACLES IN THE CONTEXT OF HIS HADITHISM

Ayşe Gülsüm UÇAR

Amasya University, Institute of Social Science

Department of Basic Islamic Sciences, M.A., June /2024

Supervisor: Assoc. Prof. Hasan YERKAZAN

The Prophet's hadiths and Sunnah have been a great relic and a treasured heritage for subsequent generations. Islamic scholars have preserved this relic for fourteen centuries and developed the science of hadith with a discipline that no other discipline has been able to match. In addition to scholars who preserved the traditional understanding of hadith, scholars who adopted the modern understanding of hadith also contributed to the science of hadith. Rationalism, which first evaluated the narrations with the premises of reason and science, and the reformist movements that arose from the idea that Muslims were lagging behind the times, were primarily directed towards the science of hadith. The Egyptian scholar Muhammad Abū Shahba was at the center of these intellectual movements of his time, and he revealed the acceptable or absolutely rejectable aspects of the Western-influenced and rapidly spreading approaches to the Sunnah through his works, refutations, audio and written publications, and talks and conferences for the masses of people and scholars until the end of his life. The study consists of an introduction, two chapters and a conclusion. In the first part, Abu Shahba's line on hadith and sunnah based on his works, and in the second part, his approaches to “miracle” are analyzed. Abū Shahba's treatise “Isrā’ and mirāj” was used as the main source for his views on the issue of miracles. This study aims to reveal Abū Shahba's main references for the acceptance or rejection of the Prophet's sensory miracles, and to compare the views on miracle held by prominent scholars and researchers in Egypt in the nineteenth and twentieth centuries with al-Azhar's traditionalist understanding of miracle adopted by Abū Shahba. The study concludes that the author evaluates the miracle in a wide spectrum in terms of its scope and that his views on the miracle issue are positioned against the Orientalist and Modernist approaches.

Keywords: Hadīths, Egypt, Miracle, Isra, Abū Shahba

ÖN SÖZ

Bismillâh, hamden lillâh, essalâtu vesselâmu alâ Resûlillâh.

XX. yüzyıl âlimleri arasında şahsiyeti ve yaptığı ilmî çalışmalarla takdir kazanan ve ulemânın büyüklerinden olduğu kabul edilen Muhammed Ebû Şehbe (öl.1403/1983) ömrünün büyük bir bölümünü Mısır'da geçirmiş, tahsilini Mısır'da tamamlamış ve el-Ezher Üniversitesinde uzun yıllar öğretim görevlisi olarak hizmet etmiştir. Eserlerinin çoğunluğunu hadis ve tefsir alanında telif eden Ebû Şehbe hem yaşayışı hem de yaptığı çalışmalarla örnek bir hayat sürmüştür.

Onun yaşadığı asır Kur'ân ve sünnet hakkında müsteşriklerin ortaya attıkları iddiaların yaygınlaştığı, hadisler hakkında batı kaynaklı modern yaklaşımın İslâm ulemasını da etkilediği, çağdaş bazı kitaplarda sünnet hakkında şüphe uyandıracak hususların yazıldığı döneme denk gelmektedir. Ebû Şehbe Oryantalistlerin ve özellikle onlardan neşet eden söz konusu iddialara eserlerinde yer veren bazı çağdaş Müslüman âlimlerin karşısında bir duruş sergileyerek ortaya atılan görüşleri titizlikle incelemiş ve daima Kur'ân ve sünnetin savunuculuğunu üstlenmiştir.

Ebû Şehbe Kur'ân ve sünnet ışığında siretün nebeviyye'nin açıklanması ve savunulması hususunda hayatını feda eden ulema arasında zikredilmektedir. Bu alanda; telif ettiği eserleri, reddiyeleri, dergilerdeki yazıları, sesli ve görsel iletişim araçları vasıtasıyla yapmış olduğu yayınları ve konferansları ile mücadele etmiştir. Tüm bu faaliyetleri yürütürken Kur'ân'ı ve Resûlullâh'ın (s.a.v) sünnetini merkeze koyarak yönünü belirlemiş, İslâm dininin koyduğu usul ve kaidelerin uygulanabilir ve yaşanabilir olduğu hakikatine eserlerinde vurgu yapmıştır.

Araştırma konusunun belirlenmesinden bugünkü hale kavuşmasına kadarki süreçte yardımlarını esirgemeyen ve her aşamasında yol gösteren kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Hasan Yerkazan'a, yüksek lisans ders sürecindeki ufuk açıcı değerlendirmeleri ile katkı sağlayan Prof. Dr. Nevzat Aydın hocamıza, kıymetli teklifleriyle tezin hem muhteva hem de biçim yönünden bütünlük arz etmesini kolaylaştıran Doç. Dr. Osman AYDIN ve Dr. Öğr. Üyesi Mücahit KARAKAŞ hocalarıma, tez yazım sürecimde motivasyonumu yüksek tutmam hususunda her zaman desteğini gördüğüm kardeşim Arş. Gör. Halil İbrahim Doğramacı'ya, son olarak madden ve manen desteğini daima yanımda hissettiğim değerli eşim Doç. Dr. İlyas Uçar'a şükranlarımı sunarım.

Ayşe Gülsüm UÇAR

.../.../.....

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖN SÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
2. Araştırmanın Metodu.....	1
3. Araştırmanın Kaynakları	3
4. XX. Yüzyıl Mısır’da Hadis’e Genel Bakış.....	3
I.BÖLÜM	
1. MUHAMMED EBÛ ŞEHBE’NİN HAYATI ve ESERLERİ	8
1.1. İsmi ve Künyesi.....	8
1.2. İlmî Şahsiyeti.....	8
1.3. Eğitim Hayatı	9
1.4. Çalışma Hayatı ve Almış Olduğu Vazifeler.....	10
1.5. Ders Aldığı Hocaları	12
1.6. Çağdaşları ve Arkadaşları	12
1.7. Vefatı.....	13
1.8. Eserleri	14
1.8.1. Hadis Alanındaki Eserleri.....	16
1.8.1.1. el-Vad’u fi’l-Hadîs ve Raddü Şübehi’l- Müsteşrikîn ve Gayruhum mine’l- Bâhîsîn	16
1.8.1.2. Difâ‘ ani’s-Sünne ve Raddü Şübehi’l-Müsteşrikîn ve’l-Küttâbi’l-Muâsırîn.....	16
1.8.1.3. el-Vasît fi Ulûmi ve Mustalahı’l-Hadîs	20
1.8.1.4. Fî Usûli’l-Hadîs	22
1.8.1.5. Ulûmü’l-Hadîs	22
1.8.1.6. Tevfîku’l-Bârî bi Şerh-i Sahîhi’l-Buhârî	22
1.8.1.7. Fî Rihâbi’s-Sünneti el-Kütübü’s-Sıhâhı’s-Sitteti	23
1.8.1.8. A`lâmu’l-Muhaddisîn	24
1.8.1.9. Şerhu’l-Muhtâr min Sahîhi’l-Müslim.....	25
1.8.2. Kur’ân İlimleri Alanındaki Eserleri.....	25

1.8.2.1.	el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm	25
1.8.2.2.	el-İsrâiliyyâtü ve'l-Mevdûâtü fi Kütübi't-Tefsir	27
1.8.3.	Diğer Alanlardaki Eserleri	30
1.8.3.1.	es-Sîretü'n Nebeviyye fi Dav'il-Kur'ân ve's-Sünne	30
1.8.3.2.	el-İsrâ ve'l Mi'râc	35
1.8.3.3.	Nazratü'İslâm ile'r-Ribâ el-Müşkiletü ve Hallehâ	36
1.8.3.4.	el-Hudûdu fi'l-İslâm	36
1.8.3.5.	el-İslâm ve Gadâye'l-Asr	37
1.8.3.6.	Min A'lâmi'l-İslâmî (Safahâti Mine'l-Batûleti ve Suveri Mine'l-Fidâiyyeti).....	37

II.BÖLÜM

2.	EBÛ ŞEHBE'NİN MU'CİZE ANLAYIŞI	38
2.1.	Beşeriyetin Peygamberlere Duyduğu İhtiyaç.....	38
2.2.	Mu'cize'nin Tanımı ve Mahiyeti	41
2.2.1.	Mu'cize'nin Kaynağı	43
2.2.2.	Mu'cize ile Hârikulâde Olaylar Arasındaki Farklar	44
2.2.3.	Mu'cize'nin Temel Özellikleri	46
2.2.4.	Mu'cizelerin Gönderildikleri Zamana Uygunluğu	47
2.3.	Hissî Mu'cizeler	49
2.3.1.	Mu'cizeler Hakkındaki Rivâyetlere Dair Değerlendirmeleri	52
2.3.2.	Hissî Mu'cize Olarak Kitabında Yer Verdiği Hâdiseler	55
2.3.3.	Hissî Mu'cizelerin İnkârı	56
2.3.4.	Mu'cize'nin İmkânına Yönelik İtirazlar	58
2.4.	Yaşadığı Dönem açısından Modern Hadis Anlayışında Mu'cize'ye Bakış	61
2.4.1.	Muhammed Abduh	62
2.4.2.	Reşîd Rızâ	63
2.4.3.	Muhammed Esed	65
2.4.4.	Muhammed Hüseyin Heykel	67
2.5.	İsrâ ve Mi'râc Hâdisesi	71
2.5.1.	Sözlük ve Terim Anlamı.....	71
2.5.2.	Hâdisenin Sübûtu.....	73
2.5.3.	Ruh ile Gerçekleştiği Görüşü	75
2.5.4.	Rüyada Gerçekleştiği Görüşü	76
2.5.5.	Beden ve Ruh Birlikteliği ile Gerçekleşmesi	77
2.5.6.	İsrâ ve Vahdet-i Vücûd Görüşü	78
2.5.7.	İsrâ ve Mi'râc'ın Zamanı	80
2.5.8.	İsrâ ve Mi'râc'ın Mümkünlüğü	82

2.5.9.	Mi‘râc Hâdisesinde Ru‘yet Meselesi.....	85
2.5.9.1.	Ru‘yeti Kabul Etmeyenler	85
2.5.9.2.	Ru‘yeti Savunanlar	87
2.5.10.	İsrâ ve Mi‘râc Konusunda Zihinleri Meşgul Eden Bazı Meseleler..	89
2.5.11.	Ebû Şehbe’nin İsrâ ve Mi‘râc Risâlesinde Kullandığı Kaynaklar ...	92
2.5.12.	Ebû Şehbe’nin İsrâ ve Mi‘râc Hadisleri Örneğinde Metin Tenkidi .	93
2.6.	Tıbb-ı Nebevî Rivâyetleri Özelinde Ebû Şehbe’de Mu‘cize’nin Genişleyen Kapsamı	95
SONUÇ		115
KAYNAKÇA.....		120
ÖZ GEÇMİŞ		Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

İnsanlığın tekâmülü ilk insan Hz. Adem'in yaratılışının murâd edilmesi ve ilk peygamber seçilmesi ile başlamaktadır. Yüce Allah, yeryüzünü insana ve insanın emir ve hizmetine uygun olarak yaratmakla ona ilk kıymeti vermiş ve mevcut düzeni koruyacak ve geliştirecek birçok meleke ile donatmıştır. Aklî, bedenî, rûhî ve birçok açıdan mükemmel olarak yaratılmış insan için kendisinde mündemiç olan hususiyetleri tekâmül ettirici olarak Allah, ilâhî kanun ve nizam koymuş ve peygamberler göndermiştir. Yüce Allah'ın son peygamber olarak seçtiği Hz. Muhammed yaratılmışların en mükürremi, kendisi ile tamamlanacak nübüvvet halkasının son zinciridir. Ona gönderilen hak kitap tahriften korunmuştur ve içerisindeki emirler kıyamete kadar canlılığını koruyacak evrenselliğindedir. İslâm dininin bir diğer kaynağı olan sünnet; Müslümanların dînî algılarının şekillenmesinde, sosyal yaşamlarının düzenlenmesinde ve İslâm toplumundaki hayat düzenini en ufak ayrıntısına kadar inşa etmekte çok önemli bir unsurdur.

Sünnet, bu önemli konumundan dolayı asırlardır çeşitli ihtilafların ve tartışmaların merkezinde olmuştur. Tartışılan konular yaşanan çağlara göre farklılıklar göstermektedir. İlk asırlarda hadis ve sünnetin tedvini için gösterilen çaba ve ortaya koyulan kurallar bütünü sonraki asırlar için tartışmaların zeminini oluşturmaktadır. Tezimiz kapsamında Mısırlı âlim, muhaddis ve müfessir Muhammed Ebû Şehbe ve onun, döneminin çalkantılı ilmî ve fikrî yapısı içerisindeki konumu, ilme dair katkıları; mu'cize konusunda Ezher ulemasının büyük çoğunluğunun takip ettiği geleneksel hadis anlayışına yakınlığı ile modern ve ıslahatçı yaklaşıma olan tenkitçi yönü irdelenecektir. Muhammed Ebû Şehbe'nin hayatı ve eserlerini tanıtmak, mu'cize konusundaki yaklaşımını ortaya koymak araştırmanın amacını teşkil etmektedir.

2. Araştırmanın Metodu

Ebû Şehbe'nin en çok derinleştiği ilim hadis ilmidir ve eserlerinin büyük çoğunluğunu da bu alanda vermiştir. Kendisinin hadis ilmine dair vukufiyeti pek çok İslâmî alanda telif ettiği eserlere de yansımaktadır. Dinin temel kaynaklarını büyük bir ilmî kavrayışla özümsemiş olan Ebû Şehbe, hangi alanda eser verirse versin temel yaklaşım olarak nakli ön planda tutmuştur. Çalışmamızda Ebû Şehbe'nin hadis ilmi ile alakalı görüşlerini konuların muhtevaları içerisinde rivâyetlere yaptığı değerlendirmeler ile ortaya koymak hedeflenmektedir.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Ebû Şehbe'nin hayatı, ilmî şahsiyeti, almış olduğu eğitimler ve akademik vazifeleri; ders aldığı hocaları ve yakın öğrencileri hakkında bilgiler verilmiştir. Telif ettiği eserlerin büyük bölümüne ulaşılmış olup konu ve menhec yönünden müstakil olarak değerlendirilmiştir. Hadis alanında yazdığı eserler hakkında geniş bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde Ebû Şehbe'nin mu'cize anlayışı "İsrâ ve Mi'râc" risalesi özelinde değerlendirilmiş; bu kapsamda mu'cizeler hakkındaki görüşlerine kaynaklık eden rivâyetlere işaret edilmiş, zaman zaman mu'cizelerin konu olduğu kelâmî yaklaşımlara yer verilmiştir. Ancak konunun rivâyetler bağlamında değerlendirilmesi esas olduğundan hadis ilmi disiplini dışına çıkmamaya gayret edilmiş ve bu yorumlar sınırlandırılmıştır.

Ebû Şehbe'nin mu'cizeler hakkındaki görüşleri; Hz. Peygamber'de vuku bulan mu'cizelerden örneklere başvurmak suretiyle değerlendirilmiş, görüşlerinin kapsamı daha net ortaya koyulmuştur. Bu minvalde ikinci bölümün büyük bir kısmı isrâ ve mi'râc hâdisesi hakkındadır. Geleneksel bir bakış açısıyla mu'cizelere yaklaşan Ebû Şehbe'nin, mu'cizeleri kapsam olarak geniş bir yelpazede değerlendirdiği görülmektedir. Bu bakımdan onun genişleyen mu'cize algısı, bölümün nihayetinde özel bir başlıkta değerlendirilmiş; bu kapsama giren tıbb-ı nebevî konulu bazı hadisler Türkiye'deki âlimlerin görüşleri ile mukayese edilmiştir. Konu hakkında Türkiye'deki geniş tıbb-ı nebevî literatüründen yararlanılmıştır.

Bir diğer başlık olarak yaşadığı dönem açısından modern hadis anlayışında mu'cize meselesi hakkında fikirleri ile öne çıkmış bazı âlimlerin görüşlerine yer verilmiştir. Muhammed Abdüh'un *Risâletü't-Tevhîd* ve *el-İslâm ve'n-Naşrâniyye ma'a'l-ilm ve'l-medeniyye*; Muhammed Hüseyin Heykel'in (öl. 1956) *Hayâtü Muhammed*; Muhammed Esed'in (öl. 1992) Türkçe'ye *Kur'ân Mesajı* ismi ile tercüme edilmiş *The Message of the Qur'ân*, Juynboll'un (öl. 2010) *Modern Mısırda Hadis Tartışmaları* olarak tercüme edilmiş *The Authenticity of the Tradition Literature; Discussion in Modern Egypt*, Mazharuddin Sıddıkî'nin *İslâm dünyasında Modernist Düşünce*, Ebû Şehbe'nin *Difâ'ani's-sünne ve raddü şübehi'l-müsteşrikîn ve'l-küttâbi'l-muâsırîn* isimli eserlerinden başlıca kaynak olarak yararlanılmıştır.

Ebû Şehbe'nin eserlerinde kadim ulemâdan yaptığı bazı nakillerde eseri kaynak göstermemesi araştırmayı güçleştirmiştir. Çalışmada kaynağına ulaşamayan bazı bilgilere Ebû Şehbe'nin naklettiği üzere kendi eserinden kaynak gösterilmek suretiyle yer verilmiş ve bu kısımlar belirtilmiştir.

3. Araştırmanın Kaynakları

Ebû Şehbe hakkında Mısır'da iki çalışma yapıldığına dair bilgi mevcuttur. Ancak bu çalışmalara ulaşılamamıştır. Bunlardan ilki araştırmacı Mahmud Rahma tarafından Kahire'deki Usûlü'd-dîn fakültesinde mahfuz olan *ed-Duktûr Muhammed Ebû Şehbe ve cuhûduhû fî's-sünneti'n nebeviyye* isimli yüksek lisans tezidir. İkincisi ise; Şeyh Ahmed Mustafa Fadliya tarafından kaleme alınan *ed-Duktûr Muhammed Ebû Şehbe hayâtuhû ve âsâruhû* isimli çalışmadır.¹

Ebû Şehbe'nin eserlerinden yalnızca *Difâ' ani's-sünne ve reddü şübehi'l-müsteşrikin ve'l küttâbi'l-muâsirîn* adlı eseri 1990 yılında Mehmet Görmez ve Mehmet Emin Özafşar tarafından *Sünnet Müdafaası* ismi ile Türkçe'ye tercüme edilmiştir. 2023 yılına kadar Türkiye'de Ebû Şehbe hakkında başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Kısa süre önce tamamlanmış ve halihazırda devam etmekte olan bazı çalışmalar mevcuttur. Tamamlanmış olanlar: Muhammet Sıddık Boyacılar'ın "Muhammed Ebû Şehbe ve Hadis İlmindeki yeri"² ve Bünyamin Bursa'nın "Muhammed Ebû Şehbe'nin Hadisçiliği"³ isimli yüksek lisans tezleridir. Mücahit Altun'un "Muhammed Ebû Şehbe'nin Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri" isimli tez çalışması ise devam etmektedir.

Çalışmada yakın zamanda Ebû Şehbe hakkında yayımlanmış tezlerde erişim sağlanamamış olan iki farklı makale kaynak olarak kullanılmış ve Ebû Şehbe'nin hayatı hakkında kıymetli bilgilere ulaşılmıştır. Bunlar; Sudan Ummu Derman Üniversitesi'nde misafir öğretim üyeliği yaptığı yıllarda talebesi olan Beşir Ali Hamed et-Turâbî'nin hocası hakkında yazdığı *Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ*⁴ ve Enver Hamed Şerâh'ın *el-Ehâdisü'n-nebeviyyeti fî kitâbâtı Ebî Şehbe*⁵ adlı makaleleridir.

4. XX. Yüzyıl Mısır'da Hadis'e Genel Bakış

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyıl İslâmî ilimler ve özellikle hadis ilmi açısından önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemin hadisçiler tarafından 'modern

¹ <https://www.islamweb.net/ar/article/156930>, (Çevrimiçi: 10 Mart 2024).

² Muhammet Sıddık Boyacılar, *Muhammed Ebû Şehbe ve Hadis İlmindeki Yeri* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

³ Bünyamin Bursa, *Muhammed Ebu Şehbe'nin Hadisçiliği* (Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

⁴ Beşir Ali Hamed Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", *Ummu Derman Üniversitesi Dergisi*, (2006), 305-331.

⁵ Şerâh Enver Hamed, "el-Ehâdisü'n-nebeviyyeti fî kitâbâtı Ebî Şehbe", *Mecelletü Külliyyeti's-Şeriatî ve'l Kânûn* 4/2 (2021), 3553-3576.

dönem' yahut 'son dönem' olarak nitelendirilmesi, hadis tarihi ve literatürü hakkında oryantalistlerce yapılan çalışmalar ile İslâm dünyasında ve Batıda akademik anlamda yapılan araştırmaların önceki asırlardan farklılaştırmasından kaynaklanmaktadır.⁶

Hadis ilmindeki gelişmeler bağlamında incelendiğinde bu dönemde hadise bakışın; Batı menşeli oryantalist düşünce, Müslüman din âlimlerinin hadis ilmine karşı ortaya koydukları reformist yaklaşım ve bunlara reddiyeleri ile karşı duran klasik yaklaşım etrafında şekillendiği görülmektedir. Ebû Şehbe'nin eserlerinin büyük bölümünde oryantalist ve reformist yaklaşım hakkında değerlendirmeler, reddiyeler, tenkitler ve karşılaştırmaların olduğu görülmektedir.

Mısır'da modern hadis yaklaşımının merkezi konumunda olan Menâr ekolü ve bu fikrî hareketin yayılmasında büyük rol sağlayan *el-Menâr* dergisi ile oryantalist düşünce hakkında yapılacak öz bir değerlendirmenin Ebû Şehbe'nin eserlerinin ve düşüncelerinin anlaşılmasına yönelik katkı sunacağını görmekteyiz.

Batı'da hadis hakkında araştırma yapan ilk kişi olmasa da görüşleri ile geniş bir etki alanına sahip olan Goldziher (öl. 1921) hadis araştırmalarının ilk kurucusu olarak kabul edilmektedir. Oryantalistlerin hadislere yaklaşımı bütünüyle aynı olmamakla beraber, Goldziher, Schacht (öl. 1969) ve Juynboll (öl. 2010) Batı'daki hadis çalışmalarında kendilerine en çok müracaat edilen, dolayısıyla da oryantalist hadis araştırmalarının belirleyicisi olan kişilerdir.⁷ Batılı araştırmacılar Mısır'a gelerek yazma eserleri incelemiş ve hadis hakkında araştırmalar yapmışlardır. Goldziher bir seyahati esnasında Mısır'da bulunmuş ve Ezher Hocalarının derslerini takip etmiştir.⁸ Joseph Schacht ise 1930- 1932 yılları arasında Kahire Üniversitesinde misafir profesör olarak dersler vermiştir.⁹ Juynboll'un doktora tezi *The Authenticity of the Tradition Literature; Modern Egypt* adlı eseri ise *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları* olarak Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹⁰

Son yüzyıllarda özellikle rönesans ve reform hareketlerinden sonra Hristiyan âleminin ilim, fen ve teknolojide hızlı bir ilerleme kaydetmesine karşın İslâm âlemindeki ve özellikle hilafet merkezi olan Osmanlı İmparatorluğundaki gerileme ve sonrasında gelen çöküş neticesinde Müslüman âlemi Batı'dan gelen farklı ideoloji ve düşünce hareketlerine açık hale gelmiştir.

⁶ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 185.

⁷ Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 39.

⁸ Mehmet.S Hatipoğlu - Tahsin Görgün, "Goldziher, Ignaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 14/102.

⁹ Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, 37.

¹⁰ Gualtherus Hendrik Albert Juynboll, *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, çev. Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018).

İslâm coğrafyasında görülen bu fikrî, siyasî ve ideolojik akımlardan birisi de XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında merkezi Mısır olan, Cemâleddin Afgânî (öl. 1897), Muhammed Abduh (öl. 1905) ve Muhammed Reşîd Rızâ'nın (öl. 1935) liderliğini üstlendiği ıslah hareketi ve bu hareketin oluşturduğu Menâr ekolü'dür.¹¹

Mısır'da hadis tartışmalarının tarihini doğru bir şekilde anlayabilmek için kendisinden sonra birçok ilim adamını etkileyen Menâr ekolünün hadise yönelik yaklaşımına vurgu yapmak uygun olacaktır. Bu ekol, İslâm'da reformun gerekliliğini ilk dile getiren ekol olarak bilinmektedir. Yenilikçi düşüncelerinin duyulması ve yayılmasında hadisler, bu ekolün takipçilerine önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca Kahire'de 1898-1940 yılları arasında yayımlanan *el-Menâr* dergisi ekolün ilmî meselelere getirdikleri yorumların tartışıldığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.¹² Ekol, dinî modernizmin öncüsü olarak görülen Cemâlettin Efgânî, Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ'nın görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir.

Menâr ekolü, ıslâh konusunda kendisini aşırı uçlardaki iki görüşün ortasında konumlandırmıştır. Bu ekol, o dönemde çoğunlukla Vehhâbîlerden oluşan, naslarla yetinip bunları akla önceleyen ve sloganları “Bu ümmetin ilk nesli neyle düzene girdiyse son nesli de onunla ıslah olur”¹³ olan Selefilîği benimsememiştir. Buna mukabil tamamen ve yalnız akla önem verip, naslara kıymet vermeyen oryantalistlerin temsil ettiği akılcılığı da kabul etmemiştir. Dolayısıyla bu iki görüş arasında mutedil bir yol izlemiştir. Akıl ile nakli birleştirme ve asıl olan İslâm mirasını koruyarak Batı ile hareket etmenin zarureti çağırın bu ekolün Türk âlimler üzerinde de etkisi olmuştur. Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ'nın kitapları Türkçe'ye tercüme edilmiş ve fikirlerinin bazı âlimlerce benimsendiği görülmüştür.¹⁴

Menâr ekolü, hadislerin mana ve yorumlanmasında ve gerek hadisin tamamının gerekse bazı bölümlerinin kabul ve reddinde Mu'tezile mezhebinden etkilenmiştir. Rivâyetlerin delil olması konusunda aklın hakem yapılması, akla muhalif birçok rivâyeti te'vil etmeleri, hadislerin Kur'ân'a arzı vb. konulardaki görüşlerinde Mu'tezile mezhebine muvafakat ederken, âhad haberlerin kabulü ile ilgili meselelerde muhalefet etmişlerdir.¹⁵

XX. yüzyılda özellikle hadis alanında Müslüman âlimlerin hadis metodolojisiyle ilgili reformist yaklaşımları ve Batı menşeli oryantalist düşüncenin İslâm toplumunda yayılması önemli bir gelişme olarak kendini göstermiştir. Daha önce ifade edildiği üzere Menâr ekolünün oluşumunda hadis ilmi ile bağlantılı birçok fikrin etkin olduğu görülmektedir. Dönemin

¹¹ Mahmoud Salloum, *Menâr Ekolü'nün Hadis Anlayışı* (İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 8.

¹² Salloum, *Menâr Ekolü'nün Hadis Anlayışı*, 16.

¹³ Salloum, *Menâr Ekolü'nün Hadis Anlayışı*, 85.

¹⁴ Salloum, *Menâr Ekolü'nün Hadis Anlayışı*, 49-53.

¹⁵ Salloum, *Menâr Ekolü'nün Hadis Anlayışı*, 81-89.

üzerinde tartışılan meseleleri; sahâbenin adaleti, Ebû Hureyre'nin (öl. 58/678) çok hadis rivâyet etmesi ve hadislerin sıhhati ile tedvinine yönelik tartışmalar *el-Menâr* dergisinin ana gündemini oluşturmaktadır. Bu derginin yalnızca müntesiplerinin görüşlerini destekleyici yayınlar yaptığını söylemek doğru olmaz. Aksine derginin ekolü desteklemeyen birçok kişinin yazı kaleme aldığı bir platform niteliğinde olduğu görülmektedir. Mısırlı âlim ve fikir öncülerinden Ahmed Emîn (öl. 1954), Mahmud Ebû Reyve (öl. 1970) ve Muhammed el-Gazzâlî (öl. 1996) ekolden etkilenen isimlerdendir.¹⁶

Ahmed Emîn ve Ebû Reyve'nin *el-Menâr* dergisinde yazdıkları yazılar sebebiyle bu ekolün takipçisi gibi görünmesine karşın, onların ekolden etkilendiği ancak hadis alanındaki bazı görüşleriyle de oryantalist düşünceye yaklaştıkları ve etkilendikleri açıkça görülmektedir.

Mustafa es-Sibâî (öl. 1964) *es-Sünne ve mekânetühâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî* ve Muhammed Acâc el-Hatîb *es-Sünne kable't-tedvîn*, isimli eserlerinde Ahmed Emin'in hadislerle ilgili kanaatlerini tenkit etmişlerdir. Ahmed Emîn'in sahîh hadis külliyatlarında uydurma rivâyetlerin bulunduğu yönündeki iddiası, Ebû Hureyre'nin güvenilirliği hakkındaki yaklaşımları, sahâbeden bazılarının ve özellikle İbn Abbas'ın (öl. 68/687-688) sonradan Müslüman olmuş ehl-i kitâb âlimlerinin tesirinde kaldığı, Kâ'b el-Ahbâr'ın (öl. 32/652-653) İslâmiyet'i samimiyetle benimsemediği gibi görüşlerinden dolayı İslâm âlimlerince eleştirilmiştir.¹⁷

Mısırlı yazar Ebû Reyve ise, hadis ve sünnete dair şüpheli fikirlerini yayınladığı makaleleri ve *Edvâ' 'ale's-sünneti'l-Muhammediyye* adlı eserine yapılan reddiyeler ile tanınmıştır. İddialarını delillendirmekten uzak olan yazar, onunla fikirlerini müzakere etmek isteyen ilim adamları ile bir araya gelmekten genellikle kaçınmıştır.¹⁸ Ahmet Emîn ile aynı çizgiyi takip eden Ebû Reyve birçok ilim adamı tarafından tenkit edilmiştir.

Hadis alanında geleneksel metodu takip eden âlimler ise, yenilikçi yaklaşımın tezlerinin çıkmazlarını ortaya koyarak, iddia ettikleri gibi yeni bir hadis metodolojisine ihtiyaç olmadığı görüşündedirler. Hadis ve tefsir başta olmak üzere İslâmî ilimler alanında muhtelif çalışmalar yapmış Muhammed Ebû Şehbe, yaşadığı dönemde geleneksel hadis anlayışını takip eden âlimler arasında öne çıkmaktadır.

Mısır'da görülen modernist ve ıslahatçı yaklaşımın hadis ve sünnete verebileceği zararları gören ve kitaplarında sık sık tenkit ettiği bu yaklaşıma mensup âlimlerin görüşleri

¹⁶ Salloum, *Menâr Ekolü'nün Hadis Anlayışı*, 6.

¹⁷ Hulusi Kılıç, "Ahmed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1989), 2/63.

¹⁸ Nurettin İtr - Yaşar Kandemir, "Ebû Reyve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/214.

karşısında sessiz kalmayı doğru bulmayan Ebû Şehbe, makale ve muhtelif yayınlarla reddiyelerde bulunmuş, dönemin âlimlerini de buna davet etmiştir. O, Kur’ân ve sünneti muhtemel en küçük zarardan dahi uzak tutmak üzere ömrü boyunca var gücü ile mücadele etmiştir. Tahsil ettiği ilimler neticesinde özellikle hadis ilminde meleke kazandığı görülmektedir. Ebû Şehbe ilmî çalışmalarında, yegâne gayesinin Resûlullâh’a (s.a.v) ve ashâbına benzemek olduğunu sık sık tekrarlar. Onu şu cümleleri çok güzel tanımlamaktadır: “Risâletin sahibi Zât’a (sav), sahâbesinin bir benzeri olabilmeliyiz. Hatta öyle örnek olalım ki İslâm onlarla övündüğü gibi bizimle de övünsün biz de onlar gibi izzet kazanalım. Onların o zamanda olduğu gibi bizler de bu zamanda insanlar içerisinde çıkarılmış en hayırlı ümmet olabilelim”.¹⁹

Onun ahlâkî faziletlerinin ilmî üslûbuna da yansıdığı eserlerinde açıkça görülmektedir. Kendisinin reddiyelerinde dahi edepli üslubundan ödün vermediği, özellikle hicrî ilk asırlardaki âlim ve muhaddislerin eserlerinde tespit ettiği hatalara kitaplarında yer verirken yumuşak ve kıymetlerini asla düşürmeyecek bir üslup ile değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Buna istisna olarak Ebû Reyze’nin sünnete yönelik iddialarına, Müslümanların aklına şüphe sokması sebebiyle son derece şedîd davrandığı görülmektedir. Ebû Şehbe’nin bir diğer önemli özelliği, günümüzde sayısı oldukça az olan “Hadis İsnad İcâzeti”ne sahip olan bir âlim oluşudur.²⁰

¹⁹ Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû Şehbe, *es-Sîretü’n-nebeviyyeti fi dav’i’l-Kur’ân ve’s-sünne* (Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1996), 9.

²⁰ Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafası*, çev. Mehmet Görmez - M.Emin Özafşar (İstanbul: Risale Yayınları, 2020), 24.

I. BÖLÜM

1. MUHAMMED EBÛ ŞEHBE’NİN HAYATI ve ESERLERİ

1.1. İsmi ve Künyesi

Tam adı Muhammed b. Muhammed Süveylim b. Ebû Şehbe’dir. Nil Deltası’nda, Mısır’ın en kuzeyindeki Kafrü’ş-Şeyh bölgesine bağlı Dusûk beldesinin köylerinden biri olan “Minyetü Cenâh”da 25 Şevval 1332/15 Eylül 1914’te doğmuştur.²¹ Binicilik ve cihad sevgisi ile insanlar arasında meşhur olmuş köklü Ebû Şehbe ailesine mensuptur. Ailesinin bir kısmı Mısır’da Buhayra olarak adlandırılan bölgedeki birçok farklı yere, bir kısmı ise Kafrü’ş-Şeyh ve Garbiya bölgesine yerleşmiştir.²²

Künyesi ise Ebû Sâdât’tır. Kendisi bu künyeyi çeşitli alanlarda akademik unvan sahibi olan Muhammed Rıza, Ebû Bekir ve Ömer ismindeki üç erkek evladından dolayı edinmiştir. Kitaplarında çocuklarının isimleri ile ayrı ayrı künyelendiği de görülmektedir.²³ Ayrıca Ebû Sâdât diye anılmaktan hoşnut olduğunu ifade etmektedir.²⁴

1.2. İlmî Şahsiyeti

XX. yüzyılın zirve âlimlerinden olan Ebû Şehbe’nin ilmî çalışmaları, onun hem akademik alanda hem halk arasında neden bu denli sevildiğini ve ilgi ile takip edildiğini göstermektedir. Onun eserlerinde, yayınlarında, görsel ve sesli tüm medya organlarını kullanarak ortaya koyduğu küçük büyük her türlü gayretinde İslâm adına sarfedilmiş büyük çabalar olduğu görülmektedir. Kendisinin de ifadesiyle çalışmalarını, yaptığı savunuları ve reddiyelerini ancak ilmî bir yaklaşımla gerçekleştirmiş, eskilerin ortaya koydukları musannefata sıkı sıkıya tutunmuş, eleştirilerinde ise mutedil bir yol izlemiştir. Zira Ebû Şehbe sünnetin bir taşıyıcısı ve adeta yaşayan parçası olan sahâbe ve onları takip eden neslin gayretlerini Müslümanların yolunu aydınlatan bir fener olarak görmüştür. Çalışmalarında

²¹ Minye Cenah, Nil Nehri’nin Reşid Kolu kıyısında yer alan bir köydür. Ebû Şehbe kendi memleketi olan bu köyde de sohbetler yapmış ve dersler vermiştir. Dersler esnasında halktan aldığı sorulardan duyduğu memnuniyeti dile getiren Ebû Şehbe, onların sordukları sorularda doğal zekaları, saf ruhları ve özlerinden gelen dindarlıklarının emaresini taşıdığını söylemektedir. Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve l-mi’râc* (Suudi Arabistan: Câmiu’l-Kütübi’l-İslâmiyye, 1964), 44 (75.Dipnot).

²² Turâbî, “Cuhûdü’ş-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti’s-sünneti ve ulûmihâ”, 307.

²³ Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû Şehbe, *el-Medhal li dirâseti’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Riyad: Dâru’l-Livâ, 1987), 4; Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû Şehbe, *Difâ’ani’s-sünne ve raddü şübehi’l-müsteşrikîn ve l-küttâbi’l-muâsırîn* (Kahire: Mektebet’s-Sünne, 1989), 10; Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve l-mi’râc*, 65.

²⁴ Ebû Şehbe, *es-Sîretü’n-nebeviyyeti fî dav’i’l-Kur’ân ve’s-sünne*, 10.

klasik yolu takip eden Ebû Şehbe'nin, eserlerinde çağdaş dönemde sünnet ve hadis alanında karşılaşılan yeni meselelere yaklaşımı ile öne çıktığı görülmektedir. Alanı itibariyle onun çalışmalarının büyük bölümü Kur'an ve sünnete dairdir. Bununla birlikte ahkâm ile alakalı çalışmaları da mevcuttur.

Ebû Şehbe ailesi tarafından çok küçük yaşta ilme teşvik edilmiş ve derslere yönlendirilmiştir. İlmî disiplinini küçük yaşlarda kazandığını *el-Vasît* isimli kitabında şöyle ifade etmektedir:

Ben ilme dair bir satır yazsam, bir araştırma yapsam, bir meseleyi dahi tahkik etsem onu çok sağlam bir şekilde korumak bana Allahu Teâlâ'nın bir lütfudur. Yazdığım her şeyle de son derece faydalanmış ve istifade etmişimdir. İlim talebesi iken yaptığım araştırmalar da böyle. Belki ben şöyle desem şaşırsınız: İlim talebeliği sırasında ve hatta çocukluk zamanlarımda yazdığım defterlerin hiçbirisini kaybetmedim hatta bazısı köyümüzdeki kütüphanede bugüne kadar mevcuttur.²⁵

1.3. Eğitim Hayatı

Ebû Şehbe, yegâne gayesi evlatlarının Kur'an-ı Kerîm ve dinî ilimleri tahsil etmesini temin etmek olan anne ve babasının himayesinde büyümüştür. Henüz dört yaşına geldiğinde babası ona, köydeki nesiller hakkında bilgi ihtiva eden *Kitabu'l-garye*'yi okutmuştur. Bu kitapta Ebû Şehbe'nin soyuna dair bilgiler de bulunmaktadır.²⁶

Babası okuma yazma öğrenmesi, dinin temel esaslarını ve Kur'an-ı Kerîm'i ezberlemesi için onu 4 yaşında 'küttâb' denilen mahalle mektebine yani köy okuluna yazdırmıştır. 9 yaşına geldiğinde ise Kur'an'ın yarısını hıfzetmiştir.²⁷

1925 yılında dinî ilimlerin öğretildiği bir okul olan Dusûk el-Ezher okuluna başlamıştır. Buradaki tahsili onun hıfzını tamamlamasına engel olmamış 12 yaşında bu okuldan hıfzını ve ilköğrenimini tamamlayarak mezuniyet belgesini almıştır.²⁸

1930 -1935 yılları arasında yine Tanta'da İslâmî ilimlerin öğretildiği, "Enstitü" de denilen lise seviyesinde öğrenim veren bir okulda okumuş ve mezun olmuştur.²⁹ Bu okuldan aldığı diploma ile el-Ezher'in fakültelerinden biri olan Usûlü'd-dîn Fakültesine girebilmeye hak kazanmıştır.³⁰ 1935 yılında başladığı bu fakülteden 1939 yılında mezun olmuştur.³¹ Kendisinin sahip olduğu melekeler bu aşamada ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir. Nihayet

²⁵ Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû Şehbe, *el-Vasît fî ulûmi ve mustalahi'l-hadis* (Lübnan/Beyrut: Âlemü'l-Ma`rifeti, t.s.), 7.

²⁶ Ebû Şehbe, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 495.

²⁷ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 308; Enver Hamed, "el-Ehâdisü'n-nebeviyyeti fî kitâbatı Ebî Şehbe", 3557.

²⁸ Enver Hamed, "el-Ehâdisü'n-nebeviyyeti fî kitâbatı Ebi Şehbe", 3557.

²⁹ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, 23.

³⁰ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 308.

³¹ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, 23.

bu fakülteden derece ile mezun olarak Âlemiyyet diplomasına sahip olmuştur.³²

Üniversite hayatı oldukça başarılı geçen Ebû Şehbe akranları arasında tertibi, düzeni ve başarısı ile daima ön planda olmuştur. Lisans eğitiminden sonra açılan sınavda başarı göstererek aynı yıl yüksek lisans öğrencisi olarak el-Ezher'e kabul edilmiştir.³³ 1944 yılında yüksek lisansını tamamlamış ve 1946 yılında³⁴ önde gelen ulemâdan oluşan beş kişilik jürinin karşısında doktorasını savunmuş, hocalarının iltifatına ve teveccühüne mazhar olarak yüksek başarı derecesi ile doktora mezun olmuştur.³⁵

1.4. Çalışma Hayatı ve Almış Olduğu Vazifeler

Ebû Şehbe, 1946 yılında doktora eğitimini tamamladıktan sonra aynı yıl Usûlü'd-dîn Fakültesine hoca olarak tayin edilmiştir.³⁶ Hem ilmî birikimi hem de ahlâkı ile pek çok öğrenciye faydalı olmuştur.

1947-1952 yılları arasında henüz hocalığının başında Suudi Arabistan Yüksek Enstitüsü'nde ders vermek için misafir öğretim üyesi olarak bulunmuş, dînî eğitim reformu ve müfredatının tekrar oluşturulmasında rol oynamış ve Kâbe yakınlarında dört yıl ikamet etmiştir. Ebû Şehbe burada geçirdiği yılları büyük bir mutlulukla öğrencilerine anlatmıştır.³⁷ Daha sonra sırasıyla doçent ve profesör olan Ebû Şehbe 1963 yılında Bağdat Üniversitesinde bir yıl misafir öğretim üyeliği yapmıştır.³⁸ Burada bulunduğu süre zarfında Ebû Hanife Câmisinde dersler vermiştir.³⁹ 1966 yılında Sudan Ummu Dermân Üniversitesinde 3 yıl öğretim üyesi olarak bulunmuştur.⁴⁰ Sudan'da kaldığı süre zarfında ünü her yere yayılmış derslerine ve konferanslarına çok sayıda insan katılmıştır. İhlas ve sıdk ile donanmış olduğu, sesinin dâvûdiliği ve gücü, konuşmasında meselelere ne kadar çok delil getirdiği, Kur'ân-ı Kerim ve hadislerle ne kadar önem verdiği herkes tarafından bilinmektedir. Sudan'ın başkenti Hartum ve batı bölgesinde Ebyad'da halka açık dersler gerçekleştirmiş ve cumhurun büyük ilgisine mazhar olmuştur.⁴¹

³² Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 308.

³³ Enver Hamed, "el-Ehâdisü'n-nebeviyyeti fî kitâbatı Ebî Şehbe", 3557.

³⁴ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, 23.

³⁵ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 308.

³⁶ Enver Hamed, "el-Ehâdisü'n-nebeviyyeti fî kitâbatı Ebî Şehbe", 3558.

³⁷ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 308.

³⁸ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 309.

³⁹ "Muhammed Ebû Şehbe", *ar.wikipedia.org* (Erişim 14 Kasım 2022).

⁴⁰ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, 23.

⁴¹ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ",

Ebû Şehbe'nin Sudan'da yaptığı hizmetlerden biri de 1968 yılında Sudan Ummu Dermân Üniversitesinde Dâvet Enstitüsü'nü kurması olmuştur. Bu sayede Sudan'da vermek istediği mesajı en güzel şekli ile vererek Mısır'a geri dönmüştür.⁴²

Ebû Şehbe'nin Ummu Dermân Üniversitesinde görev yaptığı yıllarda ona üç yıl talebelik yapmış ve ilminden istifade etmiş olan Beşir Ali Hamed et-Turâbî onu on dördüncü asrın en kıdemli âlimi olarak görmekte ve hocasını müceddid ve müctehid vasfı ile nitelendirerek, uzun zamandan beri eski musannefâtın içine hapsolmuş durumda olan sünnet-i nebeviyye hususunda hem yaşayışı itibariyle hem de yaptığı konuşmalar açısından takdir edilesi bir çaba ortaya koyduğunu söylemektedir. Turâbî, hocasından *Sahîhayn*'dan bir kısım hadisleri okumuş ve icazet almıştır. Ebû Şehbe iki büyük hocası olan Muhammed Habîbullâh Şengkîfî el-Cekenî (öl. 1363/1944) ve Muhammed Zâhid el-Kevserî'den (öl. 1371/1952) almış olduğu rivâyetler konusunda da ona icazet vermiştir. O, Ebû Şehbe için: 'Şeyh ilim ve hilm heybesi olan bir zat ve davranış ekolüdür. Kur'ân'a ve Resûlullâh'ın (s.a.v) sünnetine tutunmuş, kendisini sık sık kitap ve sünnetin hâdimi olarak nitelendirmiştir" demektedir.⁴³

Ebû Şehbe Mısır'a döndükten sonra 1969 yılında Asyut şehrinde el-Ezher'e bağlı olarak açılan Usûlû'd-dîn Fakültesi'nin ilk dekanı olmuş ve 1973 yılına kadar bu görevi yürütmüştür.⁴⁴ Dekanlığı esnasında el-Ezher'in Asyut'taki şubesi niteliğinde olan bu üniversiteye bağlı iki farklı fakültenin kurulmasına öncülük etmiştir. Bunlar Arap Dili Fakültesi, Şeriat ve Hukuk Fakültesi'dir.⁴⁵

1974 yılında Mekke'deki Melik Abdülaziz Üniversitesinin Şeriat Fakültesi'nde eğitim ve araştırma maksatlı misafir öğretim üyeliği yapmıştır.⁴⁶ Ayrıca aynı yıl Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde lisansüstü bölüm başkanı olarak çalışmıştır.⁴⁷

Ebû Şehbe, üniversitedeki vazifesinin yanı sıra ilmini sesli ve görüntülü yayın organları yoluyla da yaymış ve halkın istifade etmesi için çalışmıştır. En bariz çalışmalarından biri Mekke'de yayın yapan "Nidâu'l-İslâm" radyosu kanalıyla yaptığı *Sahihu'l-Buhârî* şerhidir. Eşsiz bir üslûp ile verdiği bu dersleri binlerce insan dinlemiştir.⁴⁸

309.

⁴² Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 309.

⁴³ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 305-306.

⁴⁴ Ebû Şehbe, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 496; Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaaası*, 23.

⁴⁵ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 310.

⁴⁶ Enver Hamed, "el-Ehâdisü'n-nebeviyyeti fî kitâbatı Ebî Şehbe", 3558.

⁴⁷ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 310.

⁴⁸ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ",

Bunların yanında Mısır'da ve diğer Müslüman Arap ülkelerinde çeyrek asır veya daha fazla süre büyük ilmî ve dinî dergilerde yazmış, dersler vermiş ve seminerlere katılmıştır. Mısır, Suudî Arabistan Krallığı, Irak ve Sudan'da radyo ve televizyon programları yapmıştır.⁴⁹

1.5. Ders Aldığı Hocaları

Ebû Şehbe hadis ve tefsir ilminde devrin önde gelen pek çok âliminden istifade etmiştir. Onlardan bazıları: Fudayle el-İmâm Muhammed Huseyn (öl.?), Eş-Şeyh es-Seyyid el-Kanâvî (öl.?), Muhammed Habîbullâh Şengîtî el-Cekenî, Muhammed Zâhid el-Kevserî, eş-Şeyh Muhammed eş-Şirbînî'dir (öl. 1326/1908).⁵⁰ Vefat tarihine bakıldığında Ebû Şehbe'nin eş-Şirbînî'ye talebe olarak yetişemediği görülmektedir. İsim benzerliği söz konusu değilse, hocaları arasında zikredilmesinin nedeninin, ıslahatçı düşünceye karşı çıkması ve Ezher'de geleneksel yaklaşıma sahip olan ulema arasında zikredilmesi⁵¹ olduğu kanaatindeyiz.

1.6. Çağdaşları ve Arkadaşları

Ebû Şehbe kıymetli eserler ortaya koymuş birçok âlim ile aynı dönemi paylaşmaktadır. Onlardan bazıları: *et-Tefsîr ve 'l-müfessirûn* adlı meşhur eseriyle tanınan Mısırlı âlim Profesör Muhammed Hüseyin Zehebî (öl.1397/1977)⁵², *el-Hadîs ve 'l-muhaddisûn inâyetü 'l-ümme 'l-İslamiyye bi's-sünneti'n- nebeviyye* isimli önemli eserin müellifi Muhammed Muhammed Hasan Ebû Zehv (öl.1403/1982), Seyyid Ahmed Ramazan el-Mesîr (öl?), Abdülğani Avz er-Râcihi (öl?) ve eş-Şurbâs Haseneyn el-Basrâtî'dir (öl?). Ezher şeyhlerinden Muhammed Hıdır Hüseyin (öl. 1958) de birlikte görev yaptığı ve istifade ettiği âlimlerdendir.⁵³

Ebû Şehbe görev yaptığı üniversiteler başta olmak üzere çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencilerinden bazılarının lisans üstü eğitimi tamamladıkları ve akademik kadrolarda görev aldıkları tespit edilmiştir. Öğrencilerinden Ahmed Ma'bed Abdülkerîm, 1970'te hadis alanında yüksek lisansını bitirmiş, 1979'da ise Usûlû'd-dîn Fakültesi'nde tamamladığı çalışmasıyla doktor unvanını kazanmıştır. Ayrıca kendisi "Hey'etü Kibârî'l-Ulemâ" üyesidir. Mısır'ın önde gelen hadisçilerinden birisi olan Abdülkerîm, Ezher Camii'nde hadis dersleri vermiştir.⁵⁴

310.

⁴⁹ Ebû Şehbe, *el-Medhal li dirâseti 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 496.

⁵⁰ Enver Hamed, "el-Ehâdisü'n-nebeviyyeti fî kitâbatı Ebî Şehbe", 3557-3558.

⁵¹ Ahmet Özel, "Şirbînî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul, 2010), 39/188.

⁵² Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyâtü ve 'l-mevdûâtü fî kütübi 't-tefsîr* (Mektebet's-Sünne, 1987), 8.

⁵³ Ebû Şehbe, *es-Sîretü'n-nebeviyyeti fî dav'i 'l-Kur'ân ve 's-sünne*, 1/21, 2.dipnot.

⁵⁴ İsa Eren, *Modern Dönemde Mısır'da Hadis ve Sünnet Konusundaki Yaklaşımlar* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi,

Ezher Üniversitesi Usûlü'd-dîn Fakültesi'nden mezun olan ve *en-Nakd ve merâhilü fî's-sünne* başlıklı çalışmasıyla yüksek lisansını, *es-Sünne beyne ensâriha ve husûmiha* başlıklı çalışmasıyla ise 1976'da doktorasını tamamlamış olan Sa'd el-Mersafî, Ebû Şehbe'nin öğrencilerindendir. Mersafî, uzun yıllar Kuveyt'te dersler vermiştir.⁵⁵

Mûsâ Şâhin Lâşîn, (öl. 2013) Ezher'de tefsir ve hadis bölümünde yüksek lisans yapmış 1948'de aynı üniversitede hadis hocası olarak ders vermeye başlamıştır. 1965'te doktorasını tamamlayan ve 1994-2009 yılları arasında Evkaf Bakanlığı'na bağlı Uluslararası Sünnet ve Sîret Merkezi başkanlığını yürüten Lâşîn, Ebû Şehbe'nin öğrencilerindendir.⁵⁶

Ebû Şehbe'nin öğrencilerinden olan bir diğer âlim Prof. Dr. Nûreddin Itr'dır (öl. 2020). Medine İslâm Üniversitesi, Dimeşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi, Ezher ve Ümmü Dermân Üniversiteleri Dimeşk şubelerinde dersler veren, birçok İslâm ülkesinde konferanslara katılan ve Türkiye'de de özverili çalışmalarda bulunan büyük âlim, Ezher Üniversitesinde lisans eğitimi almış ve hadis ilmine dair *Tarîkatü't-Tirmizî fî Câmiih ve'l-muvâzene beynehû ve beyne's-Sahîhayn* isimli doktora tezini tamamlamıştır.⁵⁷

Sudan'daki öğrencilerinden en bilinenleri ise; Şeyh İbrahim Hadır, Müfessir Profesör Tahir Ahmed Abdülkâdir, Doktor Hasan Ahmed Hasan, Muhammed Sırru'l Hatim ve Doktor Bâbekir Hamed et-Turâbî'dir.⁵⁸ Fıkıh usûlü alanında eser telif eden Ahmed Mansûr Âl-i Sebâlik Ebû Şehbe'den siyer ve hadis dersleri almıştır. Ürdün'den Mahmud Nâdî Ubeydât, Mescid-i Harâm imamlarından Usâme b. Abdullah Hayyât, Ahmed Mustafa Fadliya, Türkiye'den Nurettin Boyacılar talebelerindendir.⁵⁹ Hadis âlimlerinden Ahmed Ma'bed Abdülkerîm de öğrencileri arasındadır.⁶⁰

1.7.Vefatı

Kendisini 'Kur'ân ve sünnetin hadimi' olarak tanımlayan,⁶¹ hayatını adeta dinin ihyası, Kur'ân ve sünnet ilimleri ile alakalı eser telifi ve İslâm dini hakkında ortaya atılan şüphelerin izalesi için vakfeden Ebû Şehbe ömrünün son zamanlarında hastalığa yakalanmış mesane kanseri teşhisiyle uzun süre tedavi görmüş ve bu hastalık sebebiyle Ramazan Bayramı günleri

Doktora Tezi, 2023), 486. dipnot.

⁵⁵ Eren, *Modern Dönemde Mısır'da Hadis ve Sünnet Konusundaki Yaklaşımlar*, 16. dipnot.

⁵⁶ Eren, *Modern Dönemde Mısır'da Hadis ve Sünnet Konusundaki Yaklaşımlar*, 148. dipnot.

⁵⁷ Abdullah Hikmet Atan, "Hadis ve Sünnete Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nûrettin Itr", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 45 (2021), 202.

⁵⁸ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 309.

⁵⁹ Boyacılar, *Muhammed Ebû Şehbe ve Hadis İlmindeki Yeri*, 14.

⁶⁰ Abdullah Aydın, "Hadis Tetkikleri Dergisi" 6/1 (2008), 200.

⁶¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyâtü ve'l-mevdûâtü fî kütübi't-tefsîr*, 337.

içerisinde 15 Haziran 1983 (5 Şevval 1403) tarihinde cuma sabahı vefat etmiştir.⁶²

el-Ezher'in büyük âlimlerinden Şeyh Câdelhak Ali Câdelhak (öl. 1416/1996) liderliğindeki âlimler ve öğrencileri başta olmak üzere halkın ve sevenlerinin katılımıyla oluşan büyük bir topluluğun duası ve şehadeti ile cenaze namazı el-Ezher-i Şerîf Camii'nde kılınmış ve Mısır'da Nasr şehrindeki aile kabristanlığına defnedilmiştir. Ebû Şehbe'nin ölüm haberi, sadece Mısır'da değil, Suudi Arabistan Krallığı, Irak, Sudan ve Doğu Akdeniz'de ilminden istifade eden herkesi hüzünlendirmiş, Mısır ve Suudi Arabistan'daki radyo konuşmalarını, Irak ve Sudan'daki konferans ve seminerlerini dinleyen Müslümanları derinden etkilemiştir.⁶³

1.8. Eserleri

Ebû Şehbe 69 yıllık hayatının hemen hepsini ilim tahsili ve öğretiminde geçirmiş, henüz dört yaşındayken başlayan ilmî hayatı vefatına kadar sürmüştür. O daima İslâm adına çalışmış, üretmiş, çok sayıda eser telif etmiş ve sayısız yazılı ve görsel yayın ortaya koymuştur. Kur'ân, hadis ve dinî ilimlerle alakalı kaleme aldığı eserleri şunlardır:

1. *Tevfiku 'l-bârî bi şerh-i Sahîhi 'l-Buhârî*
2. *el-Muhtâr min Sahîh-i Müslim*
3. *A'lâmu'l-muhaddisîn*
4. *el-Vasît fî ulûmi ve mustalahı 'l-hadîs*
5. *Difâ' ani's-sünne ve raddü şübehi 'l-müsteşrikîn ve 'l-küttâbi 'l-muâsirîn*
6. *el-Vad'u fî 'l-hadîs ve raddü şübehi 'l- müsteşrikin ve ğayruhum mine 'l- bâhısîn*⁶⁴
7. *fî Rihâbi's-sünneti el-kütübü's-sihâhi's-sitte*
8. *Tefsîru âyâti 'l-ahkâmi min Sûreti 'l-Bakara*
9. *el-Medhal li dirâseti 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*
10. *İ'câzü 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*
11. *Tefsîru Sûreti 'l-Vâkıâ*
12. *el-İsrâiliyâtü ve 'l-mevdûâtü fî kütübü't-tefsîr*
13. *Resmü 'l-Musâhıfı 'l-Osmâniyye*⁶⁵: Eser el yazmasıdır.
14. *es-Sîretü 'n-nebeviyyeti fî dav'i 'l-Kur'ân ve's-sünne*
15. *Nazrati 'l-İslâm ile 'r-Ribâ el müşkiletü ve hallehâ*
16. *el-İsrâ ve 'l Mi' rac*

⁶² Enver Hamed, “el-Ehâdisü'n-nebeviyyeti fî kitâbatü Ebî Şehbe”, 3560.

⁶³ “Muhammed Ebû Şehbe”, *shamela.ws* (Erişim 02 Ocak 2023).

⁶⁴ Enver Hamed, “el-Ehâdisü'n-nebeviyyeti fî kitâbatü Ebî Şehbe”, 3559.

⁶⁵ Enver Hamed, “el-Ehâdisü'n-nebeviyyeti fî kitâbatü Ebî Şehbe”, 3559.

17. *el-Hudûdu fi 'l-İslâm ve makâranetihâ bi 'l kavânîni 'l-vaz' iyyeti*

18. *el-İslâm ve Kadâye'l-Asr*

19. *Min a'lâmi'l-İslâmî (safahâti mine'l-batûleti ve suveri mine'l-fidâiyyeti)*

Ebû Şehbe'nin kitapları dışında çeşitli İslâmî dergilerde yayımlanmış araştırma ve inceleme yazıları bulunmaktadır. Bu dergilerden bazıları şunlardır:

Mecelletü'l-Ezher, Mecelletü Minberi'l-İslâm, Livâi'l-İslâm, er-Risâle, Mecelletü Râbıtati'l âlemi'l-İslâmî ve Mecelletü'l-Hacc'dır. Mecelletü'l-Hacc, halen Mekke'de faaliyetini devam ettirmektedir.⁶⁶

Makalelerinden bazılarının isimleri ise şöyledir:

Min Hedyi's-Sünne Serisi:

1. *Min Hukuki 'l-insân*

2. *el-Hass 'alâ teâhi 'l-müslim'in ve tenâsurihim*

3. *el-Üsvetü 'l-hasene*

4. *Min Ahlaki 'n-Nebi sallallâhu aleyhi ve sellem*

5. *Min Fedâil-i Şehr-i Ramazân*

6. *Min Hadîsi 'l-hicreti 'n-nebeviyye*

7. *Li Kulli nebiyyin mu'cize, ve 'l-Kur'ân mu'cizetu 'l-mu'cizât*

8. *Nubûe sâdika*

9. *el-Hacc el-mebrur*

10. *eş-Şehîdu 'l-lezi lem yecidû kefenen yekfîhi*

11. *Hâtemu 'l-enbiya seyyiduna Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem)*

12. *Safahât muşrika min cihâdi 'l-müslimin fi 'l-bahr*

13. *Fadlu 's-savm ve 's-sâimîn*

14. *Min Hadîsi 'l-hicre*

15. *Min Dav'i 'l-cihâd ve 'l-istişhâd fi 'l-İslâm*

16. *Min Cihâdi 'n-nisâi fi 'l-İslâm*

17. *el-İhâu beyne 'l-muhacirîn ve 'l-ensâr*

18. *Min Meâsiri 'l-ensâr rıdvânullâhi 'aleyhim*

19. *Nesebu 'n-Nebi eş-Şerîf ez-Zeki (sallallâhu aleyhi ve sellem)*⁶⁷

⁶⁶ Enver Hamed, "el-Ehâdisü'n-nebeviyyeti fi kitâbatı Ebî Şehbe", 3560.

⁶⁷ Boyacılar, *Muhammed Ebû Şehbe ve Hadis İlmindeki Yeri*, 18.

1.8.1. Hadis Alanındaki Eserleri

Ebû Şehbe özellikle hadis alanında velûd bir âlimdir. Küçük risaleler şeklinde telif ettiği bazı eserlerini, ihtiva ettiği konulara göre tasnif ettiği, genişlettiği, düzenlediği ve yazdığı diğer eserleri ile birleştirdiği görülmektedir. Hadis alanında dokuz eser verdiği tespit edilmiştir. Bu başlık altında eserlerin muhtevaları hakkında bilgi verilecektir.

1.8.1.1. el-Vad'u fi'l-Hadîs ve Raddü Şübehi'l- Müsteşrikîn ve Gayruhum mine'l- Bâhısîn

El-Vad'u fi'l-hadîs Ebû Şehbe'nin doktora tezidir. 1946 yılında bu çalışma ile doktor unvanı almıştır. Kendisi; *Difâ' ani's-sünne ve raddü şübehi'l-müsteşrikîn ve'l-küttâbi'l-muâsırîn* isimli eserinde bu çalışmanın kendisini profesörlük unvanına ulaştırdığını ve isminin “*el-Vad'u fi'l-hadîs ve raddü şübehi'l- müsteşrikin vel küttâbi'l-muâsırîn*” olduğunu söylemektedir.⁶⁸ 2003 yılında neşredildiği bilgisine ulaşılmıştır.⁶⁹ Ebû Şehbe bir kitabında bu tezi *el-Vad'u fi'l-hadîs ve âsâruhu's-seyyie fî kutubi'l-'ulûm* olarak isimlendirmiştir.⁷⁰ Bir diğer kitabında ise *el-Vad'u fi'l-hadîs ve raddü şübehi'l- müsteşrikin ve'l-Küttâbi'l- muâsırîn*⁷¹ olarak geçmektedir. Ebû Şehbe'nin bu tezi ilerleyen zamanlarda, *Difâ' 'ani's-sünne ve reddü şübehi'l-müsteşrikîn ve'l-küttâbi'l-muâsırîn* ve *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât fî kutubi't-tefsîr* isimli eserlerine kaynaklık etmiştir.⁷²

1.8.1.2. Difâ' ani's-Sünne ve Raddü Şübehi'l-Müsteşrikîn ve'l-Küttâbi'l-Muâsırîn

Eserin tam adı *Difâ' ani's-sünne ve reddü şübehi'l-müsteşrikîn ve'l-küttâbi'l-muâsırîn*'dir. 1989 yılında Kahire'de “Mektebetü's-Sünne” yayınevinde 510 sayfa olarak neşredilmiştir.

Eser Mısırlı yazar Ebû Reyze'nin *Edvâ' ale's-sünneti'l-Muhammediyye ev difâ' ani'l-hadîs* adlı kitabına reddiye olarak kaleme alınmıştır. Bu kitapta hadis ve sünnete dair şüpheli yaklaşımlar; sahâbenin adaletine dair öne sürülen görüşler ve özellikle Ebû Hureyre hakkındaki ithamlar göze çarpmaktadır.⁷³

⁶⁸ Ebû Şehbe, *Difâ' ani's-sünne ve raddü şübehi'l-müsteşrikîn ve'l-küttâbi'l-muâsırîn*, 168.

⁶⁹ Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû Şehbe, *el-Vad'u fi'l-hadîs ve raddü şübehi'l-müsteşrikîn ve gayruhum mine'l- bâhısîn* (Kahire: Mektebetü'l-İlm, 2003).

⁷⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevdû'ât fî kutubi't-tefsîr*, 89.

⁷¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît fî ulûmi ve mustalahı'l-hadîs*, 200.

⁷² Ebû Şehbe, *el-Vasît fî ulûmi ve mustalahı'l-hadîs*, 200. (3.dipnot).

⁷³ İtr - Kandemir, “Ebû Reyze”, 10/214-215.

Ebû Reyve'nin eserinin genel özelliği; "hadisler ve muhaddisler hakkında ehl-i sünnet âlimlerinin kanaatlerinin aksine görüşler ileri sürerek şüphe uyandırmak ve onlara duyulan güveni sarsmaktır."⁷⁴ İslâm âlimleri tarafından, Ebû Reyve'nin bu kitabını tenkit maksadıyla çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Ebû Şehbe ise Ebû Reyve'nin görüşlerine ilk reddiye yapan kişidir.⁷⁵

Ebû Şehbe'nin, sünneti müdafaa maksadıyla yazdığı *Difâ'ani's-sünne ve raddü şübehi'l-müsteşrikîn* isimli kitabı bu alanda ilk çalışması değildir. O, henüz söz konusu eserini yazmadan da bu minvalde çalışmalar yapmıştır. Nitekim kendisi 1946 yılında henüz doktora seviyesindeyken sünneti müdafaa ile meşgul olmuş ve konuya çok önem vermiştir. Doktora tezi, müsteşriklerin ve günümüz yazarlarının şüphelerinin ortadan kaldırılması ve reddedilmesi anlamına gelen *el-Vad'u fi'l-hadîs-i ve raddü şübehi'l-müsteşrikîn ve'l-küttâbi'l-muâsırîn*'dir.⁷⁶

Ebû Reyve kitabını henüz yazmadan önce 1945 yılında *er-Risâle* isimli dergide *el-Hadîsu'l-Muhammedî* başlığında bir makale yayınlamıştır. Bu makalede Ebû Reyve sünnet hakkında bir takım şaz görüşler ileri sürmüş ve bunun henüz yayınlanmamış bir kitabının özeti niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Ebû Şehbe henüz kitap yayınlanmadan Ebû Reyve'nin görüşlerine reddiye yazmış ve onun tutmakta olduğu yolun doğru olmadığını güzel bir dille ifade ederek, iddia ettiği bazı konuları yeniden gözden geçirmeye davet etmiştir. Ebû Reyve ise, Ebû Şehbe'nin kullandığı dilin hakka çağırdığını, hakkı aradığını ve önem verilmesi gerektiğini söylemesine ve biraz olsun geri adım atmasına rağmen yine de 1958 yılında kitabını yayınlamıştır.⁷⁷

Ebû Şehbe ise Ebû Reyve'nin sünnete dair müsteşriklerin ve misyonerlerin görüşlerini topladığı bu çalışmasına sessiz kalmamış, *el-Ezher* dergisinde bu kitaba reddiye niteliği taşıyan peş peşe yedi makale yayınlamıştır. İlerleyen zamanlarda bu reddiyeleri genişleterek *'Difâ'ani's-sünne ve raddü şübehi'l-müsteşrikîn ve'l-küttâbi'l-muâsırîn'* isimli kitabını yayınlamıştır. Bu kitap Ebû Reyve'nin oluşturduğu şüphelerin izalesi bakımından oldukça kapsamlı ve nitelikli bir eserdir. Kitabın ilk basımları, *el-Ezher Mecmuu'l-Buhûsü'l-İslamiyye*'de İslâmî Araştırmalar komitesinin çıkardığı çalışmalar silsilesi kapsamında

⁷⁴ İtr - Kandemir, "Ebû Reyve", 10/215.

⁷⁵ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fi hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 314.

⁷⁶ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fi hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 314.

⁷⁷ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fi hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 314.

olmuştur.⁷⁸

Ebû Reyze'nin hadis ve sünnete karşı oryantalist düşünceye yaklaşarak yazdığı eserinin *Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması* başlığı ile Türkçe'ye tercüme edilmesi⁷⁹ Türkiye'deki hadis ve sünnet konusunda yeterli bilgi ve yetkinliği bulunmayan Türk okuyucusu üzerinde menfi tesirleri olmuştur.⁸⁰ Karşılaşılan bu menfi durumun izalesi ve okuyucuyu sağlıklı bir bilgiye ulaştırmak amacıyla esere reddiye olarak kaleme alınan *Difâ'ani's-sünne*, 1990 yılında Mehmet Emin Özafşar ve Mehmet Görmez tarafından *Sünnet Müdafaası* ismiyle Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Kitap iki cilt ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım Ebû Reyze'nin kitabının bir tenkididir. Ebû Şehbe, Ebû Reyze'nin sünnete dair iddia ettiği bütün şüpheleri ayrı ayrı ele almış ve onun ilmi açıdan yetersizliğini ve tutarsızlığını ortaya koyma gayretinde olmuştur. Kitabın ikinci kısmı Mısırlı Ali Hasan Abdulkadir (öl. 1410/1990)) ve Ahmed Emin gibi yazarların, oryantalistlerin tesirinde kalarak hadis ve sünnet konusundaki yanlış görüşlerinin tenkidi, tarihte ve modern zamanlarda sünnete yöneltilen itirazlar ve bunlara verilen ilmî cevapları ihtiva etmektedir.

İlk iki bölümün yazarı Ebû Şehbe'dir. Üçüncü bölümün yazarı ise kendisi gibi Mısır el-Ezher Üniversitesi'nde uzun yıllar öğretim görevliliği yapan *Hucciyetü's-sünne* adlı muazzam eserin yazarı Abdülgani Muhammed Abdulhâlık'tır (öl. 1403/1983). Müellif, sünnetin hüccet oluşunu reddedenlerin ilk dönemlerden itibaren öne sürdükleri sünnet ve hadisler hakkındaki temel dört şüpheyi incelemekte ve bunları bilimsel bir yöntemle yanıtlamaktadır.⁸¹ Ayrıca Ebû Şehbe, Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî (öl. 1386/1966) ve Muhammed Abdürrezzâk Hamza'yı (öl. 1392/1972) sünnetin müdafaası hakkında müstakil birer eser telif etmeleri ve bu uğurdaki gayretlerinden dolayı kitabında methetmektedir.⁸²

Ebû Şehbe kitabının ilk yetmiş beş sayfasında sünnetin dindeki konumu ve değeri, sahâbe, tabiîn ve takip eden asırlarda sünnetin geçirdiği aşamalar, ümmet âlimlerinin ve muhaddislerin metinlere, senedlere, hadislerin tenkit ve dirayetlerine verdikleri önem, makbul rivâyetleri tespitteki gayretleri ve bu uğurdaki gösterdikleri ihtimamı ele almaktadır. Ebû Şehbe İslâm düşmanlarının, açıkça dışa vuramadıkları düşmanlıklarını çeşitli hile ve desiselere sığınarak sürdürdüklerini, bu amaç doğrultusunda çeşitli kisveler altına gizlenerek

⁷⁸ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 314.

⁷⁹ Mahmud Ebû Reyze, *Muhammedî Sünnetin Aydınlatılması*, çev. Muharrem Tan (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1988).

⁸⁰ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, 20.

⁸¹ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, 21.

⁸² Ebû Şehbe, *Difâ'ani's-sünne ve raddü şübehi'l-müsteşrikin ve'l-küttâbi'l-muâsirîn*, 10.

faaliyetlerini yürüttüklerini ifade eder. Bu kimseler Kur'ân-ı Kerîm için yapamadıkları tahrifatı hadis ve sünnet için yapmaya çalışmışlar ve Müslümanların sünnetten şüphe duymaları için çeşitli yöntemler denemişlerdir.

Ebû Şehbe'ye göre müsteşrik ve onların izinde yürüyenlerin içine düştükleri hataların bir kısmı hadisleri dikkatlice incelemeyip köklerine ve derinliklerine ulaşamamalarından kaynaklanmaktadır.⁸³ Kitabında sünnet hakkında ortaya atılan böylesi iddiaların sebeplerini birçok maddede izah etmiştir.

Ebû Şehbe, sahâbe neslinden itibaren Resûlullâh'ın (s.a.v) sünnetini anlama ve muhafaza etme yolunda ulemânın ortaya koyduğu büyük çaba ve ihtimamın göz ardı edilerek onları, anlamını düşünmeden sünneti yalnızca nakleden bir topluluk olarak gösterme çabasını tenkit eder. Şüphesiz hadis ve sünnetin sonraki nesillere sahîh bir şekilde ulaştırılması için gösterilen gayret başka hiçbir şeyin aktarımı için sarf edilmemiş, böylesine muazzam bir isnad sistemi kurulmamıştır. Bu ancak Resûlullâh'ın (s.a.v) sünnetine özel bir ihtimamdır. Ebû Şehbe kitabını her ne kadar Ebû Reyze'ye reddiye olarak yazmışsa da bununla sınırlı kalmamış, son yüzyılda müsteşriklerin ve sünnet hakkında mesnetsiz görüş ileri sürenlerin iddialarına cevap vermek için büyük bir çaba ortaya koymuştur.

Kitabında yöntem olarak öncelikle muhatabının iddiasını kaynağından olduğu gibi aktarmış, sonrasında ilmî ve mantikî bir metod ile cevap vermiştir. Ayrıca Ebû Şehbe yanlış olduğu görüşü çürütürken insafı da gözeterek karşı tarafın her türlü çabasını da hiçe sayan bir üsluptan uzak durmuştur. Kitaptaki Ebû Reyze ile alakalı bölüm ise Ebû Şehbe'nin şedîd savunuları ve sert üslûbu ile dikkat çekmektedir. Ebû Şehbe'nin birçok eserinde kitapları arasında atıf yaptığı görülmektedir. Diğer eserlerinde bu kitaba da sık sık atıf yapılmıştır.

Kitapta bazı meselelerin muhtelif sayfalarda genişletilmiş olarak tekrar değerlendirildiği yahut eksik kalan kısımların tamamlandığı görülmektedir. Kitap kendi içerisinde bu başlıklara yönlendirmeler yapmaktadır. Bu durumun, kitabın makalelerden oluşturulmasının bir sonucu olduğu düşünülmektedir.

Kitabında Ebû Şehbe'nin yalın üslûbu, muhatabı ile konuşuyor edası ve zaman zaman okuyucuya seslenmesi dikkat çekmektedir. Reddiyelerini ise çok sert ifadelerle ortaya koyması üslûbunun muhataba, yer ve zamana göre çeşitlendiğini göstermektedir.

⁸³ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, 29.

1.8.1.3. el-Vasît fî Ulûmi ve Mustalahı'l-Hadîs

Ebû Şehbe'nin hacimli eserlerinden bir diğeri olan *el- Vasît*, Lübnan'daki "Âlemi'l-Ma`rifeti" yayınevinden 1983 yılında 799 sayfa olarak neşredilmiştir. Düzeni itibariyle ansiklopedik bir eserdir. Hadis ilimlerinin genelini içine alan, hadis ilmi hakkındaki görüş, tercih ve mukayeselerinin yer aldığı bu eser, İslâm tarihi ve Siyer alanında yazdığı *es-Sîretü 'n-Nebeviyye* isimli eserinden sonra en geniş hacme sahiptir.

Ebû Şehbe eseri telif etmeye Usûlûd-dîn fakültesinde eğitimcilik yaptığı yıllarda başlamıştır. İlk önce kendi el yazısı ile yazdığı ve öğrencilerine parça parça yazdırdığı konulardan ibaret olan bölümleri daha sonra toplamış ve onlara ekleme, çıkarma, düzeltme ve geliştirme yaparak çalışmasını sürdürmüştür. Bu çalışmalar sonucunda elde ettiklerini 1962 yılında ulûmu'l-hadîse dair küçük bir kitap olarak basmış ve ismini *fî usûli 'l-hadîs* koymuştur ki bu *el-Vasît*'in aslı mahiyetindedir.⁸⁴

Ebû Şehbe 1966 yılında ulûmu'l-hadîsin başka bahislerine dair bir kitap daha telif etmiştir. Daha sonra *el-Vasît*'in yanında hacimce çok küçük kalan bu iki kitabı birleştirerek onların üzerine eklediği bilgiler ile *el-Vasît*'ı yazmıştır.⁸⁵ Eser, döneminde hadis ilimlerine ve usulüne dair yazılmış kitapların arasında kapsamı ve muhtevası sebebiyle takdir kazanmıştır. Ebû Şehbe kitabında hadis ilimleri ve ıstılahlarına dair her bahsi ele almıştır. Kitap üzerine yaptığı çalışma yaklaşık otuz yıl sürmüştür.⁸⁶

Ebû Şehbe *el-Vasît*'a, kitaptaki metodunu açıklayan bir mukaddime ile giriş yapmıştır. O *el-Vasît* hakkında:

Bu kitap Râmhürmüzî'den günümüze kadar hadis ilmine dair birçok farklı alanda yazılmış olan yazıların toplandığı ve incelendiği özetler niteliğindedir. Ben bunları inceleyerek aslını ve özünü çıkardım ve güzel bir şekilde başlıklandırdım, düzenledim ve zor olanları kolaylaştırmaya, zihne uzak gelen şeyleri yakınlaştırmaya çalıştım ayrıca ibarenin güzel, edebi ve akıcı olmasına önem göstererek en güzel üslûpla sunmaya çalıştım⁸⁷ demiştir.

Kitapta muhaddisler arasında yaygın olan lafızlar ve onlar için kullanılan lakaplar açıklanmış, hadis ilminin tedvinden önce ve sonra geçirdiği aşamalar ve rivâyetü'l-hadîs ile dirâyetü'l-hadîs arasındaki farkların neler olduğu ele alınmıştır. Ebû Şehbe bu kitabında yalnızca ilk dönem muhaddisler hakkında bilgi vermekle yetinmemiş özellikle bu ilme dair en yeni ve meşhur eserlere kapsamlı bir şekilde değinerek yer yer müellifleri hakkında bilgiler

⁸⁴ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 318.

⁸⁵ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 319.

⁸⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît fî ulûmi ve mustalahı'l-hadîs*, 7; Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 312.

⁸⁷ Ebû Şehbe, *el-Vasît fî ulûmi ve mustalahı'l-hadîs*, 12.

vermiş ve kanaatlerini dile getirmiştir.

Konu olarak İslâm'da rivâyet, rivâyetin tanımı, şartları, tarihi ve kısımları, Müslümanların rivâyete verdiği önem, isnadın İslâm ümmetine has bir uygulama olması ve ilk üç asrın isnad ve rivâyetteki titizliğinden bahsedilmiştir. Hadis rivâyetinin Hz. Peygamber (s.a.v) henüz hayatta olduğu dönemden itibaren geçirdiği aşamalar, hadislerin kitabeti meselesi, tedvinin başlangıcı ve aşamaları tarihsel bir düzende verilmiştir. Ayrıca hicrî ikinci asırdan itibaren yıllara göre tedvin edilen eserler ve müellifleri zikredilmiştir.

Kitabın birçok yerinde hadis alanında eser vermiş muhaddislerin hadis konusunda takip ettikleri yöntem ve teliflerindeki yaklaşım farklılıklarına değinilmiştir.⁸⁸ Hadislerin kitabeti ve gerek zabtına gerekse rivâyetine dair kaideler 'hadis kitabeti ve hadis ilminin adabı' başlığı altında on sekiz mesele olarak ele alınmıştır.

Hadislerin kaynağına ve râvi sayısına göre yapılan sınıflandırmada mütevatir meselesine kapsamlı bir şekilde değinilmiş, seneddeki kopukluk sebebiyle zayıf kabul edilen hadis çeşitlerine, ulemânın bu türden olan hadisler hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Onun hadis çeşitlerini izah ederken zaman zaman bu türden hadislere örnekler verdiği de görülmektedir.⁸⁹

Eserde hadis uydurmacılığı geniş bir şekilde incelenmiş sebepleri yedi maddede izah edilmiş ve hadis uydurma faaliyetinde bulunanların isimlerine yer verilmiştir.⁹⁰ Tefsir, Kelam, Fıkıh, Tasavvuf vb. alanlarda yazılmış bazı eserlerdeki hadislerden örnekler verilmiştir. Bu örneklerde muhaddislerin rivâyet hakkındaki sıhhat değerlendirmeleri zikredilerek bu rivâyetlerin mevzu hükmünde olduğu ortaya konulmuştur.

Kitabın son konuları ise hadis ilimlerine ayrılmıştır. Özellikle cerh ve ta'dil ilmine geniş yer verilmiş, cerh ve ta'dil lafızları ve mertebeleri, muhaddislerin belirlediği cerh sebeplerinden biri veya birkaçı ile cerh edilmiş kimselerin rivâyetlerinin hükmünün ne olacağı, âlimlerin bu konudaki görüşleri verilmek suretiyle izah edilmiştir. Hadis ilimleri ise ayrı konular halinde açıklanmış, her ilme ait ıstılahlar ve meşhur eserler zikredilmiştir.

Kitabın son kısmında sahâbe-i kirâmın hususiyetleri ve faziletleri, önde gelen sahâbiler, sahâbenin tespiti, sahâbe ve tabiûn tabakaları, fakih sahâbiler, Ebû Hureyre'nin fazla hadis rivâyet etmesinin sebepleri, Hz. Peygamber'in zevceleri, rivâyet ve râviler ile ilgili meseleler yer almaktadır. Bu kısmın geneli Esmâ ve Künâ ilmine ayrılmış, râvilerin isim, künye, neseb ve vatanlarının bilinmesi meselesi üzerinde yoğunlaşmıştır.

⁸⁸ Ebû Şehbe, *el-Vasît fî ulûmi ve mustalahı 'l-hadîs*, 81-84.

⁸⁹ Ebû Şehbe, *el-Vasît fî ulûmi ve mustalahı 'l-hadîs*, 313.

⁹⁰ Ebû Şehbe, *el-Vasît fî ulûmi ve mustalahı 'l-hadîs*, 333-334.

Her ne kadar Ebû Şehbe kitabını ana bölümler halinde tasnif etmemişse de *el-Vasît* incelendiğinde onu muhteva bakımından üç ana bölüme ayırabilmek mümkündür. İlk bölümün daha çok râvî, rivâyet ve hadis çeşitleri ekseninde hadis usulüne dair meselelere, ikinci bölümün hadis ilimlerine, üçüncü bölümün ise râvinin tanınması meselesi üzerine tahsis edildiği söylenebilir. Eser konularına göre düzenlenmiş bir fihrist ile son bulmaktadır.

1.8.1.4. Fî Usûli'l-Hadîs

Ebû Şehbe'nin bu kitabı Usûluddîn Fakültesi'nde eğitimcilik yaptığı yıllarda yazmaya başladığı hadis usulü konularına dair bilgiler içermektedir. 1962 yılında ulûmü'l-hadîse dair küçük bir kitap olarak basılmıştır ve *el-Vasît*'in aslı mahiyetindedir. Hadis usulüne dair bilgiler içeren bu kitap basılmış ve tükenmiştir. İçeriği ise Ebû Şehbe'nin *el Vasît* adlı kitabında mevcuttur.⁹¹

1.8.1.5. Ulûmü'l-Hadîs

Derste okutulmak amacıyla yazılmış, daha önce basılmış ve baskısı tükenmiş bir eserdir. İçeriği *el- Vasît* kitabında mevcuttur.⁹²

1.8.1.6. Tefîku'l-Bârî bi Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî

Ebû Şehbe hayatının sonlarına doğru Ummu'l-Kura Üniversitesinde görevli öğretici olarak bulunduğu son gidişinde yalnızca bu vazifeyi yerine getirmemiş, halka olan irşad faaliyetlerini de devam ettirmiştir. Mekke'de Nidâu'l-İslâm isimli radyo kanalında *Sahîh-i Buhârî* okuma ve şerh etmeye yönelik dersler yapmıştır. Ebû Şehbe'nin yaptığı bu dersleri kitap olarak yayınlamaya ömrü vefa etmemiş, vefatından sonra oğulları bu kıymetli şerh çalışmasını derleme gayretinde olmuşlardır.⁹³ Ancak araştırmalar sonucunda basıldığı hususunda net bir bilgiye ve matbu bir esere ulaşılamamıştır. Bu derslerin bir bölümü sesli yayın olarak erişime açılmıştır.⁹⁴

⁹¹ Ebû Şehbe, *el-Vasît fî ulûmi ve mustalahi'l-hadîs*, 11-12; Turâbî, “Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ”, 312,318.

⁹² Turâbî, “Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ”, 313.

⁹³ Turâbî, “Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ”, 313.

⁹⁴ “Sahih el-Buhârî'den Okumalar ve Açıklaması”, *archive-org* (Erişim 10 Kasım 2022).

1.8.1.7. Fi Rihâbi's-Sünneti el-Kütübü's-Sihâhî's-Sitteti

Bu kitap Kütüb-i sitte olarak isimlendirilen altı sahîh hadis kitabını ve yazarlarını okuyucuya tanıtmaya gayesiyle kaleme alınmıştır. Eser 1995 yılında Kahire'de "Silsiletü'l-Buhûsü'l-İslâmiyye"de basılmıştır. Bu baskısının giriş kısmında verilen bilgilerden bu tarihten önce de yayınlandığı anlaşılmaktadır. el-Ezher'in büyük şeyhlerinden olan ve Mısır Müftülüğü dahil olmak üzere pek çok görevde bulunan büyük âlim Câdelhak Ali Câdelhak bu kitabı, sünnete daha fazla değer vermek maksadıyla, sünnete verdiği önem ile tanınan ve sünnet hakkındaki telifleriyle öne çıkan *İslâm Araştırmaları Akademisi Yayınları* içerisinde alarak *Fi Rihâbi's-sünneti el-kütübü's-sihâhî's-sitteti* adıyla yeniden basılmasına öncülük etmiştir.⁹⁵ Kitap Silsiletü'l-Buhûsü'l-İslâmiyye yayını olarak 1995 yılında 187 sayfa olarak yeniden basılmıştır.

Ebû Şehbe hadis alanında yazdığı diğer kitaplarında olduğu gibi bu kitabında da sünnetin önemi, konumu ve teşri değeri hakkında bilgiler vermektedir. O, kitapta her ne kadar *Kütüb-i sitte*'yi konu olarak almışsa da kitabın giriş kısmında hadis tarihi ile alakalı önemli bilgiler de sunmaktadır.

Eserde hadis ve sünnetin hıfzı ve kitabeti, -Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemden başlayarak- zaman içerisinde hadis ilminin gelişim aşamalarından söz edilmiştir. Bu kısımda özellikle hadis ilminin tedvini üzerinde durulmuş tedvin faaliyetlerinin üzerinde toplandığı İmam Zührî'nin (öl. 124/742) şahsında yoğunlaşmış ve bu ilme katkı sağlamış muhaddisler hakkında bilgiler verilmiştir. İlmî faaliyetlerin büyük bir yoğunluk kazandığı ve hadis ilminin altın çağı olarak nitelendirilen hicrî üçüncü asır eserde; ilmî, içtimâî, siyasî birçok açıdan değerlendirilmiştir.

Kütüb-i sitte müelliflerinin, doğumu, nesebi, hadis ilmindeki cehdi ve yolculuğu, hocaları ve talebeleri, yazmış oldukları diğer eserleri, bu büyük imamların ilmî ve ahlâkî kişiliği hakkında söylenmiş sözler, hılkî ve hulkî vasıflarının yanında, hafıza bakımından yetkinlikleri ve diğer hususiyetleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Ebû Şehbe kitabında Kütüb-i sitte'ye dâhil olan; Buhârî'nin (öl.256/870) *el-Câmi 'u's-şahîh*'i, Müslim'in (öl.261/875) *el-Câmi 'u's-şahîh*'i, Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin (öl. 275/889) *es-Sünen*'i, Tirmizî'nin (öl.279/892) *el-Câmi 'u's-şahîh*'i, İbn Mâce'nin (öl. 273/887) *es-Sünen*'i ve Nesâî'nin (öl. 303/915) *es-Sünen*'inin özelliklerine değinirken; takip edilen yöntem, hadis sayısı, kitaba alınan hadislerin özellikleri, kitapların şerhleri ve muhtasarlari hakkında

⁹⁵ Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû Şehbe, *Fi Rihâbi's-sünneti el-kütübü's-sihâhî's-sitteti* (Kahire: Silsiletü'l-Buhûsü'l-İslâmiyye, 1995), 5.

bilgi sunmaktadır. Ebû Şehbe yapmış olduğu bu çalışmayı neticelendirirken çalışmanın Kütüb-i sitte ile sınırlandırılmasının nedenini şöyle izah etmektedir:

İmam Malik'in *Muvatta'sı* ve İmam Ahmed'in *Müsned'i* gibi Kütüb-i sitte statüsünde veya onlara yakın başka kitaplar da vardır. İbn Huzeyme'nin (öl. 311/924) *sahih*'inde ve diğerlerinde birçok sahih ve hasen hadis bulunmaktadır. Şimdilik doğuda ve batıda, onların şöhretleri ve halkın onlara olan ilgisinden dolayı sadece altı tanesi ile yetindik. Fakat belki de diğer sünnet kitaplarından ve bu hadislerden haberdar olacağımız başka bir kitap ile tekrar geri döneriz.⁹⁶

Ebû Şehbe *A'lâmu'l-muhaddisîn* isimli eserinde söz konusu ettiği çalışmayı gerçekleştirmiştir.

1.8.1.8. A'lâmu'l-Muhaddisîn

A'lâmu'l-muhaddisîn isimli eser Mısır'da "Dâru'l-kitâbi'l-Arabî" yayınevi tarafından 1962 yılında basılmıştır. Ebû Şehbe bu kitabında hadis alanında kıymetli eserleri ve pek muazzam gayretleri ile bilinen ve günümüze adeta bir servet mahiyetinde eserler bırakan en meşhur muhaddisleri ele almıştır. Ebû Şehbe bu çalışmayı yaparken de özellikle muhaddislerin kıymetlerini ve konumlarını düşürmeyen ilmî bir dil ile onların tenkitini gerçekleştirdiğini ifade etmektedir.⁹⁷

Kütüb-i Sitte ve müelliflerini konu aldığı *Fî Rihâbi's-sünneti el-kütübü's-sihâhi's-sitteti* kitabı ile *A'lâmu'l-muhaddisîn* isimli kitabını mukayese edildiğinde büyük benzerlikler olduğu ve hatta *A'lâmu'l-muhaddisîn* eserinin *Fî Rihâbi's-sünneti el-kütübü's-sihâhi's-sitteti* eserinin genişletilmiş neşri olduğu görülmektedir.

Ebû Şehbe muhaddislerin hayatı ve eserlerinden bahsetmeden önce diğer hadis kitaplarında izlediği yöntemi kullanarak hadis ve sünneti pek çok yönü ile izah etmiş, hadislerin tarihi süreç içerisindeki geçtiği aşamalardan bahsetmiştir. O tedvin asrının meşhur muhaddislerini ve ortaya koydukları eserleri asırlarına göre kategorize etmiştir.

Tedvin döneminde temel metinlerin ortaya çıkmasının ardından hadis literatüründe tehzib dönemi olarak adlandırılan ilmî faaliyet başlamıştır. Bu faaliyet temel hadis kaynakları üzerine yeniden tasnif, cem', tedkik, şerh, değerlendirme vb. çalışmaları kapsamaktadır. *A'lâmu'l-muhaddisîn*'de dördüncü asrın önemli bir özelliğini yansıtan bu türden çalışmalara değinildiği gibi mevzû hadislerin toplandığı mevzuat türü eserler, ahlâk ve adâb hadislerini içeren eserler ile terğîb ve terhîb türü eserlere de örnekler verilmektedir. Ebû Şehbe kitabın bu kısmında râvi ve mervi de aranan şartlar, lafzen ve manen rivâyet gibi meselelere de değindikten sonra hadis telifinde meşhur muhaddislerin biyografilerini vermeye başlamıştır.

⁹⁶ Ebû Şehbe, *Fî Rihâbi's-sünneti el-kütübü's-sihâhi's-sitteti*, 183.

⁹⁷ Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû Şehbe, *A'lâmu'l-muhaddisîn* (Mısır: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, t.s.), 4.

O *A'lâmu'l-muhaddisîn de Fi rihâbi's-sünneti* isimli eserinde kullandığı yöntemi devam ettirerek meşhur muhaddisleri asırlarına göre sıralamış, muhaddisleri; hayatları, ilme olan katkıları ahlâkî vasıfları ve birçok yönleri ile değerlendirmiş, en meşhur eserleri hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Bunu yaparken kitabın diğer hadis kitapları arasındaki derecesi, içindeki hadislerin sıhhat dereceleri, konuların tertibi, içerdiği hadis sayısı gibi iç düzeni yanında, esere yapılan ziyadeler yahut eserin muhtasarlari ve şerhlerine de değinmiştir.

Kitabın son kısmında ise ilel, mu'cem, müstedrek, müstahrec ve ale'l-ebvâb türünde kitapların özelliklerine yer verilerek bu tür eserlerin en meşhur örnekleri ve müellifleri hakkında bilgiler verilmiştir.

İmâm-ı Mâlik (öl. 179/795), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), İbnü'l-Medînî (öl.234/848-49), İbn Ebî Şeybe (öl. 235/849), Dârimî (öl. 255/869), Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce, Bakîb. Mahled (öl. 276/889), Tirmizî, Nesâî, Hallâl (öl. 311/923), İbn Huzeyme (öl.311/924), Tahâvî (öl. 321/933), İbn Ebî Hâtim er-Râzî (öl. 327/938), Kâsım b. Asbağ (öl. 340/951), İbn Hibbân (öl. 354/965), Taberânî (öl.360/971), Dârekutnî (öl. 385/995), Hattâbî (öl. 388/998), Beyhakî (öl. 458/1066), Ziyâeddîn el-Makdisî (öl. 643/1245), kitapta hayatlarından bahsedilen âlimlerden bazılarıdır.

1.8.1.9. Şerhu'l-Muhtâr min Sahîhi'l-Müslim

Müslim'den seçme hadislerin şerhini içeren bu çalışma Ebû Şehbe tarafından üç küçük cilt halinde yazılmıştır.⁹⁸ Kahire'deki "Mektebetü'l-Ulum" yayınevinde 1994 yılında neşredilmiştir.⁹⁹ 1995 yılında Muhammed es-Semâhî'nin (öl. 1404/1984) *Sahîhi Müslim*'in şerhi mahiyetindeki *el-Muslim* isimli eserinin içerisinde de basılmıştır. Ezher Üniversitesi Usûluddin Fakültesi'nde *Sahîh-i Müslim* derslerini yaptığı esnada şerh ettiği 41 adet hadis bir araya getirilmiştir. Ebû Şehbe'nin Şerhçiliğinin en somut örneğidir.¹⁰⁰

1.8.2. Kur'ân İlimleri Alanındaki Eserleri

1.8.2.1. el-Medhal li Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm

Ebû Şehbe el-Ezher'de lisansüstünde Ulûmü'l-Kur'ân dersi verme görevi verildiğinde bu eseri telif etmiştir. Kendisi kitabının çağdaşları arasında bu alanda telif edilen ilk eser

⁹⁸ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 312.

⁹⁹ Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû Şehbe, *Şerh 'ul-muhtâr min Sahîh-i Müslim b. Haccâc* (Kahire: Mektebe'ul-'Ulûm, 1994).

¹⁰⁰ Boyacılar, *Muhammed Ebû Şehbe ve Hadis İlmindeki Yeri*, 56,57.

olduğunu söylemektedir.¹⁰¹ Riyad'daki "Daru'l-Liva" yayınevinde 1987 yılında basılan kitap 496 sayfadandır. Kitabın 1992 yılında Lübnan'daki "Daru'l-Ciyl" de yayınlanmış bir başka baskısı da mevcuttur.

Eser, yazıldığı dönemde gerek el-Ezher üniversitesi öğrencileri, gerekse diğer ilim talipleri tarafından büyük beğeni toplamış ve talep görmüştür. İlk baskısı kısa sürede tükenmiş daha sonra defalarca basılmıştır. Üçüncü baskısına ulaştığımız bu kitap, Ebû Şehbe'nin birinci ve ikinci baskılarına yazdığı mukaddime ile başlamaktadır.

Ebû Şehbe, kitabın muhtevasını ikinci baskısında oldukça genişletmiştir. Allah'a (c.c) hikmet ve güzel öğütle çağrıda bulunmaya kendini adayan davetçilerin konularını da kapsayacak şekilde basılmasını uygun bulmuş, özellikle misyonerler tarafından Kur'an-ı Kerim hakkında ve vahiy üzerine ortaya atılan şüphelere değinmeye çalışmıştır. Ebû Şehbe bu kitabında da duyguları ile değil ilmî kaidelerle reddiye yaptığını vurgulamaktadır.¹⁰²

Ebû Şehbe kitabını öncelikle el-Ezher'de Usûlüddîn Fakültesi'nin lisansüstü eğitimi bölümündeki öğrenciler ve diğer Kur'an ve ilim aşıkları için kaynak olması amacıyla yazdığını ve kitabını yazarken ne usandıracak kadar uzun ne de ilme zarar getirecek kadar kısa olmaması için titizlik gösterdiğini; bu ilmin araştırmalarının bir giriş noktası ve Kur'an-ı Kerim'i incelemenin ve anlamının bir yolu olduğundan ötürü, Kur'an-ı Kerim araştırmalarına giriş anlamına gelen *el-Medhal li dirâseti'l Kur'âni'l-Kerîm* şeklinde isimlendirdiğini ifade etmektedir.¹⁰³

Kur'an-ı Kerim'in tarifi ile konulara giriş yapılan eserde Kur'an'ın Arap kitapları arasında değeri ve onun beşerin din ve dünya işlerinde ihtiyaçları karşılayacak mükemmellikte bir kitap olduğu anlatılmaktadır. Ebû Şehbe Kur'an-ı Kerim hakkında verdiği bilgileri yine Kur'an'ın kendisinde bulmakta ve onun değerini âyetlerle ortaya koymaktadır.

Eser iç düzen olarak on ana bölüme ayrılmaktadır. İlk olarak Kur'an ilimlerinin teşekkülü ve tedvin asrında bu ilimle alakalı ortaya konulan eserlerden bahsedilmektedir. Daha sonra sırasıyla Kur'an'ın nüzûlü hakkındaki meseleler, nüzûl sırası, sebebi nüzûl, Kur'an'ın yedi harf üzerine indirilmesi, Kur'an'ın cem'i, sûre ve âyetlerin tertibi, Kur'an'ın kitabeti ve onun ilk asırlarda muhafaza edilme yöntemleri ele alınmaktadır. Kitabın son konusu ise Kur'an tilaveti ve hıfzının adabıdır.

el-Medhal'de Ebû Şehbe yöntem olarak bir meseleyi izah ederken öncelikle âyetlere

¹⁰¹ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fi hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 312.

¹⁰² Ebû Şehbe, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3.

¹⁰³ Ebû Şehbe, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5.

başvurmuştur. Konu hakkında ihtilaf söz konusu ise rivâyetleri değerlendirmiştir. Ayrıca müsteşriklerin iddialarına da cevap vermek onun pek çok eserinde olduğu gibi bu eserin de özelliklerindendir. İbn Cerir et-Taberî (öl. 310/923), Beğavî (öl. 516/1122), Zemaşşerî (öl. 538/1144), Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210), Kurtubî (öl. 671/1273), İbn Kesir (öl. 774/1373) ve Âlûsî'nin (öl. 1270/1854) eserleri, müracaat ettiği tefsirlerdir. En önemli kaynakları arasında Kütüb-i sitte müelliflerinin eserleri ve hocası Şeyh Muhammed Şenkîti'nin eserleri de vardır.¹⁰⁴ Ebû Şehbe kitabının kıymetinden bahsederken “kendi tabakasında yazılan ilk kitap, hadis ve tefsir alanında arzulanan ilk ürün olarak kabul edildiğini” söylemektedir.¹⁰⁵

Ebû Şehbe, günümüzde ihtilaf gibi görünen ve özellikle müsteşriklerin ortaya attıkları iddialar ile Şîi kaynaklı ihtilafları tek tek değerlendirmiştir. Ayrıca kesinlik ve gerçeklik açısından Kur'ân naslarının sübûtunun mütevatir ile teyidi ve bu metnin başka hiçbir semavî metinde bulunmayan; Kur'ân'ın bir özelliği olan tahriften korunmuş olması konusunda yoğunlaşmış, kıraatler ve kârilere üzerine görüşlere yer vererek, bu görüşler hakkında bazı oryantalistlerin ve çağdaş yazarların getirdikleri şüphelere de reddiye yapmıştır.

Kur'ân'ın nüzûlü, Resûlullâh (s.a.v) zamanında nasıl muhafaza edildiği, Kur'ân'ın cem'inin Resûlullâh'ın (s.a.v) vefatından sonra gerçekleşmesinden kaynaklı Kur'ân'ın cem'i esnasında onda olmayan sözlerin Kur'ân'a ilave edilmesi yahut Kur'ân'dan olan âyetlerin Mushaf'a eklenmediği yönündeki iddialar; bazı hadislerin Kur'ân'dan olduğu iddiaları, surelerin tanzimi, âyetlerin sayısı ve benzeri meselelerdeki ihtilafların kaynakları üzerinde durulan meselelerin başında gelmektedir. Eserde, konusu ulûmü'l-Kur'ân olmasına rağmen zaman zaman hadislerin ve râvilerin tenkidine de değinildiği görülmektedir.¹⁰⁶

1.8.2.2. el-İsrâiliyyâtü ve'l-Mevdûâtü fi Kütübi't-Tefsir

Kitabın tam adı ‘tefsir kitaplarındaki İsrâilî haberler ve uydurma bilgiler’ anlamına gelen *el-İsrâiliyyâtü ve'l-mevdûâtü fi kütübi't-tefsir'dir*. İlk baskısı 1973 yılında yapılmıştır.¹⁰⁷ Ebû Şehbe 1973-1974 yılları arasında *el-Ezher* dergisinde ‘tefsir kitaplarında sonradan yapılan eklemeler’ anlamına gelen, *ed-Dahîl ve kütübü't-tefsir* başlığı altında birkaç sayfa şeklinde yazılar yayınlamıştır. Yaptığı bu çalışmayı daha sonra genişleterek *el-İsrâiliyyâtü ve'l-mevdûâtü fi kütübi't-tefsir* ismi ile yayınlamıştır.¹⁰⁸ Dergideki yayınlar kitabın nüvesi

¹⁰⁴ Ebû Şehbe, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 477.

¹⁰⁵ Ebû Şehbe, *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 5.

¹⁰⁶ Turâbî, “Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fi hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ”, 312.

¹⁰⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyâtü ve'l-mevdûâtü fi kütübi't-tefsir*, 2.

¹⁰⁸ Turâbî, “Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fi hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ”, 312.

niteliğindedir. Kitabın bir diğer önemli kaynağı ise Ebû Şehbe'nin *el-Vad'u fi'l-hadis* adlı doktora çalışmadır. Ebû Şehbe doktora tezini genişleterek iki ayrı eser ortaya koymuştur. *el-İsrâiliyyâtü ve'l-Mevdûâtü fi Kütübi't-Tefsir* de bu kitaplardan biridir.¹⁰⁹ Kitabın “Mektebetü's-Sünne” baskısında, Ebû Şehbe'nin vefatından sonra oğlu Ömer'in, babasının kitabına aldığı notları da bu baskısına ilave ettiği ve bu kısımların yayınevi tarafından () içerisinde verildiği bilgisi yer almaktadır.¹¹⁰

Ebû Şehbe kitaba ismini verirken çalışmanın kapsamını da ortaya koymak istemiştir.

O bu durumu şöyle izah etmektedir:

Kitabın ismi için öneri ‘Tefsir Kitaplarındaki İsrâiliyat’ idi. Ancak ben İsrâiliyata, İslâm ve Peygamberimiz için tehlikeli olan uydurma şeyleri de eklemek istedim. Örneğin; bu eklentilerde, Hz. Peygamber'in (s.a.v) ismet sıfatını karalayan ve İslâm'ı mitler içeren bir din olarak gösteren hikâye ve rivâyetler, Yahudiler, Mecusiler, Hristiyanlar ve diğerleri de dâhil olmak üzere İslâm'ın düşmanları ve zındıkların ortaya koydukları şeyler veya siyasî, dinî, mezhepsel farklılıkların etkileri ve bunların arasında İslâm'a hizmet ettiğini ve onu arzuladığını iddia eden insanların ihtilafları da yer alıyordu.¹¹¹

Ebû Şehbe kitabı yazmaya kendisini teşvik eden kimsenin el-Ezher'de İslâm Araştırmaları Akademisi Genel Sekreteri Mutasavvıf Prof. Dr. Abdülhâlim Mahmud (öl. 1398/1978) olduğunu söyler. Mahmud, Ebû Şehbe'den, tefsir kitaplarında aktarılan İsrâiliyâtları ve bâtıllığını açıklayan bir kitap yazması talebinde bulunmuştur.¹¹² Ebû Şehbe bu ve benzeri talepler üzerine kitabı yazmaya karar vermiştir. Hususen kendisi talebelik çağlarından itibaren tefsir kitaplarına eklenenlerin izini sürmek ve onlara reddiye yapmayı amaçlamaktadır.¹¹³ Bu kitabı yazmaya başladığında ise Ezher Üniversitesi Asyud Şubesi Usûlüddin Fakültesinde dekanlık görevini yürütmekte, halka açık dersler ve konferanslar vermekteydi.¹¹⁴

Ebû Şehbe kitabında hedeflediği asıl gayeye ulaşmak için öncelikle kavramsal çerçeve oluşturmuştur. O bu kısımda İsrâiliyat, tevil, tefsir vb. kavramlar ile me'sur tefsir (rivâyet tefsiri) ve bu tefsir çeşidine İsrâiliyat ve hurafelerin nasıl girdiğine ve bu eklentilerin tefsir kitapları başta olmak üzere diğer kitaplarda bıraktığı menfi duruma yer vermiştir. Onun kitabında dikkat çektiği bir diğer nokta ise hadis hafızlarının, tenkit imamlarının, cerh ve ta'dil âlimlerinin tefsir kitaplarındaki İsrâiliyat ve uydurma haberler hususunda ortaya koydukları değerli çabalarıdır.

Kitapta takip edilen yöntem ise anlatı bakımından değeri ve ortaya konulan görüşe göre

¹⁰⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyâtü ve'l-mevdûâtü fi kütübi't-tefsir*, 89. (3.dipnot).

¹¹⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyâtü ve'l-mevdûâtü fi kütübi't-tefsir*, 3.

¹¹¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyâtü ve'l-mevdûâtü fi kütübi't-tefsir*, 7.

¹¹² Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyâtü ve'l-mevdûâtü fi kütübi't-tefsir*, 4.

¹¹³ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyâtü ve'l-mevdûâtü fi kütübi't-tefsir*, 5.

¹¹⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyâtü ve'l-mevdûâtü fi kütübi't-tefsir*, 6.

en me'sur tefsir kitaplarını; hurafelerin ve İsrâiliyatların bu kitaplarda az veya çok olmaları yönünden incelemek yahut bu bilgilerin kemâliyle ortaya konulup konulmadığı açısından makbul rey ile telif edilen tefsir kitaplarının en meşhurlarını değerlendirmektir.¹¹⁵

Eserde özellikle ilk dönem tefsirlerinde tetkik etmeden İsrâiliyat ve hurafelere yer veren müfessirlere ve bu rivâyetleri nakleden sahâbe ve râvilere karşı yumuşak bir tutum içerisinde değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Ebû Şehbe onların kitaplarında böyle rivâyetlerin yer almasının nedenlerini; müelliflerinin içindeki râvilere hüsnü zanlarından ötürü bu nakilleri yaptıklarını, nakledip ancak içinde yalan olan şeylere dikkat çekmemiş olabileceklerini, ya da müelliflerin bu türden rivâyetleri kınayan bir şekilde nakletmiş oldukları halde râvinin bunları aktarmamış olabileceği şeklinde izah etmektedir.¹¹⁶

Bu tefsirlerde yer verilen bu neviden konular arasında; İsrâiloğullarından dünya hayatı hakkında rivâyet edilenler, yaşlarının yedi bin sene olduğu, yaratılışın başlangıcı, varlığın sırları, gök gürültüsü, tutulma, kuyu suyunun yazın soğuduğu, kışın ısındığı gibi bazı kozmik olayların açıklanması hakkında anlatılanlar, Kâf Sûresinin tefsirinde onun dünyayı çevreleyen bir dağ olduğunun söylenmesi ve Kalem Sûresinin ilk âyetindeki 'nûn' ifadesinin tefsirinde onun yeryüzü sırtında bulunan bir balina olduğunun söylenmesi gibi konular vardır.¹¹⁷

Bununla beraber Ebû Şehbe tefsir kitaplarına giren bütün İsrâiliyat bilgilerini ve uydurma nakilleri araştırmasının mümkün olmadığını ancak pek çoğuna işaret etmeyi de Allah'ın inayeti ile başardığını ifade etmektedir.¹¹⁸ Bu minvalde kitapta özellikle Allah'ın birliğini ve sıfatlarını ihlal eden, Peygamberlerin günahsız ve hatasız olmalarına meydan okuyan veya bilimsel gerçeklerle, nakillerle ve sahîh bir şekilde nakledilen hakikatlerle çelişen mevzulara öncelikle değinmiştir.

Ebû Şehbe yüce kitabımız Kur'an-ı Kerîm; onun gerçekleri ve Allah'ın evrendeki sünneti ile çelişen şeyleri içeren tefsirlerin yazarlarının arasında İslâm âlimlerinin büyüklerinden bazı zatların da olduğunu ifade eder. Tefsir kitaplarında maksatlı ya da maksatsız olarak ne niyet taşınırsa taşınısın dinin özünden olmayan her türlü ilaveleri tenkit eden Ebû Şehbe, günümüzde bu neviden ilaveleri ayıklamak için ihtimal dâhilinde olabilecek çalışmaların neler olduğuna ve mümkün olup olamayacağına da dikkat çekmiştir. O, maddeler halinde yapılabilecekleri izah ederken mümkün gördüğü tek nokta üzerinde yoğunlaşır. Ona göre ne basılan kitapların toplanıp toptan yeniden değerlendirilerek İsrâiliyat meselelerinden

¹¹⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyâtü ve 'l-mevdûâtü fî kütübî 't-tefsîr*, 11.

¹¹⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyâtü ve 'l-mevdûâtü fî kütübî 't-tefsîr*, 334.

¹¹⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyâtü ve 'l-mevdûâtü fî kütübî 't-tefsîr*, 5.

¹¹⁸ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyâtü ve 'l-mevdûâtü fî kütübî 't-tefsîr*, 333.

ve hurafelerden arındırılıp yeniden basılması ne de İslâm kültürü içerisinde kökleşmiş bir hal alan uygulamaların tamamının göz ardı edilebilmesi rasyonel değildir.

Ebû Şehbe'ye göre takip edilecek yöntem İsrâiliyat ve hurafeleri aktaran ve onlara akıl ve nakil açısından reddiye verenlerin sözlerini aktarmak, bu hurafelerin İslâm'a yabancı olduklarını ve İslâm'ı ayaklar altına aldıklarını belirtmek ve onların nereden geldiğini beyan etmektir. Ebû Şehbe bunun ise eğitilmiş, kültürlü ve okumayı seven herkesin faydalanacağı bir kitap yazarak veya konu hakkında geniş ve kapsamlı eserler yayınlayarak olabileceğini ifade etmektedir.

Böylece İsrâiliyatın şer ve zehirlerinin aktarıldığı bazı kitaplarda yer alan ve başta sıradan insanlar olmak üzere birçok insanın zihnini bozan şeyler ortadan kaldırılmış olunur ki halen insanlar onların İslâmî rivâyetten kaynaklandığını ve ondan hiçbir zarar gelmediğini zannederek onu aktarmaya devam etmektedirler.¹¹⁹

1.8.3. Diğer Alanlardaki Eserleri

1.8.3.1. es-Sîretü'n Nebeviyye fî Dav'il-Kur'ân ve's-Sünne

Eser 1996 yılında Dimeşk'teki "Dâru'l-Kalem" yayınevinde iki cilt halinde basılmıştır. Ebû Şehbe'nin en hacimli eserlerinden biridir. İlk cildi 574, ikinci cildi 759 sayfadan oluşmaktadır. İkinci cildi birinci ciltten birkaç sene önce yayınlanmıştır. Talebesi Hamed et-Turabi, Ebû Şehbe'nin ikinci cildi Ummu Dermân Üniversitesinde görev yaptığı esnada kendilerine getirdiğini bundan bir süre sonra da ilk cildi telif ettiğini söylemektedir.¹²⁰ Ebû Şehbe'ye birinci bölüm için yazdığı bazı kısımları Ravza-ı Mutahhara'da Resûlullâh'ın (s.a.v) huzurunda tekrar gözden geçirmek nasip olmuştur.¹²¹

Kitabın mukaddimesinde ifade ettiği üzere Ebû Şehbe'nin kitabı yazmaktaki amacı ilim talebelerinin okullarında okuyup geçecekleri akademik metin oluşturmak yahut övgü almak için ilim meclislerinde okunması değildir. İlk neslin gayretleri neticesinde oluşan bir yol gibi okunup mezun olunacak bir ekol oluşturmaktır.¹²²

Ebû Şehbe'nin kitabındaki yöntemi, konuları ele alırken âyet ve hadislerle başvurmak mübhem lafızlar varsa bunları izah etmektir. Hadisleri delil göstermekte son derece ihtimam göstermiş, mevzû ve İsrâilî haberlerden ise kaçınmıştır.

¹¹⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyâtü ve'l-mevdûâtü fî kütübî't-tefsîr*, 9.

¹²⁰ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 322-323.

¹²¹ Ebû Şehbe, *es-Sîretü'n-nebeviyyeti fî dav'i'l-Kur'ân ve's-sünne*, 9.

¹²² Ebû Şehbe, *es-Sîretü'n-nebeviyyeti fî dav'i'l-Kur'ân ve's-sünne*, 9.

Eserin Kur'ân ve sünnetten sonra bir diğer kaynağı ise siyer kitaplarıdır. Ebû Şehbe, İslâm Tarihi ile ilgili ana kaynakları taramış, rivâyetler arasında karşılaştırmalar yapmıştır. En fazla istifade ettiği kaynakların başında ise İbn İshak'ın (öl. 151/768) siyer kitabı gelmektedir. İbn İshak için 'siyer yazıcılarının şeyhi', 'gazvelere dair anlatıların imamı' gibi övgü dolu sözler söylemektedir. Bununla birlikte Ebû Şehbe hiç kimseye taassup derecesinde bağlanmamıştır. İbn İshak'taki rivâyetler ondan daha sahîh bir nakille çelişiyorsa sahîh rivâyeti tercih etmiştir.¹²³

Eserin birinci cildi bâb adı verilen üç ana bölümden oluşmaktadır. Her bir bâb ise kendi içerisinde kısımlara ayrılmıştır. İslâmiyet gelmeden evvel Arap toplumunda hâkim olan yaşam tarzı, coğrafi çevre, siyasî ve içtimaî hayat konuları ile başlayan ilk cilt Resûlullâh'ın (s.a.v) Medine'ye hicreti ile son bulmaktadır.

Müslümanların Hz. Peygamber'e besledikleri büyük muhabbet ve derin saygı, onları hadisleri ve sünneti yaşama, muhafaza etme ve sonraki nesillere aktarma konusunda olağan üstü bir gayrete sevk etmiştir. Öyle ki başta ashâb-ı kirâm, Hz. Peygamberin nebevî yönü başta olmak üzere günlük hayata dair yaptığı amellere, günlük hayatta kullandığı eşyalara hatta ona ait olan bineklerin isimlerine varıncaya kadar araştırmış ve aktarmışlardır. Ashâb yaşayan bir Kur'ân olan Hz. Peygamber'i adım adım izlemiş, efendimizle sünneti yaşayarak adeta hayatlarına nakşetmişlerdir. Ebû Şehbe kitabında bu sevgi ve bağlılığın tezahürü olarak Hz. Peygamber'e ait olan şeylere karşı ashâbın ihtimamından da bahsetmektedir.

Birinci bab, İslâm öncesi Arapların kısa tarihi, İbrahim (a.s) ve ailesi, Hz. Peygamber'in doğumuna kadar ki süreçte Mekke tarihi, Abdullah ve Âmine'nin yaptığı izdivaç olmak üzere dört kısımdır.

Ebû Şehbe, Hz. Peygamber'in peygamberlik vazifesi ile gönderildiği toplumu yakından tanımak gayesiyle Araplar hakkında geniş bilgi vermiştir. Arap Yarımadası'nın coğrafi konumu, Arap milleti ve dilleri, Arapların faziletleri ve İslam sancağının taşıyıcısı olarak ayrıcalıklı konumlarına işaret etmiştir. Arap kabilelerin yaşam tarzı, dînî, siyasî ve içtimâî durumları, kültürel zenginlikleri, edebî faaliyetleri, yarımada putatapıcılığın nasıl girdiği ve yaygınlaştığı, farklı dinlerin yarımada'daki tezahürleri ve özellikle Hanif dinine mensup olan kimseler hakkında detaylı bilgi bulunmaktadır. Ayrıca eğitim hayatları, okuryazarlık seviyeleri, ahlâkî yaşam ve değerlerinin yanı sıra Arap toplumunun menfi yönleri ve kusurlarına da değinilmiştir.¹²⁴

¹²³ Turâbî, "Cuhûdü's-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 324.

¹²⁴ Ebû Şehbe, *es-Sîretü'n-nebeviyyeti fî dav'i'l-Kur'ân ve's-sünne*, 43-102.

Hiz. İbrahim'in soyu, ailesi, yerleştiği yerler, eşleri, çocukları ve onların aileleri hakkında bilgiler sunulmuş, Hiz. İsmail' in kurban edilmesi hakkındaki zayıf ve ihtilaflı rivâyetler değerlendirilmiştir. Haccın teşri kılınması, Kâbe'nin inşası meselelerinde *Sahih-i Buhârî*'de yer alan rivâyetler dikkate alınmıştır. Hiz. Peygamber'in doğumuna kadar ki süreç içerisinde Mekke tarihi hakkında bilgi verilmiş, Hiz. İsmail'in ve çocuklarının Mekke idaresindeki rolü, onlardan sonra idareyi ellerinde bulunduran kabileler, özellikle Cürhümîler ve Huzâlilar; Kusay b. Kılâb'ın (öl. 480?) Mekke idaresindeki önemli rolü, Kâbe görevlerinin kabileler arasındaki taksimi, Abdulmuttalib'in (öl. 577) zemzem kuyusunun yerini tespiti ve o dönemde yaşanmış diğer önemli tarihi olaylar anlatılmıştır. Birinci bâb Abdullah (öl. 569) ve Âmine'nin (öl. 575-577) izdivaçları ve fil vakası bahsi ile son bulmaktadır.

İkinci Bâb: Resûlullâh'ın (s.a.v) doğumundan Peygamberliğine kadar olan kısmı ihtiva eder. Sekiz bölümden oluşmaktadır. Peygamberlik nurunun Âmine'ye intikali, Hiz. Peygamberin dünyayı teşrifi ile gerçekleşen hâdiseler ve Hiz. Peygamberin isimlendirilmesi, nesebi, keremli soyu ve faziletleri, Arap örfünde bebeklerin sütanneye verilmesi meseleleri izah edilmiştir. Bunun yanısıra diğer eserlerinde olduğu gibi bu kitabında da Ebû Şehbe problemli olan meselelere yaklaşımını yinelemiş ve şakk-ı sadr hâdisesi hakkındaki şüphe ve itirazları konu eden ilgili rivâyetleri değerlendirmiştir.

Ebû Şehbe'nin kitaplarının çoğunda izlediği metod ihtilaflı rivâyetleri açıklığa kavuşturmak, kaynaklarda yer alan İsrâiliyat ve bâtil rivâyetlere ilmî cevaplar vermektir. Bu kitapta da aynı yöntem görölmektedir. O bu hususta şöyle söylemektedir:

Kur'ân ve ilimleri, sünnet ve ilimlerine dair olan uzmanlığım ve bu ilimlerle yaklaşık elli yıldır iç içe oluşum, rivâyetleri tenkit edebilmem ve sahihini sakîminden ayırabilmemde bana yardımcı oldu. Böylelikle Garânîk hâdisesi, İslâm'ın kılıçla kurulduğu iddiası ve Hiz. Peygamber'in evlilikleri hakkındaki iddialarda bu yaklaşımı gerçekleştirdim.¹²⁵

Peygamberlik verilmeden önce Hiz. Peygamber'in hayatında gerçekleşen, Kâbe hakemliği, evliliği, evlat edinmesi, bi'set öncesi şahsiyeti, ahlâkî vasıfları ve yaratılıştan taşıdığı hususiyetleri de bu bölümün konularındandır. Ebû Şehbe bi'set'ten önce dünyanın ve özellikle Arap Yarımadası'nın ahvalini anlatmış, peygamber gönderilmesinde ve Araplar arasından Hiz. Peygamber'in seçilmesindeki hikmete, Yahudi ve Hristiyanların son peygamberi inkâr sebeplerine değinmiştir. Ayrıca bu kısımda Hiz. Peygamber'in amcasının himayesinde iken yapmış olduğu seyahatler esnasında bir rahipten dini öğrendiğine dair ortaya atılan iddialara da cevap vermiştir.

¹²⁵ Turâbî, "Cuhûdü'ş-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti's-sünneti ve ulûmihâ", 325.

Üçüncü Bâb: Bi'set'ten hicrete kadar gerçekleşen hâdiseleri ihtiva eder. Sekiz kısımdan oluşmaktadır. İlk vahiyden başlayan bölümde vahyin geliş şekilleri ve çeşitleri detaylı bir şekilde izah edilmiş, vahiy aldığı esnada Hz. Peygamber'de sadır olan hallerin inkârcılar tarafından hastalık olarak nitelendirilmesine cevap verilmiştir.

İslâm'a davetin aşamaları, Mekke önderlerinin düşmanca tavırları ve her birinin akıbetleri, Kur'ân'ın icazı karşısında müşriklerin müşkül durumu, Mekke döneminde cereyan eden Habeşistan'a hicret, isrâ ve mi'râc hâdisesi ehemmiyetle üzerinde durulan meselelerdendir. Ebû Şehbe özellikle garânîk hâdisesi ve isrâ- mi'râc olayını tüm yönleri ile ele almış, çelişki olarak görülen; olayın zamanı, mekânı, ruh-beden birlikteliği gibi soruları rivâyetler ışığında değerlendirmiştir. Ayrıca İbn Kesir'in İbn İshak'tan almış olduğu Akabe'de biat eden 73 sahâbeden tespit edilenlerin ismi verilmiştir.¹²⁶ *es-Sîretü'n-nebeviyye*'nin birinci cildi Medine'ye hicret ve hicret esnasında vuku bulan hâdiselerle son bulmaktadır.

es-Sîretü'n-nebeviyye'nin ikinci cildi ilk cildine göre daha hacimlidir ve 759 sayfadan oluşmaktadır. Bu cilt Müslümanların Medine'ye hicretleri ile başlayan, İslâm'ın yaşanması yayılması ve özellikle bu dönemde Kur'ân'ın getirmiş olduğu emir ve yasakların uygulanması, cihad izni, kabilelerin ve heyetlerin akın akın dine girmelerine varan süreci tarihi bir kronoloji ile sunmaktadır.

Eserin birinci cildi bölümler olarak tasnif edilmişken, ikinci cildinin hicret esas alınarak hicrî yıllara göre tasnif edildiği görülmektedir. Ebû Şehbe eserini yazarken hicretten Hz. Peygamber'in vefatına kadar olan dönemde gerçekleşen veya hakkında ihtilaf bulunan meselelere de açıklık getirmek amacıyla konular hakkındaki rivâyetleri bir araya getirmiş, âyetler var ise öncelikli olarak âyetlerle izah yolunu tercih etmiştir.

Ebû Şehbe yıllara göre yaptığı tasnifinde, her yıl gerçekleşen hâdiseleri belirli bir düzen içerisinde sunmuştur. O, bölümlere öncelikle o yıl gerçekleşen gazve ve seriyyeleri anlatmakla başlamakta ve devamında o senede vuku bulan önemli hâdiselere, teşri kılınan hükümler ve yasaklanan fiillere yer vermektedir. Hemen hemen Medine döneminden Resûlullâh'ın (s.a.v) vefatına kadar olan sürede gerçekleşen tüm gazve ve seriyyeleri, bunlardan doğan hükümleri, fetihleri ve anlaşmaları eserine almıştır. Bu şekli ile eser büyük bir kaynak hüviyetindedir ve adeta bir megâzî kitabı izlenimi vermektedir.

Eserde konular izah edilirken zaman zaman mesele hakkında nazil olan âyetler sebebi nüzulleri ile değerlendirilmiş, özellikle Tebuk seferinde inen âyetlerin tefsiri için ayrı bir başlık açılmıştır. Âyetlerin dışında hadisler, tarihsel veriler ve şiirler de meselelerin izahında

¹²⁶ Ebû Şehbe, *es-Sîretü'n-nebeviyyeti fî dav'i'l-Kur'ân ve's-sünne*, 446-448.

başvurulan kaynaklardan olmuştur. Savaşlarda şehit düşerek yahut başka sebeplerle hayatını kaybeden Müslümanların vefatları, Yahudi ya da müşrik önde gelen kimselerin ölümleri ile ilgili alt başlıklar oluşturulması ve tarihsel sıra ile bu bilgilerin verilmesi bu eserin bir diğer yönüdür.

İkinci cilt İslâm'da kutsal sayılan mescitler ve konumları, Mescid-i Nebevî'nin fazileti ve döneminde gerçekleştirdiği işlev, Müslümanların Medine'deki ilk icraatları konuları ile başlamakta, meselenin geniş bir perspektiften bakılabilmesi için Hicretten önce Medine'nin siyasi ve içtimâi konumu, Medine'de meskûn bulunan gruplar hakkında bilgilere de yer verilmektedir. Büyük bir hızla İslâmlaşmaya başlayan Medine şehri dinî, siyasî, içtimâi ve pek çok alanda ilklerin yaşandığı bir yer olması açısından önemlidir. Bu sebeple Medine döneminde de dinî ve toplumsal yaşamı düzenleyici birtakım emirler gelmiştir. Kitapta bu emirlerin ve yasakların hikmetleri, Müslüman toplumunda adalet ve toplumsal yaşamın düzenlenmesi yönünde sağladığı katkılar, Müslümanların girdikleri savaşlarda başarıları yahut hezimetlerinin sebep, hikmet ve izlerinden de bahsedilmektedir.

Ebû Şehbe, Resûlullâh'ın (s.a.v) aile yaşantısı, izdivaçları, kızlarının izdivaçları, ifk hâdisesi, Hz. Peygamber'in çok evliliğinin sebepleri, İslâm'da örtünme emri gibi özellikle İslâm dininde eleştirilen konuları ele alarak, insanların zihninde soru işareti oluşturulmaya çalışılan önemli meseleleri izah etmekten geri durmamıştır. Ebû Şehbe bu minvalde İslâm tarihi açısından Kur'ân'ın nüzûlü ve Hz. Peygamber'in hüküm koyması ile gelen yasaklardan; içkinin, ehil eşek etinin yenmesinin ve mut'a nikâhının yasaklanması gibi meselelere de değinmiştir. Eserinde Medine dönemini pek çok yönüyle incelemiş, Hz. Peygamber'in Yahudilere karşı tutumu, Yahudilerin Müslümanlara karşı tutumu, Arap yarımadasında bulunan Yahudi kabileler, Yahudilerle yapılan gazveler ve sonuçları, haklarında inen âyetler, Hayber'in fethi ve ganimetlerin taksimi ile Medine Yahudileri hakkında detaylı bilgi vermiştir.

Tüm ayrıntıları ile kitapta yer bulan bir diğer hâdise de Mekke'nin fethidir. Fetih esnasında kan dökülüp dökülmediği, o günlerde kadınlardan ve erkeklerden biatte bulunanlar, fethin zor kullanılarak mı yoksa sulh ile mi olduğu hakkında âlimlerin görüşleri ile Kâbe'deki putları kırmak üzere Hz. Peygamber'in görevlendirdiği sahâbilere dair gelen rivâyetler de yer almaktadır. Veda haccı ve bu esnada Resûlullâh'ın (s.a.v) îrâd ettiği birden fazla hutbe; Hz. Peygamberin hastalığı, vefatı, teşhiz ve defni, Hz. Ebû Bekir'in (öl. 13/634) Resûlullâh'ın (s.a.v) vefatından sonraki birleştirici tutumu konuları ile eserde Medine dönemi son bulmaktadır. Devamında ise Hz. Peygamber'in hulkî ve hilkî vasıfları, temizliği, hoş kokusu, aklının kemâli, lisanının fesâhati, şerefli ve keremli soyundan, mübarek vasıflarından

bahsedilmiş, Hz. Peygamberin şahsiyetinin büyüklüğünün kutlu daveti üzerindeki etkisine değinilmiştir.

es-Sîretü'n nebeviyyeti fî dav'i'l-Kur'ân ve's-sünne isimli bu eserin büyük hacminin yanında içeriği ile de dikkat çektiği ve alanında yazılmış kıymetli bir eser olduğu söylenmelidir. Ebû Şehbe iki ciltten oluşan eserde tefsir ve hadis tarihi alanlarında yazılan kitaplar başta olmak üzere çok sayıda kaynaktan yararlanmıştır. Ayrıca kitapta yüz sayfaya ulaşan dokuz farklı düzende oluşturulmuş önemli bir fihrist çalışması yapılmıştır.

1.8.3.2. el-İsrâ ve'l Mi'râc

İsrâ ve mi'râc hâdisesine dair yazılmış altmış yedi sayfadan ibaret bir risaledir. İki bölüm şeklinde hazırlanan eser 1964 yılında "Câmiu'l-Kütübi'l-İslâmiyye"de basılmıştır.

İsrâ ve mi'râc Kur'ân-ı Kerîm ve sahîh haberlerle doğruluğu kesin olarak bildirilen bir hâdisedir. Ebû Şehbe, isrâ ve mi'râcın hakikatlerini açıkladığı bu risalede isrâ ve mi'râc'ın mümkünlüğünü, nasıl gerçekleştiğini izah etmiş ve bu konu hakkında bizlere ulaşan haber ve hikayelerin doğruluğunu tespit edip kitabına almak için en güvenilir kaynaklar ve sahîh rivâyetlere başvurmuştur.¹²⁷

Eserde öncelikle Peygamberliğin ve peygamberlere verilen bilginin mahiyetinin ne olduğu ve insan için peygamberlere ve peygamberlerin getirdiği bilgilere niçin ihtiyaç duyulduğu izah edilerek, insanın özellikleri, insan aklının tek başına bazı bilgileri kavramadaki sınırlılığı kapsamında beşeriyetin Peygamberlere olan ihtiyacına değinilmiştir.

Ebû Şehbe isrâ ve mi'râc hâdisesinin doğru anlaşılabilmesi için kitabını önemli bölümlere ayırmıştır. Bu minvalde kitapta mu'cizenin kapsamı ve mahiyeti hakkında bilgi verilirken mu'cizeye benzetilebilecek doğaüstü ya da insan aklına aykırı görülen birtakım hâdiseler ile kıyaslanmış ve mu'cizenin ne olup ne olmadığı üzerinde durulmuştur.

Hz. Peygamber'in mu'cizelerini aktaran rivâyetlerin tevatür yolu ile ulaşp ulaşmadığı ve mütevatir yolla gelen mu'cizelerin neler olduğu, kabulü açısından şüphe bulunmayan mu'cizelerin aktarım süreci, mu'cizeler hakkında rivâyetler arasındaki farklılıkların sebepleri ve rivâyet çeşidi olarak lafzen veya manen rivâyetin haberlere olan etkisine değinilmiştir. Ayrıca Ebû Şehbe hissî mu'cizeleri inkâr edenlerin görüşlerine de cevaplar vermiştir.

Kitabın ikinci bölümünde isrâ ve mi'râc hâdisesinin vukuundan önce Hz. Peygamber ve ona inananların içerisinde bulundukları durum, özellikle boykot yılları ve akabinde yaşanan Resûlullâh'ı (s.a.v) kedere boğan hâdiselerden bahsedilmiştir. Bu bölümde özellikle isrâ ve

¹²⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 2.

mi‘râc hâdisesinin sübutu üzerinde durulmuş konu ile alakalı âyetlerin tefsirine yer verilirken, hadislerin sıhhat bakımından değerlendirilmesi de yapılmıştır.

Kitaptaki bir diğer mesele ise isrâ ve mi‘râc hâdisesinin beden ve ruh birlikteliği ile gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Genel kabul bu yönde olsa da yalnız ruh ile yahut rüyada gerçekleştiği yönünde delil getirenler de olmuştur. Ebû Şehbe kitabında bu delilleri de sıhhat bakımından değerlendirmektedir. O, isrâ ve mi‘râc’ın mümkünlüğü üzerine yapılan tartışmalara cevaplar vermiş bu hususta sahîh hadis kitaplarında yer alan rivâyetleri değerlendirmiştir ki bu rivâyetler kitabın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.

O isrâ ve mi‘râc hâdisesi ile vahdet-i vücûd arasında bağ kuranları eleştirmiş, varlığın birliği fikrinin, geldiği bozuk görüşlerle İslâm'a gelen yanlış bir fikir ve kadim felsefelerin bir kalıntısı olduğunu savunmuştur.¹²⁸

İslâm kültüründe bazı Müslüman şairler, Hz. Peygamber’in biyografisinden, sîret ve sûretinden, yaşadığı olaylardan ilham alarak manzum eserler ortaya koymuşlardır. Ebû Şehbe bu risalesinde Hz. Peygamber için yazdığı kasidelerle üne kavuşmuş Şerafeddin Muhammed bin Said el-Busayrî (öl. 695/1296) ve son dönem Arap şairlerinin en meşhuru Ahmed Şevkî b. Alî b. Ahmed Şevkî’nin (öl.1351/1932) isrâ ve mi‘râc’a dair yazılmış şiirlerinden örneklerle de yer vermiştir.¹²⁹

1.8.3.3. Nazratü’İslâm ile’r-Ribâ el-Müşkiletü ve Hallehâ

Nazratü’l-İslâm ile’r-ribâ ‘İslâm’ın faize bakışı ve problemin çözümü’ anlamına gelmektedir. Kitapta modern çağla beraber gelen ve batı medeniyetinden bize geçen faiz meselesinin muamelelerde nasıl etki ettiği ve İslâm’ın faize bakışı incelenmiştir.¹³⁰ 1971 yılında Mısır’da “Silsiletü’l-buhûsü’l-İslâmiyye” yayınevinde neşredilen eser 158 sayfadan oluşmaktadır.

1.8.3.4. el-Hudûdu fi’l-İslâm

Eser, 1974 yılında Kahire’de “el-Hey’etü’l-Amme li-Şuûni’l-Metâbi` el-Emriyye”den neşredilmiştir. 353 sayfadan oluşmaktadır. İslâm’da had cezaları ve Allah’ın koyduğu sınırlardan bahsedilmektedir.¹³¹

¹²⁸ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve’l-mi‘râc*, 26.

¹²⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve’l-mi‘râc*, 61-62.

¹³⁰ Turâbî, “Cuhûdü’ş-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fi hidmeti’s-sünneti ve ulûmihâ”, 313.

¹³¹ Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû Şehbe, *el-Hudûdu fi’l-İslâm* (Kahire: hey’etü’l-Amme, 1974).

1.8.3.5. el-İslâm ve Gadâye'l-Asr

2009 yılında “Mektebetü’s-Sünne” yayınevinden 271 sayfa olarak neşredilmiştir. Kitabın içeriği hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.¹³²

1.8.3.6. Min A'lâmi'l-İslâmî (Safahâti Mine'l-Batûleti ve Suveri Mine'l-Fidâiyyeti)

Ebû Şehbe, İslam kültürüne ait birçok eserden; İslâm büyüklerinin biyografileri, kadın ve erkek sahâbiler, tâbiinler, İslâm âlimleri ve Mekke’nin önderlerinin hayatlarından kesitler ile İslâm dini için yapılan fedakarlık ve kahramanlık örneklerinden derlemeler yapmıştır. Bu derlemeler talebesi Ahmed Mustafa Fadliya tarafından bir araya getirilmiş ve 2007 yılında 240 sayfa olarak “Mektebetü’s-Sünne” yayınevinden neşredilmiştir.¹³³

¹³² Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû Ebû Şehbe, *el-İslâm ve Gadâye'l-Asr* (Mektebet’s-Sünne, 2009).

¹³³ Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû Ebû Şehbe, *Min a'lâmi'l-İslâmî (safahâti mine'l-batûleti ve suveri mine'l-fidâiyyeti)* (Mektebet’s-Sünne, 2007).

II. BÖLÜM

2. EBÛ ŞEHBE’NİN MU‘CİZE ANLAYIŞI

2.1. Beşeriyetin Peygamberlere Duyduğu İhtiyaç

Dinin yaşanabilmesi için vahye, vahyin tam olarak anlaşılabilmesi ve uygulanabilmesi için sünnete ihtiyaç vardır. İslâm’ı Hz. Peygamberin şahsında yer edinen bir örneklik olarak gören sahâbe nesli, Kur’ân ve Sünneti bir bütün olarak telakkî etmişlerdir. Allah Resûlü, Kur’ân’ın istediği fert ve toplumu oluştururken aldığı vahyî eğitim neticesinde, kendisine indirilen vahyi insanlara tebliğ ve tebyin etmekle kalmamış aynı zamanda onu hayata dönüştürmüş ve yaşamıştır.¹³⁴

Birlikte ve belirli kurallar çerçevesinde yaşaması fitrat olarak da tabii bir ihtiyaç olan insanın karşılaşılabileceği bazı zorluklar ve muhtaçlıklar söz konusudur. Ebû Şehbe, peygamberlere olan ihtiyacı insanın fitrî ve sosyal bir varlık olmasından hareketle ferdin içtimâî yaşantısı ile ilişkilendirmektedir. İnsan neslinin her bir ferdi diğerine muhtaçtır. Bu muhtaçlık yaşamsal gereksinimleri karşılamak açısından farklı alanlarda meslek icrâ eden zanaatkârlara duyulan ihtiyaç olabildiği gibi, manevî olarak yolunu kaybetmiş kimsenin rehber, bilgisizliğini gidermek amacıyla cahil kimsenin âlime duyduğu ihtiyaç hali de olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında küçük topluluklardan büyük halk ve milletlere kadar, bilgi, üretim vb. noktalarda insanlar birbirlerinden müstağnî kalmaz.

Ebû Şehbe Hucurât sûresinde “*Ey İnsanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık, tanışasınız diye kavim ve kabilelere ayırdık...*”¹³⁵ âyeti ile, umumun maslahatının gerçekleşmesi için birlikteliğin gerekliliğine işaret etmektedir. İnsanın tabiatı itibariyle ancak topluluk içerisinde yaşayabileceği ve bu sayede gerekli hayır ve faydalara ulaşabileceğini ifade eden Ebû Şehbe, buna delil olarak Allah’ın insanlara konuşma aleti olan dili bahşetmesini göstermektedir.¹³⁶

Allah insan türünü yaratmış, onu kıymetli kılıp birçok yarattığına üstün kılmış ve onu bu dünyayı imar etmesini ve buradaki nimetlerden yararlanmasını sağlayacak şekilde donatıp ona Rabbânî bir latîfe olan akı bahşetmiştir. İnsan kendisine bahşedilen akılla şerefli bir

¹³⁴ Nevzat Aydın, “Mamulun Bih Olan Sünnetten Malumun Bih Olan Sünnete Dönüşüm”, GİİAS Uluslararası Günümüzde İslami İlimler Algısı Sempozyumu I, "Sünnet Algısı" ed. Prof. Dr. Tevhit Ayengin (Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2021), 113.

¹³⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), el-Hucurât 49/13.

¹³⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'rac*, 3.

mahlûk olup o akılla yeryüzünde halîfe kılınmaya ve yeryüzünden faydalanıp oradaki nimetleri kullanmanın yollarını bulabilmeye istidatlı hale gelmiştir. Ancak insan heves ve arzulardan soyutlanmış yalnızca akıl ile donatılmış bir varlık değildir. Ebû Şehbe, İnsanın ruhunda mündemiç olan kuvveler hakkında şunları söylemektedir:

İnsana kuvve-i âkile yanında, kuvve-i şehevîye ve kuvve-i gazabîye de konulmuştur. Kuvve-i şehevîye itidâlin dışına çıkıp sahibini şehvetlere dalmaya, hangi yoldan ve nereden olursa olsun para kazanmaya, sevdiği ve arzu ettiğine meşrû olmayan yollardan dahi olsa ulaşacak kadar ileri gitmeye itebilir. Aynı şekilde kuvve-i gazabîye de itidâlin dışına çıktığında sahibini kan akıtmaya, gaddarlık ve zulme, çeşit çeşit şerler ve eziyetler yapmaya itebilir. İşte bu iki kuvve -yani kuvve-i şehevîye ve gazabîye- hem kendi aralarında hem de nefis-i emmâre bi's-sû ile şiddetli bir yardımlaşma içerisinde olup çoğunlukla da kuvve-i âkile'ye gâlip geldikleri için tehlikeli olmuşlardır. Bunun bir sonucu olarak fertlerin bir araya gelmesi; zulüm, gaddarlık, kan akıtmak, namusları çiğnemek ve malları gasp etmek gibi birçok yanlış fiile çağırان unsur hâline gelmiştir. Bütün bunlardan dolayı beşer; ona hakkı-bâtılı, hayrı-şerri, hidâyeti-dalâleti beyân edecek ve ona bu dünyâ hayatında saadeti sağlayacak caydırıcı bir şeriate son derece muhtaçtır.¹³⁷

İnsan kendisine verilen düşünme, akıl yürütme yetisi ile icmalî bir şekilde dünya hayatının ötesinde, insanın mutlu ya da mutsuz olacağı başka bir hayat olduğu ve oradaki mutluluk ya da mutsuzluğunda bu dünyada yaptıklarına bağlı olup hayırsa hayır, şerse şer bulacağı hissine ulaşabilmektedir. Beşerî akıl elde ettiği ilim vb. donanımlarla ne kadar yükselirse yükselsin, dünya ve ahiret saadeti sağlama pozisyonundan çok uzaktır. Elde edilen bu bilgi neticesinde böyle bir hayat için alınacak sorumlulukların insana duyurulması için bir şeriate ihtiyaç vardır. Teşri koyacak kimse; zat ve sıfatları ile kemal sıfatlarla muttasıf, eksik sıfatlardan münezzeh olan Allah Teâlâ'dır. Allah, dünya ve ahiretle ilgili beşeriyetinin ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik nübüvvet görevini peygamberlere vermiştir ve ilâhî irâde, tebliğ için seçilen peygamberlerin birçok hikmeti mebni olarak beşeriyet arasından olmasını murâd etmiştir.

Peygamberler, Allah tarafından beşer arasından seçilmiş seçkin bir gruptur. Onların nefisleri sâfi olmuş, temiz fitratları korunmuştur. Ebû Şehbe, nübüvvetin nefis mücadelesiyle elde edilebilecek kesbî bir şey olmadığına vurgu yapmaktadır.¹³⁸ Bu vazife Allah'ın, şeriatın tebliği için seçtiği ve yalnızca kendisine halis kıldığı, dilediği kullarına bahşettiği bir lütuftur. Allah Teâlâ onları ilâhî terbiye ile kuşatmış, güzel ahlâk ve fiillerle donatmış ve tebliğ vazifesi için özel bir istidat bahşetmiştir.

Ebû Şehbe Resuller için: “Onlar beşeriyetin cemâli ve kemâlidir. Onların beşeriyete nispeti, ruhun bedene nispeti gibidir.”¹³⁹ diyerek bedenın ruh olmaksızın mevcudatının mümkün olmadığı gibi, peygambersiz bir toplumun da olamayacağını söylemektedir.

Peygamberlerin ortak vasıflarından olan ismet; zâhirlerinin ve bâtınlarının yasaklanmış

¹³⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi' râc*, 4.

¹³⁸ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi' râc*, 6.

¹³⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi' râc*, 5.

olan her şeyden korunmasıdır ki bu insanları kendilerinden uzaklaştıracak her türlü şeyden korunmuş olmalarıdır. Bu sıfatların zıtlarının peygamberlerde temâyüz etmesi imkânsızdır. Peygamberler bu sıfatlarda kemâle ulaşmış olmakla diğer insanlardan ayrılırlar. Kendilerinde kemâl olarak bulunan bu hususiyetler dışında; yer, içer uyur, bazı hastalık ve musibetlere tutulur, çeşitli imtihan ve ezalara maruz kalabilirler, canlarına kastedilebilir ve hatta şehit edilebilirler.¹⁴⁰

Müşriklerin peygamber algısından Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle bahsedilmektedir:

*“Dediler ki: Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı. Bu zalimler (inananlara), siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz dediler...”*¹⁴¹ *“Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda dolaşırlardı...”*¹⁴² Âyetlerde de peygamberlerde olan beşerî vasıfların risâlete aykırı olmadığı açıkça beyân edilmiştir. Kavimlerinin beşer bir peygamber olmasına yönelik itirazlarına karşı, peygamberlerin beşerî vasıfları kendilerinin de kabul ettiği bir hakikattir. Onlar kendilerine verilmiş risâleti Allah’ın bir lütfu olarak görmektedir. Ve bu kabulleri Kur’ân-ı Kerîm’de bildirilmiştir.¹⁴³ Bilinmelidir ki, Hz. Peygamber için Kur’ân’da yapılan tasvirler yalnızca beşer yönü ile ilgili değildir. Allah’ın onun şanını yücelttiği,¹⁴⁴ insanlığa rahmet olduğu,¹⁴⁵ Kendisine ilim verildiği, yüce ahlâk sahibi olduğu,¹⁴⁶ itaatin emredildiği, Allah’ın rızası ve sevgisinin Hz. Peygambere tâbî olma şartına bağlandığı,¹⁴⁷ hevâ ve hevesinden konuşmadığı,¹⁴⁸ doğru yolda olduğu,¹⁴⁹ Allah ve meleklerinin onu desteklediği,¹⁵⁰ inananların seslerini onun sesinin üzerine çıkarmamaları,¹⁵¹ saygılı olunması ve rahatsız edilmemesi¹⁵² gerektiği de belirtilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm, müşriklerin peygamber algısını reddederken beşer peygamber vurgusunu yapmış, ancak birçok âyet-i kerîme ile de Hz. Peygamberin mümtaz şahsiyet ve konumuna işaret etmiştir.

¹⁴⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi' râc*, 6.

¹⁴¹ el-Furkân 25/7-8.

¹⁴² el-Furkân 25/20.

¹⁴³ İbrahim 14/9-11.

¹⁴⁴ el-İnşirâh 94/4.

¹⁴⁵ el-Enbiya 21/107.

¹⁴⁶ el-Kalem 68/4.

¹⁴⁷ Âl-i İmrân 3/11.

¹⁴⁸ en-Necm 53/3.

¹⁴⁹ ez-Zuhrûf 43/43; Yâsîn 36/4.

¹⁵⁰ el-Ahzâb 33/56.

¹⁵¹ el-Hucurât49/2.

¹⁵² el-Ahzâb 33/53.

2.2. Mu‘cize’nin Tanımı ve Mahiyeti

Mu‘cize, sözlükte “bir şeye güç yetirememek” anlamındaki “عجز” kökünden türeyen mu‘ciz kelimesinin isim halidir. Kur’ân’da acz kökünden fiil ve sıfat kalıpları ile yer alan mu‘cize kelimesi “âciz kalmak; Allah’ın âyetlerini yalanlamak amacıyla yarışmak, güçsüz bırakmak” manalarında yirmi bir âyette geçmektedir.¹⁵³ Kelimenin sonundaki “ة” nin mübalağa ifade ettiği söylenmektedir. Bu yapısıyla “asla güç yetirilemeyen, “kesinlikle aciz bırakan” karşı konulamayan anlamında insanların gücü dahilinde olmayan şeyleri ifade etmektedir. Aciz bırakma eylemi peygambere mecâzen isnad edilmektedir. Meydan okuyan bizâtihi Cenab-ı Hak’tır.¹⁵⁴ Istilâhî anlamda mu‘cize, “aczi yaratan” manasına da geldiği için Allah’tan başkasına hamledilmesi düşünülemez. Gerçek aciz bırakan ve kuvvet veren yalnız Allah Teâlâ’dır. Bu bağlamda meydana gelen hârikulâde hâdise, insanların aciz kalmalarına ve ona karşı muâraza edebilmelerine imkan tanımadığı için gerçekleşen olay mu‘cize olarak isimlendirilmektedir.¹⁵⁵

Mu‘cize kelimesinin ilk asırlarda kullanıldığına dair bilgi mevcut değildir. İlk kullanımın hicrî üçüncü asrın sonlarında telif edilmiş kaynaklarda olduğu görülmektedir. Mu‘cize kelimesinin ilk geçtiği yerlerde âyet kelimesiyle birlikte “el-âyâtü’l-mu‘cize”, “el-âyü’l-mu‘cize” veya “âyetun mu‘cizetun”, şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Bu haliyle ilk zamanlarda mu‘cize kelimesi, âyet kelimesinin sıfatı olarak kullanılırken, daha ileriki dönemlerde müstakil olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Bu iki kelimenin münferid olarak kullanılması âdet haline gelmişse de birlikte kullanımı da günümüze kadar varlığını devam ettiren bir kullanım şekli olarak gözükmemektedir.¹⁵⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de peygamberlerin Allah tarafından gönderilmiş hak elçiler olduklarına delâlet eden olağanüstü olayların çoğunlukla “âyât” kelimesi ile ifade edildiği görülmektedir. Muhammed Esed’in Râğıb el-İsfahânî’den (öl. 5/11. yüzyılın ilk çeyreği) yaptığı nakilde; İlahî mesaj anlamı ile Kur’ân-ı Kerîm’de bulunan bu terim öncelikli olarak “kendisi ile bir başka

¹⁵³ Ebû’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensâr İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdr, 1414), “acz” md. 5/369; Halil İbrahim Bulut, “Mûcize”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/348.

¹⁵⁴ Hüseyin Maraz, “Mucizenin Teolojik Açından Delil Oluşu ve İlahî Yasalarla İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2017), 327.

¹⁵⁵ Cihangir Ecer, *Menâr Tefsirinde Mu‘cizeye Bakış* (İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, ts.), 5.

¹⁵⁶ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir Taberî, *Târihu’r-rusûl ve’l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhîm (Mısır: Dâru’l-Me’ârif, 1387), 3/528; Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed b. ‘Abdulmuhsîn Türkî (Dâru Hicr, 1422), I/4; 6/286; 9/115; 24/83; Adnan Demircan, “Din Dilinde Mucize” (İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Mucize Algısı Üzerine Bazı Değerlendirmeler, Kuramer, 2015), 181-182.

şeyin varlığına ya da niteliklerine hükmedilen simge yahut işaret/alâmet” anlamı taşımaktadır. Bunun içindir ki, âyette geçen “min âyâtinâ”¹⁵⁷ ibaresini, âyet, sembol ve gerçeklere delâlet eden işaretler sözcükleriyle aktarabilmek mümkündür.¹⁵⁸

Mu‘cize tanım olarak; nübüvvet iddiası ile, bu iddianın doğrulanması amacıyla Cenâb-ı Hak tarafından yaratılan ve kendisinde barındırdığı birtakım nitelik ve özellikleriyle insanları benzerini getirmekten aciz bırakan olağanüstü hâdisedir; Maturîdî (öl. 333/944) mu‘cizenin tanımında öğrenim yolu ile meydana getirilemeyeceğine, Neseî ise (öl. 710/1310) tehadî ile vuku bulmasına dikkat çekmektedir.¹⁵⁹

Ebû Şehbe mu‘cizeyi; “Açıkça ya da zımmen meydan okumayla eş zamanlı olarak Allah’ın nübüvvet iddiasında bulunan kişinin eliyle gösterdiği hârikulâde şeydir” olarak tanımlamaktadır. Mu‘cize peygamberin doğru sözlü olduğunu göstermesi noktasında Allah’ın insanlara kelamını duyurup “evet bu kulum benden tebliğ ettiği şeyde doğru söyledi” demesi yerinedir. Bu sebeple ne zaman bir insanın eliyle mu‘cize ortaya çıksa ve bu mu‘cizenin çıkışı peygamberlikle iddiasıyla eş zamanlı olsa (tehadî), peygamber olan zatı tasdik etmek için, Allah’ın onun eliyle ortaya çıkarması zarureten bilinir. Çünkü Allah’ın yalan bir kişiyi ve haberi desteklemesi muhaldir.¹⁶⁰

Peygamberlerin peygamberliğini kanıtlayan olağanüstü olaylar ve inkarcıların mu‘cize talepleri Kur’ân-ı Kerîm’de çok yerde “âyât” kelimesiyle ifade edilirken,¹⁶¹ “beyyine”¹⁶² “burhân”,¹⁶³ “hak”¹⁶⁴ ve “furkân”¹⁶⁵ da Kur’ân’da mu‘cize anlamında kullanılan kelimelerdir. Hadislerde de doğrudan mu‘cize ifadesine rastlanmamaktadır. Peygamberlik delilleri umumiyetle âyet kelimesiyle ifade edilmektedir.¹⁶⁶

Kur’ân’da “mu‘cize” yerine “âyât” kelimesinin kullanılması, peygamberlik iddiasında bulunan kişiden bu iddiasını temellendirmek için delil istenmesi sebebiyledir. Peygamber olduğunu söyleyen kimseye inanmak için, mu‘cize talep edilmesi, makul olmayan ve art niyetli talepler dışında meşru olarak kabul edilmelidir. Bu demek değildir ki her âyet talebi meşrudur. Bu talebin her zaman inanmamanın bahanesi olarak ileri sürülmesi ise söz konusu değildir.¹⁶⁷

¹⁵⁷ el-İsrâ 17/1.

¹⁵⁸ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015), 677.

¹⁵⁹ Bulut, “Mûcize”, 30/348,349.

¹⁶⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve’l-mi‘râc*, 7.

¹⁶¹ el-A‘râf 7/73, Hûd 11/96, el-Kasas28/35, Âl-i İmrân 3/49-50.

¹⁶² el-A‘râf7/73, en-Nisâ 4/153.

¹⁶³ el-Kasas 28/32.

¹⁶⁴ Yunus 10/76.

¹⁶⁵ el-Bakara2/53.

¹⁶⁶ Bulut, “Mûcize”, 30/348.

¹⁶⁷ Demircan, “Din Dilinde Mucize”, 182.

2.2.1. Mu‘cize’nin Kaynağı

Mu‘cize, Allah’ın izni ve müdahalesiyle, gerçekleşen ilâhî bir fiildir ve yalnızca peygamberlerin elinde zuhur etmektedir. Allah Teâlâ’nın izni olmaksızın peygamberlerin mu‘cize göstermeleri mümkün değildir.¹⁶⁸ Bu durumu Allah, birçok âyet-i kerîme ile kelâmında bildirmektedir.¹⁶⁹

Mu‘cize konusunda peygamberlerin iradesi meselesi Kelam âlimleri ve İslâm filozoflarınca tartışılan konulardandır. İslâm filozoflarınca mu‘cize anlayışında nefsin pratik gücüne vurgu yapılmıştır. İbn Sînâ’ya (öl. 428/1037) ait olan bu yaklaşımda nefsin bir şeyi yapmada kurduğu hayal ile organlar ve onların güçleri harekete geçerler. Bir yiyeceği arzulayan kimsenin tükürük bezlerinin harekete geçmesi ile bedenin nefse itaati gerçekleşmektedir. “Buna göre, -herhangi bir doğal neden olmaksızın- güçlü bir insan nefsinin; rüzgârın esmesinde, yağmurun yağmasında, yıldırım düşmesinde, deprem sonucu bir milletin yok olup gitmesinde etkili olması mümkündür”.¹⁷⁰ Bahsedilen bu güç ve melekenin en yüksek seviyede peygamberlerde bulunması, meydana gelen olayı peygamberin mu‘cizesi yapmaktadır. Gazzâlî (öl. 505/1111) bu yaklaşımı yanlışlamaz ancak “yalnızca doğal süreçler içinde yorumlanabilecek mu‘cize anlayışlarının mu‘cizenin gerçek anlamını yansıtmaktan uzak olacağı, asânın ejderhaya dönüşmesi, ölülerin diriltilmesi gibi hissî mu‘cizeleri açıklayamayacağı” kanaatindedir.¹⁷¹

Ebû Şehbe, mu‘cizeleri “Haktan gelen esintiler” olarak tanımlayarak peygamberlerin mu‘cize gerçekleştirmede bir dahli olmadığını söylemektedir. Bu konudaki en açık delili, Hz. Mûsâ’ya mu‘cize olarak asâyı bildirmek istediğinde asâ birdenbire yılanı dönüşmüş ve Hz. Mûsâ’nın korkarak arkasını dönüp gitmiş olmasıdır. Nitekim eğer kendi yaptığı ve bildiği bir şey olsaydı korkması söz konusu olmazdı.¹⁷² Allah Teâlâ bu hâdise hakkında Kur’ân’da şöyle buyurmaktadır: *“Asânı yere at!” Mûsâ atıp da onu yılan gibi kılmıdanır görünce arkasına bakmadan dönüp kaçtı. (Allah buyurdu ki:) “Ey Mûsâ! Korkma, benim huzurumda peygamberler korkmaz; ancak haksızlığa sapan korkar, o da işlediği bir kötülük yerine bir iyilik ederse bilsin ki ben çok bağışlayıcıyım, çok merhametliyim.”*¹⁷³

Bu olayda olağanüstü bir hâdise karşısında Allah’ın peygamberinin göstermiş olduğu beşerî tepki, gerçekleşecek hâdiseden haberdar olmadığının ve mu‘cizelerin yalnızca hak

¹⁶⁸ el-Mü’min 40/78.

¹⁶⁹ Bk. el Mü’min 40/78, el-Mâide 5/110, el-A’râf 6/35, Hûd 11/33, el-Mülk 67/26.

¹⁷⁰ Metin Pay, “İslam Düşüncesinde Bazı Mucize Telakkileri”, *Dini Araştırmalar* 18/47 (2015), 161.

¹⁷¹ Pay, “İslam Düşüncesinde Bazı Mucize Telakkileri”, 161.

¹⁷² Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi‘râc*, 8.

¹⁷³ en-Neml 27/10,11; el-Kasas 28/31.

katından geldiğinin işaretidir. Nitekim sihirbazlar, iplerini ve asâlarını attıklarında ve onlar yılanlara dönüştüğünde onlardan hiç korkmamışlardır, zira bu onların kendi yaptıkları bir şeydir ve onların hakîkatte ne olduğunu en iyi bilenler kendileridir.¹⁷⁴

2.2.2. Mu‘cize ile Hârikulâde Olaylar Arasındaki Farklar

Mu‘cize, olayın meydana geliş şekliyle alakalı olarak hârikulâde bir durumu göstermektedir. Sözlükte “yırtmak; aşmak, delmek manalarına gelen “hark” kelimesinden sıfat olan “hârik” ile “alışılmış olan şey” anlamındaki “âdet” kelimesinden meydana gelen bir tamlama olup “alışılmışı ve normal telakki edileni aşan, olağan üstü” manasına gelir”.¹⁷⁵ Bu harikülade tanımının mu‘cize ve irhas gibi dine taalluk eden yönü olduğu gibi, âdet dışı bir görünüme sahip olmalarına rağmen, ilâhî bir yönü bulunmayan, öğrenilmiş ve geliştirilmiş, çıkar sağlamak ve insanlar üzerinde hakimiyet sağlamak için yapılan sihir için de kullanıldığı görülmektedir. Literatürde hârikulâde olarak bahsedilen olaylardan dinî kapsamda olmayanlar incelendiğinde bu hâdiselerin genel olarak tabiat üstü bir nitelik taşımadığı görülmektedir. Mu‘cize ile kast olunanları ise dinî nitelik taşıyan hâdiseler oluşturmaktadır.¹⁷⁶

Ebû Şehbe, bilimsellik ile mu‘cizenin izahına çalışılmasına karşın, bilimin sebep sonuç bağlantılarının oluşturduğu düzeni keşfetmeye yönelik yaklaşımından hareketle icatlar ve mu‘cizelerin karakteristik özelliklerine değinmiş ve aralarındaki farkın ne olduğu ile ilgilenmiştir. Ona göre icatların aksine mu‘cize, sebebi insanlar tarafından bilinmeyen şeydir. Bu sebeple maddî alanın içerisinde bulunan icatlar ne mu‘cizelerden sayılabilir ne de onlara yaklaşabilir. Peygamberlik iddiasında bulunan biri icadı ile bu iddiasını kanıtlamaya çalışsa ve bu icadı ile meydan okusa, muhakkak insanlardan birinin gelerek onun yaptığını yahut daha değişikliğini yapabileceğini ve iddiasını çürüteceğini bilir. Nitekim icatlar bir takım deney ve teorilere dayanıp insanın tâkat ve kudretinin sınırları içerisinde olan, onun bilgisi ve yapımıyla gerçekleşen ve kâinatta alışlagelmiş olan âdetlere uygun olup onların dışına çıkmayan birtakım işlerdir.¹⁷⁷

Muhammed Abduh ise, İslâm’ın bir sebepler ve sonuçlar sistemi olduğunu söylemektedir: “Doğal fenomenler arasındaki sebep ve sonuç ilişkisini inkâr etmek, insan için aklının ve mantığının geçerliliğini inkâr etse bile, dinine olan bağlılığından vazgeçmedikçe

¹⁷⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi‘râc*, 8.

¹⁷⁵ M.Sait Özervanlı, “Hârikulâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/181-183.

¹⁷⁶ Özervanlı, “Hârikulâde”, 16/183.

¹⁷⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi‘râc*, 8.

mümkün değildir.” sözleri ile mu‘cizeye olan yaklaşımında dinin doğal fenomenlerin inkârı bir kenara, ispat ettiğini düşünmektedir. Hatta din, akıl ve mantığı o kadar gerekli görmüştür ki, sebep sonuç ilişkisini inkâr etmek ancak dinden vazgeçmekle mümkündür. Onun bu konudaki en uç değerlendirmesi Allah tarafından takdir edilmiş tabii sebepleri reddeden insanları şirk ile itham etmesidir.¹⁷⁸

Ebû Şehbe’nin bir diğer değerlendirmesi sihir ile mu‘cize arasındaki farka dairdir. O bu farkı sebeplerin bilinmesi bağlamında değerlendirmektedir. Nitekim sihrin sebebi, zâhiren insanların birçoğuna gizli kalsa da bir kısmının bildiği şeylerdendir ve ona ulaşılmasını sağlayan belirli kaide ve sebepler vardır. Hatta sihir zannedilen çoğu şey illüzyon, göz yanılgısı ve el çabukluğundan öteye geçmemektedir. İstikamet ehli olmayan kimselerin elinden çıkan hârikulâde durumlar ve tahayyüller de bu kapsamdadır.¹⁷⁹

Mu‘cize ile keramet arasındaki fark ise üzerinde gerçekleştiği şahsın, bu tecelli ile maksadının meydana okuma olup olmamasından kaynaklanmaktadır. Mu‘cizeler peygamberliğin ispatında bir meydan okuma iken, keramet velilerde veliliğin ispatı olarak zuhur etmez. Keramet, şahsında gerçekleşen kişi için Allah’ın bir lütfudur. Kendilerinden sadır olan olağanüstü durumlar “kerâmet-i hissiyye”; veli kulun ihsan şuuru ile daima Allah ile bulunma hali ise “kerâmet-i maneviyye” olarak isimlendirilmektedir.¹⁸⁰

Kerametın, naklen sabit ve aklen caiz olduğu hususunda ehl-i sünnet ittifak etmiştir. Kerametın ispatı ise, Kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir. Ashâb-ı Kehf kıssası,¹⁸¹ Hz. Mûsâ ile Hızır (a.s) hâdisesi,¹⁸² Hz. Meryem’in melekleri görmesi ve onlarla konuşması, meleklerin de onunla konuşması,¹⁸³ Hz. Meryem’in kuru ağacı silkelemesi sonucunda yaş hurmaların dökülmesi hâdisesi,¹⁸⁴ Hz. Süleyman’ın veziri Âsaf b. Berahyâ’nın göz açıp kapama kadar kısa bir zamanda Belkıs’ın tahtını getirmiş olması¹⁸⁵ keramet örneklerinden birkaçını teşkil etmektedir.¹⁸⁶

Tüm izahların yanında modern keşiflerden hareketle mu‘cizeleri rasyonelleştirme eğilimine sahip ve ilerleyen zamanlarda insanlar için keşif ve icatlara yönelik işaret ve ilham

¹⁷⁸ Mazharuddin Sıddıkî, *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*, çev. Murat Fırat - Göksel Korkmaz (İstanbul: Dergah Yayınları, 1990), 18-19.

¹⁷⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve ‘l-mi‘ râc*, 8-9.

¹⁸⁰ Osman Karadeniz, *İlim ve Din Açısından Mu‘cize* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999), 62.

¹⁸¹ el-Kehf 18/9-25.

¹⁸² el-Kehf 18/60-82.

¹⁸³ Al-i İmrân 3/42,45; Meryem 19/17-21.

¹⁸⁴ Meryem 19/19.

¹⁸⁵ en-Neml 19/40.

¹⁸⁶ Karadeniz, *İlim ve Din Açısından Mu‘cize*, 63; Abdulvahap Yıldız, “Kerâmet ve İstidrâc”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2009), 45-46.

kaynağı teşkil ettiği görüşünü savunanlar vardır.¹⁸⁷

2.2.3. Mu‘cize’nin Temel Özellikleri

Bir olayın mu‘cize olarak nitelendirilebilmesi için öncelikle ilâhî nitelikli olması gerekmektedir. Mu‘cizeler ilâhî fiiller olup, bazı sebeplere mâtuf olarak gerçekleşirler ve yalnızca peygamberlerin elinde zuhur ederler.

Kelam ilminde mu‘cizenin özellikleri şunlardır: Kanıt olarak sunulan olağanüstü olay, herhangi bir karışıklığa yol açmaması için iddia sahibinin doğruluğunu gösterecek biçimde gerçekleşmeli, doğrudan veya dolaylı olarak ilahî bir fiil olmalı, alışılmışın dışında bir şekilde ortaya çıkmalı, peygamberlik iddiası ve meydan okuma ile vuku bulmalı, peygamberin güvenilirliğini sorgulatacak bir şüphe içermemeli ve peygamberlik iddiasının ardından meydana gelmelidir.¹⁸⁸ Bu şartların Kelamcılara ait olduğuna özellikle vurgu yapılması gerekmektedir. Kelamcıların amacı mu‘cizeyi nübüvveti ispatın bir aracı olarak değerlendirmektir. Dolayısıyla hadis âlimlerince her mu‘cizde bu şartların birlikte bulunması zorunlu değildir.¹⁸⁹

Mu‘cizenin Kadî Abdülcebbar’a (öl. 415/1025) ait olan: “Peygamberliğini iddia eden kişinin doğruluğuna delalet eden fiildir”¹⁹⁰ şeklindeki tanımından hareketle iki tür mu‘cize ortaya çıkmaktadır:

- Müşriklere yönelik mu‘cizeler: Bu tür mu‘cizeler nübüvveti ispat içindir. Rivâyetlere bakıldığında bu kısımda değerlendirilecek mu‘cizelerin çok az olduğu görülmektedir. Hatta yalnızca İnşikâku’l-Kamer hâdisesinin buna delâlet ettiği görüşü kuvvetlidir.
- Mü’minlere yönelik mu‘cizeler: Bu tür mu‘cizeler nübüvvetin ispatı için değildir. Hidayet ve mü’minlerin kalbine itminan verme kabilinden gerçekleşmektedir ve örnekleri çoktur.¹⁹¹ Ebû Şehbe bu çeşit mu‘cizenin Hz. Peygambere yönelik olanı için, isrâ ve mi‘râc hâdisesini örnek vermektedir.¹⁹²

¹⁸⁷ Recep Orhan Özel, “Kur’ân’daki Hissî Mucizelere Modern Yaklaşımlar Bağlamında Bir İnceleme: Mustafa Öztürk Örneği-I-”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2017), 80-81.

¹⁸⁸ Bulut, “Mûcize”, 30/348,349.

¹⁸⁹ Yavuz Köktaş, *100 Soruda Hadis Meseleleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 137.

¹⁹⁰ Yasin Ulutaş, “Mucize ile Delâilü’n-Nübüvve Kavramları ve Kaynakları”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2017), 576.

¹⁹¹ Köktaş, *100 Soruda Hadis Meseleleri*, 137.

¹⁹² Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve’l-mi‘râc*, 18.

2.2.4. Mu‘cizelerin Gönderildikleri Zamana Uygunluğu

Allah Teâlâ her bir peygamberin mu‘cizesinin, zamanında meşhur olan ilimlere uygun olmasını murâd etmiştir. Böylelikle insanların tamamı onun mislini getirmekten âciz kaldığında, Allah mu‘cizenin, eliyle ortaya çıktığı kişinin doğru söylediğine en büyük delil olmasını istemiştir. Özellikle bu mu‘cize zamanının öne çıkan ilimlerine vâkıf olmayan bir kimsenin elinde ortaya çıktığında bu delil iyice açık hale gelmektedir. Ebû Şehbe bu meselede Hz. Muhammed (s.a.v), Hz. Musa ve Hz. İsa’nın mu‘cizelerinden misal vermektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de haber verildiği üzere,¹⁹³ Allah Hz. Mûsâ’yı sihirle meşhur olmuş bir topluma gönderirken onun elinde gerçekleşecek mu‘cizeyi zamanında inkişâf etmiş ilme uygun olarak seçmiş ve en büyük mu‘cizesini asâ kılıp, elindeki cansız ve hissiz asânın yere atılıp hareket eden bir yılan olmasını murâd etmiştir. Hâdise gerçekleştiğinde ilim sahipleri bunun kendi ilimleri ile meydana gelmesinin imkânsız olduğu bilgisine sahip oldukları için tereddütsüz yakîn bir iman ile iman etmişlerdir.¹⁹⁴

Hz. İsa (a.s) da tıp ilmiyle çok ilgilenen ve onda derinleşmiş bir kavme gönderilince, onun mu‘cizeleri de asrında meşhur olan bu ilme uygun olmuş ve o, balçıktan bir kuş yapıp üflemiş, balçık Allah’ın izniyle gerçek bir kuş olmuştur. Ayrıca doğuştan kör olanları, alaca hastalarını iyileştirmiş ve Allah’ın izniyle ölüyü diriltmiştir.¹⁹⁵ Böyle hârikulâde olayların tıp ilmi ile ilgilenmemiş bir kimsenin elinde gerçekleşmesi, hâdisenin fâilinin Allah olduğuna ve Hz. İsa’nın peygamberlik iddiasının doğru olduğuna tam bir delildir.¹⁹⁶

Peygamberlerin yaşadığı asırlarda en ileri seviyeye gelen ilimlerin cinsinden meydana gelen bu nevi mu‘cizelerden başka mu‘cizeleri de vardır. Örneğin, Hz. Mûsâ Kur’ân-ı Kerîm’de mu‘cizelerinden en fazla bahsedilen peygamberdir. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Mûsâ’ya verilen mu‘cizelerin sayısının dokuz olduğu bildirilmektedir. Bunlar; Yed-i Beyzâ, el-Asâ,¹⁹⁷ Tûfan, çekirge, haşerat, kurbağalar, kan¹⁹⁸, malların helak olması ve taşdır.

İbn Kesîr; İbn Abbas, Mücahid (öl. 103/721), İkrime (öl. 105/723), Şa’bî (öl. 104/722) ve Katâde’nin (öl. 117/735) görüşünü benimseyerek dokuz mu‘cizenin; Yed-i Beyzâ, Asâ, meyvelerden eksiltme, yıllar, tufan, çekirge, güve, kurbağalar ve kan olduğunu söylemektedir. Alimler Hz. Mûsâ’nın mu‘cizelerinin dokuz olduğu konusunda ittifak etmişler ancak

¹⁹³ Tâhâ 20/56-74.

¹⁹⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve’l-mi‘râc*, 10.

¹⁹⁵ Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110.

¹⁹⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve’l-mi‘râc*, 10.

¹⁹⁷ en-Neml 27/10,12.

¹⁹⁸ el-Ârâf 7/133.

bazılarının yerine denizin yarılması gibi başka mu‘cizeler zikretmişlerdir. Nitekim bazıları meyvelerin azalmasını kıtlık mu‘cizesinin bir parçası kabul etmiş ve dokuzuncu olarak denizin yarılmasını saymışlardır.¹⁹⁹

Hız. Mûsâ’dan sonra Kur’ân-ı Kerîm’de mu‘cizelerinden en fazla bahsedilen peygamber Hız. İsâ’dır. Kur’ân-ı Kerîm’de ona nispet edilen mu‘cizelerin sayısı dokuz civarındadır. Babasız dünyaya gelmesi,²⁰⁰ beşikte iken konuşması, çamurdan yaptığı kuş heykelinin canlanması, körü ve alaca (abras) hastasını iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi, insanların evlerinde yedikleri ve biriktirdikleri şeyden haber vermesi,²⁰¹ semadan sofrayı indirmesi,²⁰² başka bir kişinin Hız. İsâ’ya benzetilmesi²⁰³ ve göğeyi refedilmesi²⁰⁴ Kur’ân’da bildirilen mu‘cizelerindendir. İnciller’de Kur’ân’a nisbetle daha fazla mu‘cizesinden bahsedilmektedir. Ona atfedilenlerin sayısının, yirmi sekiz yahut otuz yedi olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.²⁰⁵

Diğer peygamberlere ait benzeri hissî mu‘cizelerin Kur’ân-ı Kerîm’de yer alması tarihî bir olay hakkında bilgi vermek için değil; Hız. Peygamberin risâletini desteklemek amacıyla matuftur. Ancak geçmiş peygamberlerin kıssalarının aktarımı ile Kur’ân-ı Kerîm’de peygamberler hakkında verilen izlenim, bir Müslümanın aklına Hız. Peygamber’in -kendisine verilen hissî mu‘cizelerin Kur’ân’da yer almaması açısından- neden onlar gibi olmadığı düşüncesini getirebilirse de bilinmelidir ki, beşer vurgusu Hız. İsâ ve Hız. Mûsâ için de söz konusudur.²⁰⁶

Hâtemü’n-nebiyyîn ve seyyidü’l-beşer olan Hız. Muhammed, beşerî aklın kemâle, beşeriyetin rüşd çağına ulaştığı bir zaman diliminde peygamber olarak gönderilmiştir.²⁰⁷ Fesâhat ve belâğat’ın zirve noktasına ulaştığı, söz sanatlarının ve çeşitlerinin en üstün hali ile kullanıldığı, hikmetli sözler söylemenin, şâir ve maharetli bir hatip olmanın insan için büyük şeref sayıldığı bir kavme gönderilen Hız. Peygamber’in en büyük mu‘cizesi de; fesâhat ve belâğat’ın en uç noktasına ulaşmış, kelâmında isabetli, teşrîinde hikmetli, anlamları doğru,

¹⁹⁹ Ebû’l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-azîm: Hadislerle Kurân-ı Kerîm Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, (İstanbul: Çağrı Yayınları,1983) 1344.

²⁰⁰ Meryem 19/20-21.

²⁰¹ Âl-i İmrân 3/46; el-Mâide5/110; Meryem 19/30.

²⁰² el-Mâide 5/113-115.

²⁰³ en-Nisâ 4/157.

²⁰⁴ Âl-i İmrân 3/55.

²⁰⁵ Ali Bakkal, “Hız. İsa’ya Atfedilen Mucizelerin Olağanüstülük Açısından Tahlili”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2020), 67.

²⁰⁶ Demircan, “Din Dilinde Mucize”, 185.

²⁰⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve’l-mi’râc*, 10 Ebû Şehbe’nin “Beşeriyetin rüşd çağı” olarak yaptığı tanım Muhammed Abduh’un hissî mu‘cizelerin reddini ispat için kullandığı tanım ile zahiren aynı gözükse de, Ebû Şehbe bu tabiri yaşanan çağın kemal özelliklerini belirtmek için kullanmıştır.

işaret ettiği ve yönlendirdiği maksatları yüce, ahlâk ve âdâbı âlî okunacak bir kelâm olan yüce Kur'ân olmuştur.²⁰⁸

Buhârî'nin *Sahîh*'inde rivâyet ettiği hadiste, Hz. Peygamber:

"Her peygambere mutlaka insanların inanmakta olageldikleri şeyler cinsinden bir mu'cize verilmiştir. Ama bana verilen (mu'cize) ise vahiydir ve bunu bana Allah vahyetmiştir. Bu sebeple Kıyamet günü, diğer peygamberlere nazaran etbâi en çok olan peygamberin ben olacağımı ümîd ediyorum."²⁰⁹ buyurmaktadır.

Geçmiş ümmetlere gönderilen mu'cizeler belirli bir zaman ve mekân ile kayıtlandırılmış hissî mu'cizeler olduğundan dolayı onu görenler içindir. Hz. Peygamber'in en büyük mu'cizesi ise manevîdir ve risâleti beşeriyetin aklen kemâle erdiği bir zamanda gelmiş ve hikmet-i ilâhî onun en büyük mu'cizesinin manevî olup yeryüzünde akıl sahibi tek insan kaldığı sürece kalmasını gerektirmiştir.²¹⁰

2.3. Hissî Mu'cizeler

Hissî mu'cizeler insanların duyularına hitap eden hârikulâde olaylardır. Bu tür mu'cizelere tabiatla olan ilgileri sebebiyle "kevnî mu'cizeler" de denilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği üzere hissî mu'cizeler geçmiş peygamberlerin elinde zuhur etmiştir.²¹¹ Tabiat kanunlarını aşan ve gösterildiği zaman ve mekânla kayıtlı olan bu mu'cizeler Allah'ın müdahalesini gösteren ilâhî fiiller olup akleden ve iradesini doğru yönde kullananların iman etmesi amacına yönelik gerçekleşmektedir.²¹² Hissî mu'cizenin sonraki dönemlerde tasdik edilmesi, haberin bilgi kaynağı olmasıyla gerçekleşmektedir. İslâm âlimlerinin çoğunluğu Hz. Peygamber'e verilmiş hissî mu'cizeler olduğunu kabul etmektedirler ancak bu olağanüstü hâdiselerin nakledildiği rivâyetler arasında tevatür derecesine ulaşmış rivâyet bulunmamaktadır.

Ebû Şehbe'ye göre, hissî mu'cizeler Hz. Peygamber'e diğer peygamberlere oranla daha fazla verilmiştir. İlâhî murâdın böyle tecelli etmesinde bazı hikmetler gizlidir. Allah, Hz. Peygamberde son resul ve kalıcı şeriatın taşıyıcısı olarak birçok fazileti toplamayı istemiş ve

²⁰⁸ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'rac*, 10.

²⁰⁹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Cami'u's-Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1991), "İmân", 239(152); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahih* 2, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Fedâilü'l-Kur'ân, 1.

²¹⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'rac*, 11.

²¹¹ Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110; el-A'râf 7/107-108, 117-122; Hûd 11/64-68; eş-Şems 91/11-15; Tâhâ 20/19-22, 67-70.

²¹² Bulut, "Mûcize", 30/349.

en büyük manevî mu‘cizesi Kur’ân-ı Kerîm yanında hissî mu‘cizeler de vermiştir. Ebû Şehbe, bu tecellinin Allah’ın bir lütfu olduğunu ifade ettikten sonra, bir başka hikmet olarak da insanların idrâk, düşünme kabiliyeti ve fitrat üstünlüğü konusunda tek bir seviyede bulunmamalarını göstererek bu konuya şöyle açıklık getirmektedir:

İnsanlardan bazıları mahsûs (duyularla algılanan) şeylerde takılıp kalır ve onun fikri, ma’kûla (akılla idrâk edilen şeylere) erişmez. Onlardan bazıları ise mahsûsla iknâ olmaz ve ancak ma’nevî ma’kûl şeyle iknâ olur. Bu yüzden Allah Te‘âlâ’nın hikmeti peygamberlerinin hâteminin mu‘cizelerinin bazılarının hissî, bazılarının manevî olmasını gerektirmiştir.

Âyette “*O peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık. Allah içlerinden bir kısmıyla konuşmuş, bir kısmını da derecelerle yükseltmiştir...*”²¹³ buyrulmaktadır. Âyette “derecelerini yükselttiği” kısmı Hz. Peygamber içindir ve diğer peygamberlere verilmeyen sayıları bine ulaşan yahut daha da fazla mu‘cizeler kendisine verilmiştir. Ona Kur’ân’dan başka hiçbir mu‘cize verilmeseydi dahi bu ona diğer peygamberlere üstünlük olarak yeterdi.²¹⁴

Ebû Şehbe bu üstünlüğü izah sadedinde Beyhâkî’nin İmâm Şâfi’den (öl. 204/820) yaptığı nakle yer vermektedir:

Allah her peygambere ne veriyse, Hz. Muhammed’e (sav) ondan daha fazlasını vermiştir. Bunun üzerine ona ‘Allah Meryem oğlu İsâ’ya ölülerini diriltmeyi verdi?’ denilmiş, Şâfi’î de ağaç kütüğünün özleminden inlemesi bundan daha ileri bir mu‘cizedir. Nitekim ağacın hayat bulması ölünün hayat bulmasından daha ileridir. Eğer Hz. Mûsâ’ya denizi yarmanın verildiği söylenirse ona da ayın yarılmasıyla cevap veririz, nitekim o daha büyüktür. Çünkü o gökteki bir mu‘cizedir. Eğer taştan su fişkırması sorulursa, parmaklarından su fişkırmasıyla cevap veririz, çünkü taştan su çıkması alışıl gelmiş bir durumdur, etten ve kandan çıkması ise çok daha acayıptır. Eğer rüzgarların Hz. Süleyman’ın hizmetine verilmesi sorulursa, mi‘râc hâdisesiyle cevap veririz.”²¹⁵

Ebû Şehbe, İmâm Şâfi’î’nin yaptığı bu karşılaştırmayı işaret ederek; “biz de onun yolunu takip etsek önceki peygamberlere verilmiş olanlarla karşılaştırsak mislini yahut daha ilerisini bulmaktan aciz kalmazdık” demektedir.²¹⁶

Mu‘cizelerin sayısının İmâm Nevevî’de (öl. 676/1277) 1200, Beyhâkî’de 1000’e ulaştığını nakleden Ebû Şehbe, eserlerde Hz. Peygamber’e verilmiş mu‘cizelerin sayısının bu derece fazla olmasına yönelik şu tespitte bulunmaktadır:

Hiz. Peygamber’in bu kadar çok mu‘cizesinin zikredilmesinin, onların delâilî’n-nübüvve olan her şeyi mu‘cize saymalarından kaynaklanıyor olması da mümkündür. Böylece Hz. Peygamber’in peygamber olarak gönderilmesinden önce görülen irhâsât da, doğumunda görülenler de, hatta doğumundan önce peygamber olduğunu gösteren emâreler de bu sayıya dâhil olmuştur. Aksi takdirde sahîh güvenilir rivâyetleri araştırdığımızda, hissî mu‘cizelerin bu sayının onda birine ulaşmadığını görüyoruz. Kur’ân-ı Kerîm; geçmiş ve gelecek gaybıtan haber vermek, Yahudilere ölümü temennî etmeleri konusunda meydan okumak gibi birçok farklı mu‘cize içermektedir. Bu sayıları zikredenlerin bunların hepsini müstakil birer mu‘cize olarak saymış ve böylece çok sayıda

²¹³ el-Bakara 2/253.

²¹⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve ‘l-mi‘râc*, 11; Cârullâh Ebû ‘l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, çev. Muhammed Coşkun vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 1/788.

²¹⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve ‘l-mi‘râc*, 12.

²¹⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve ‘l-mi‘râc*, 12.

mu‘cizeye ulaşmış olmaları mümkündür.²¹⁷

Meşhur hadis hafızı ve âlimi Ebü’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf el-Mizzî (ö.742/1341) meşhur hadis kitaplarında yer alan hissî mu‘cizeleri *Tehzîbü’l-kemâl fi esmâi’r-ricâl* adlı eserinde kırk üç olarak aktarmış ancak bu sayı ile kayıtlamamış, konu hakkında özet bilgiler verdiğini söyleyerek müdevven kitaplara yönlendirme yapmıştır. Beşşâr Avvâd Ma’rûf,²¹⁸ Mizzî’nin eserini tahkik ederek aktardığı hadislerin tahrir çalışmasını yapmıştır. Yapılan bu tahrir çalışması, mu‘cize konusundaki rivâyetlerin sıhhat derecesinin kolaylıkla mütalaası açısından önemli bir çalışmadır.²¹⁹

“Mânevî mu‘cize” veya “bilgi mu‘cizesi” olarak da adlandırılan aklî mu‘cizeler ise, insanların akıl yürütme gücüne hitap eden ve onları rasyonel kanıtlarla baş başa bırakan gerçeklerden oluşmaktadır. Düşünce yoluyla algılanabilmesi ve belirli bir zaman ve mekânla kayıtlı olmaması aklî mu‘cizenin hususiyetlerindendir. Peygamberlerin merhametli, güzel ahlâk sahibi, güvenilir olmaları ve emir bi’l-ma’rûf ve nehyi ani’l-münker’de bulunmaları, ilâhî mesajın bizzat uygulayıcıları olup insanlara örnek teşkil etmeleri bu tür mu‘cizenin kapsamına girmektedir.²²⁰

Hz. Peygamber “*Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim*”²²¹ sözleri ile İslâm’ın ve İslâmî yaşantının temel unsurlarından bir tanesine işaret etmiş; kelâmı ve yaşantısı ile güzel ahlâkı ortaya koyarak insanları benzerini gerçekleştirmekten aciz bırakmıştır. Sözlerine ters düşecek bir hareket ondan hiçbir zaman sâdır olmamıştır. Bu Hz. Peygamberin mu‘cizelerinden bir tanesidir. O bu konuda hiçbir insanın kurtulamadığı teori-pratik ayırımına düşmeyerek peygamber olduğunu göstermiştir. Bu kapsamda etrafındaki insanların tarih boyu hiçbir kimseye nasip olmayan bir şekilde çok kısa zamanda kendisine iman etmeleri ve İslâm ahlâkını şiar edinmeleri göz kamaştırıcı bir mu‘cize olarak değerlendirilmelidir.²²² Bu bağlamda İmâm Mâtürîdî, Hz. Peygamberin mu‘cizelerinden birinin de muârizlarının korkusundan emin olması ve Allah’a olan güvenini ilan etmesi olarak açıklamaktadır.²²³

²¹⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve’l-mi‘râc*, 12.

²¹⁸ Beşşâr Avvâd Ma’rûf b. Abdîrrezzâk b. Muhammed b. Bekr Umeydî İ’livîy el-Bağdâdî el-A’zamî. Aslen Bağdatlı olan büyük âlim Rektörlük dahil olmak üzere birçok Akademik ve İdârî görevde bulunmuştur. Kendisi telif ettiği çok sayıda kitabın yanında tahkik çalışmalarıyla bilinmektedir. İslâm âleminde seçkin bir konuma sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bk. Erdoğan Köycü, “Beşşâr Avvâd Ma’rûf”, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/4 (2015), 99-112.

²¹⁹ Bk. Cemaluddin Abdurrahman b Yusuf Ebü’l-Haccac el-Mizzî, “Hz. Peygamber’in (s.a.v) Mucizeleri”, çev. Erdoğan Köycü, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 65-88.

²²⁰ Bulut, “Mücize”, 30/349.

²²¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnâût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 2/381; İmâm Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî, *Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-A’zamî (Abu Dabi: Devletü’l-Emarati’l-Arabiyyeti’l-Müttahide, 2004), “Hüsnu’l-Hulk”, 8.

²²² el-Mizzî, “Hz. Peygamber’in (s.a.v) Mucizeleri”, 83-84/64. Dipnot.

²²³ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, çev. Bekir Topaloğlu (Diyanet İleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 372.

2.3.1. Mu‘cizeler Hakkındaki Rivâyetlere Dair Değerlendirmeleri

Hiz. Peygamber’in en büyük mu‘cizesi olan Kur’ân-ı Kerîm, şüpheye yer bırakmayacak şekilde kat’ ve yakîn ifade eden tevatür ile sabittir. Diğer mu‘cizelerinin bazıları manevî tevâtürle; tevâtür derecesine ulaşmamış ancak hadislerle sâbit mu‘cizeler olduğu gibi bazıları sahîh âhâd rivâyetlerle sâbit olmuştur. Bunların arasından da âdil ve sika imamların rivâyet etmesiyle meşhur ve mustefâz olup neredeyse tevâtüre katılabilecek seviyede olanlar vardır.

Ebû Şehbe mütevatir haberi; “Aklın yalan üzere birleşmeyi âdeten imkansız göreceği bir grup tarafından nakledilen his ve müşâhedeye dayalı olan haberdır” olarak tanımlanmaktadır.²²⁴ Ebû Şehbe, tevatürün şartı olan; hadisin her tabakada birçok kişi tarafından rivâyet edilmesine âlimlerin kayıtladığı sayının farklı olduğunu belirterek, asıl olanın bilginin kendisi tarafından onaylandığı herhangi bir sayı olabileceğini söylemektedir. Önemli olan kabul edilen sayının, bilgiyi rivâyet zinciri boyunca eksilmeksizin başlangıcından sonuna kadar taşımasıdır.²²⁵

Ebû Şehbe; bir rivâyetin bir ülkenin yahut evrenin meydana gelmesi yahut yaratıcının varlığı hakkında bilgi vermesini mütevâtir olarak kabul etmez. Bu gibi bilgiler his ve müşâhede ile elde edilecek bilgiler değildir. Ebû Şehbe mütevâtir şartlarında ise haberin kaynağında Müslüman olmak ve adaletin şart olmadığını kabul etmektedir. Bu yaklaşımı ile güvenilirliği, sayının koşullarına bağlamaktadır. Bu sebeple bir topluluğun bir olay hakkında bilgi vermesi, bu topluluğun İslâm inancına sahip olup olmamasına bakılmaksızın bilgi olarak kabul edilmelidir.²²⁶

Ebû Şehbe mütevâtir meselesine geniş yer verdiği *el-Vasît* isimli eserinde iki mütevâtir haberin teâruzu hakkında örnekler vermektedir. Örneğin insanlar bir kişinin hayatta olduğunu ve öldüğünü aynı zamanda iddia ederlerse bu bilgi çelişkili bir bilgidir. Ve bu mantıksal olarak mümkün olmayan bir senaryodur. Bir grup, mütevâtir koşullara sahip bir bilgi verirse, bu koşullara sahip başka bir grup, aynı koşullara sahip olmayan bir bilgi veremez. Bu nedenle, iki grup arasında çelişkili bilgi olamaz. Ebû Şehbe, Hiz. İsâ’nın çarmıha gerilmesinin Kur’ânî bilgiye aykırı olduğunu ve Kur’ân tarafından tekzip edilen haberlerin mütevâtir olamayacağını söylemektedir. Ancak, Tevrat ve İncil rivâyetlerini adalet ve Müslümanlık ilkesine aykırı olmalarına rağmen mütevâtir rivâyetler kapsamında değerlendirerek bunların tevâtür şartlarını taşımasını; rivâyeti taşıyanların sayı bakımından gerekli şartları taşıyamaları ve rivâyetlerin

²²⁴ Ebû Şehbe, *el-Vasît fî ulûmi ve mustalahi ’l-hadîs*, 189.

²²⁵ Ebû Şehbe, *el-Vasît fî ulûmi ve mustalahi ’l-hadîs*, 189.

²²⁶ Ebû Şehbe, *el-Vasît fî ulûmi ve mustalahi ’l-hadîs*, 190.

muttasıl olmaması ilkelerine istinaden kabul edilmeyeceği yönünde yaklaşımı tevâtür şartlarında Müslümanlık ve adalet ilkelerini gerekli görenler açısından bakıldığında ihtilaf olarak görülebilmektedir.²²⁷ Ebû Şehbe'nin bu değerlendirmeyi bir iddia üzerine yaptığı görülmektedir. *Difa 'ani's-sünne* isimli kitabında Ebû Reyze'nin Yahudi ve Hristiyanların Hz. İsa'nın asıldığına dair bilginin mütevâtir olduğu ve İncil'de de sarahaten belirtildiğine yönelik iddiasına verdiği cevapta bu bilginin mütevâtir olmadığını yukarıda belirtilen şekilde açıklayarak tevâtürün asılsız olduğunu ifade etmektedir.²²⁸

Ebû Şehbe için Kur'ân-ı Kerîm'e aykırı gelişen her türlü rivâyet reddedilmelidir. O yukarıdaki yaklaşımı ile haberin bilgi değerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Zira haber ve türü olarak mütevâtir kavramı, klasik literatürümüzde, sadece dine dair bir nakille sınırlı kalınmaksızın genel bir bilgi kaynağı olarak ele alınmıştır.²²⁹ Bazı âlimlerin tevâtür için genel tasvip görmeyen farklı şartlar ileri sürdükleri görülmektedir.²³⁰ Haber verenin âdil ve Müslüman olması da bu şartlardandır. İmam Gazzâlî bu şartı fâsit şartlar arasında saymaktadır. Ona göre fasıkların ve hatta kralların ölümünü haber verdiklerinde Rumların sözü ile dahî bilgi oluşmaktadır.²³¹

Hadis külliyatlarında Hz. Peygamber'e ait hissî mu'cizeler hakkındaki rivâyetlerin varlığı, Hz. Peygamberde birçok hârikulâde olayın gerçekleştiği hususunda kat' ifade etmektedir. Bu rivâyetler âhâd tarikler yoluyla ulaşmış ve zannî olsalar da Hâtim et-Tâî'nin (öl. 578?)²³² varlığı, Hz. Ali'nin cesareti gibi hususlarda oluşan kat'î bilgi gibidir. Ebû Şehbe'nin İbn Hacer'den (öl. 852/1449) yaptığı nakilde Hz. Peygamber'in mu'cizelerinin çoğunun yayılarak çok sayıda kişi tarafından rivâyet edildiği ve meşhur olduğu ifade edilmektedir. Bu rivâyetlerin birçoğu âsârı bilen, siyer ve ahbârı ilgilenen ulemâya göre kat' ifade etmektedir. Onların dışındaki kimselere göre bu mu'cizelerin tevâtür mertebesine ulaşmaması, o kimselerin bunların üzerine yeterince düşmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Hatta birisi çıkıp bu olayların çoğunun nazarî olarak kat' ifade ettiğini söylese, bu hakîkatten uzak bir iddia olmaz.²³³

²²⁷ Ebû Şehbe, *el-Vasît fî ulûmi ve mustalahı'l-hadis*, 193.

²²⁸ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafası*, 375-379.

²²⁹ Mustafa Selim Yılmaz, "Kelâm İlminde Mütevâtir Haber'in Bilgi ve Delil Değeri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 207.

²³⁰ H. Yunus Apaydın, "Mütevâtir" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/210.

²³¹ Huccetu'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, çev. Yunus Apaydın (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994), 1/210.

²³² Câhiliye döneminin cömertliği ile ünlü şâiri

²³³ Ebû'l-Fazl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâr'i bi Şerhi'l-Buhârî*, çev. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Mektebetü's Selefîyye, 1960), 6/453; Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 12.

Ebû Şehbe Hz. Peygamber'in Mescid-i Harâm'dan Allah'ın şerefli kıldığı ve etrafını mübârek kıldığı Mescid-i Aksâ'ya isrâsı, sonra da o mübârek topraktan yedi kat göğe ve onun ötesine, kendisinden başka hiç kimsenin ulaşmadığı bir seviyeye mi'râcını hissî mu'cizelerden saymaktadır. Yine ona göre Hz. Peygamberden mu'cize talebine karşı ayın yarılıp iki parça olması da hissî mu'cizelerdendir. O, İnşikâku'l-Kamer hâdisesinin sahâbeden bir grup tarafından sahîh ve müstefiz rivâyetlerle nakledildiğini söylemektedir. İnşikâku'l-Kamer hâdisesi hakkında bazı âlimlerin “*vakit yaklaştı ve ay yarıldı*”²³⁴ âyeti ile sabit olduğu yönündeki görüşleri hakkında: “Şâyet eski ve yeni âlimlerden bazılarının dediği gibi bu âyetin kıyâmetin yaklaşmasına yakın gerçekleşecek bir olaydan bahsediyor olma ihtimalinin olduğu şeklinde tevili mümkün olmasaydı, bu mu'cize de sübûtu kat'î bir mu'cize olurdu demektir.”²³⁵ Ebû Şehbe ilgili âyetin yorumundan dolayı bu olaya sübutu kat'î olarak değerlendirmemiştir.

İnşikâku'l-Kamer hâdisesi ile ilgili rivâyetler altı râviden nakledilmektedir. Bu râviler; Abdullah b. Mes'ud (öl. 32/652-653),²³⁶ Huzeyfe b. El-Yeman, (öl. 36/656)²³⁷ Cübeyr b. Mut'im (öl. 59/678-679),²³⁸ İbn Ömer (öl. 73/693),²³⁹ İbn Abbas,²⁴⁰ Enes b. Malik'tir (öl. 93/711-712).²⁴¹ Bu olay birçok açıdan tartışma konusu olmuştur. En büyük tartışmalar rivâyetlerin sıhhati hakkında gerçekleşmiştir. Bu rivâyetlerin sahîh hadis kitaplarında yer alması ve altı ayrı râvi kanalıyla nakledilmesi mühimdir. İmam Tirmizî; Abdullah ibn Mes'ud, İbn Ömer ve Cübeyr b. Mut'im'den gelen rivâyetleri hasen-sahîh derecesinde olduğunu bildirmektedir. Bu meselede dayanağı olmayan birçok aklî tenkit de yapılmıştır. Prof. Dr. Yavuz Köktaş Kur'ân'daki “*Vakit yaklaştı ve ay yarıldı*”²⁴² ifadesini; “kıyamet yaklaştı ve herşey ortaya çıktı” şeklinde değerlendirenleri eleştirmektedir. Bir ihtiyaç yokken ve âyeti zahiriyle anlamaktan dönmeye zorlayan bir unsur yokken, zorlama bir anlam vermeyi gereksiz bulmaktadır. Zira âyet açık bir şekilde ayın yarıldığını beyan etmektedir.²⁴³ Gaybî bilgi ve mu'cize olarak değerlendirilen âyetlerin mecaza hamledildiği en çok Muhammed Esed'in

²³⁴ el-Kamer 54/1.

²³⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 12.

²³⁶ Buhârî “Menâkıb”, 27; “Tefsir”, 54.

²³⁷ Hadisin tarikleri hakkında bk. Yavuz Köktaş, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri* (İstanbul: İFAV yayınları, 2015), 450-452.

²³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/81.

²³⁹ Müslim “Sıfatu'l-münâfikîn”, 46; Tirmizî “Tefsir”, 4.

²⁴⁰ Buhârî “Tefsir”, 54; Müslim “Sıfatu'l-münâfikîn”, 48.

²⁴¹ Buhârî “Menâkıbu'l-ensâr”, 36.

²⁴² el-Kamer 54/1.

²⁴³ İnşikâku'l-kamer hâdisesi hakkındaki eleştiriler ve bu eleştirilere yöneltilen cevaplar için bk. Köktaş, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*, 250-253.

tefsirinde görülmektedir.²⁴⁴

2.3.2. Hissî Mu‘cize Olarak Kitabında Yer Verdiği Hâdiseler

1. İsrâ ve mi‘râc hâdisesi

2. İnşikâku’l-Kamer

3. Hz. Peygamber’in parmaklarından su fışkırması

4. Az bir suya dokunmasıyla ya da kınındaki ok gibi bir şeyi koymasıyla o suyun bereketlenmesi

5. Az miktardaki yemeğin bereketlenip normalde yetmeyeceği kadar çok kişiye yetmesi. Bu hâdisi manevî tevatür ifade edecek kadar çok tarik ile nakledilmiştir.²⁴⁵

6. Hurma kütüğünün özleminden inlemesi.

Bu hâdiseyi Buhârî’nin *Sahîh*’inde Câbir b. Abdullah’dan (öl. 78/697) rivâyet edilen tariki ile²⁴⁶ nakleden Ebû Şehbe; “Bir kütüğün zikir ve Kur’ân’a duyduğu özlem ile inlemesine karşın, Allah’ın âyetleri okunup Hz. Peygamber’in nasihatleri, cevâmi’u’l-kelim olan sözleri ve etkili ifadeleri okunan o kimselerin nasıl olur da kalpleri yumuşamaz, tüyleri ürpermez, gözleri yaşarmaz” diyerek hayretini ifade etmektedir.²⁴⁷

7. Katâde b. Nu‘mân’ın (öl. 23/643) gözü Uhud’da yara alıp yanağına düşünce Hz. Peygamber’in onu yerine tekrar koyması ve o gözünün daha güzel ve daha keskin görüşlü hâle gelmesidir.²⁴⁸ Torunu, Âsım b. Ömer b. Katâde b. Nu‘mân, (öl.120/738) Râşid Halife Ömer b. Abdülaziz’in (öl. 101/720) yanına girince ona “Sen kimsin?” demiş, o da doğaçlama olarak şu beyitle cevap vermiştir:

Ben o kimsenin oğluyum ki gözü yanağına aktı

Ardından Mustafâ’nın eliyle tekrar yerine kondu

Böylece eskiden olduğu gibi oldu

*Ne güzel gözdür o, yanaktaki ne güzeldir*²⁴⁹

Ebû Şehbe saymış olduğu hâdiselerin hissî mu‘cizelerin pek azı olduğunu ifade

²⁴⁴ Bk. İsrâ sûresi tefsiri Esed, *Kur’an Mesajı*.

²⁴⁵ Hatib el-Bağdâdî el-Fakih ve’l-mütefakkih adlı eserinde Hz. Peygamber’in mu‘cize göstermesinin manevî mütevâtir derecesine ulaştığını belirtmektedir. Ona göre çeşitli mu‘cizelerle alakalı gelen rivâyetler haber-i vâhid olabilir ancak onların toplamı mu‘cizenin manevî mütevâtir derecesine ulaştığını göstermektedir. Mu‘cize hakkındaki rivâyetlerin her birinin ayrı ayrı haber-i vâhid oldukları kabul edilse bile rivâyetlerin ortak noktası, Hz. Peygamber’in mu‘cize göstermesidir. Mütevâtir olan nokta burasıdır. Köktaş, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*, 482.

²⁴⁶ Buhârî “Menâkıb”, 25.

²⁴⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve’l-mi‘râc*, 13.

²⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr*, ed. Adnan Demircan (Siyer Yayınları, 2015), 11/3/524.

²⁴⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve’l-mi‘râc*, 13.

etmektedir. Bu olayların her biri birçok tarik ile rivâyet edilmiştir. O kadar ki İmam Kâdı İyâz ve İmam Kurtubî bu rivâyetlerinin toplamının manevî tevâtürden kaynaklanan kat'î ilim ifâde edeceğini söylemişlerdir.²⁵⁰

2.3.3. Hissî Mu'cizelerin İnkârı

Ebû Şehbe'ye göre hissî mu'cizeler hakkında ortaya atılan her şüphe izaha muhtaçtır. Ona göre Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in nübüvvetinin doğruluğunu gösteren bir mu'cize olması, diğer mu'cizeler hakkındaki rivayetlerin özellikle çoğu kat'iyet ifade etmeyen âhâd tariklerle gelmiş olduğu yönündeki iddialar ve diğer mu'cizelere bakılmasına gerek olmadığına yönelik yaklaşımlar örtülü olarak hissî mu'cizelerin çoğunluğunun inkarına sürüklemektedir. Ebû Şehbe hissî mu'cizeler hakkında söylenecek her olumsuz söz, tutum ve inkârın misyoner ve oryantalistlerin Hz. Peygamber ve ona inen vahyi, "Hz. Peygamber'in Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ'da çokça görülen hissî mu'cizelerden hiçbirine sâhip olmadığı" argümanı ile ta'n etmelerine yardımcı olduğunu söylemektedir. Mu'cizeler hakkındaki bu görüşler, -niyet bu olmasa da- oryantalistlerin Hz. Peygamber'i ta'n edecekleri, dil uzatabilecekleri bir imkân sunmaktadır.²⁵¹

Nitekim, Müslümanlarla bir arada yaşayan Hristiyanlar, İslâm'ı yakından tanıyarak olumlu bir Muhammed tasavvuru edinmişken, Müslüman hakimiyeti dışındaki bölgelerde yaşayan Hristiyanlar olumsuz düşünceler içerisinde olmuşlardır. Hz. Peygamberin görevini tanımlarken kullandıkları sahte peygamber/impstor, sapkın/heretik gibi sıfatlar ile tanımlamalarının ana nedeni olarak önceki peygamberler tarafından haber verilmediğini, onlar gibi mu'cize göstermediğini ve geleceğe dair olaylar hakkında bilgi vermediğini ileri sürmektedirler. Batılı oryantalistlerden Weil (öl. 1889) "Hz. Muhammed bu gibi vasıflara sahip olmadığı için sihirbazlık, sahte mu'cizeler, ahlâkî düzenlemeler ve cennet vaadi ile insanları etrafında toplayabilmiştir"²⁵² demektedir. Yahudi asıllı Macar şarkiyatçısı Goldziher ise İslâm'ın katıksız tevhid öğretisine dikkat çekerek bu tutumuyla uyumlu olarak Hz. Peygamber'in mu'cize göstermeyen ve gaybı bilmeyen fani bir beşer oluşuna sık sık vurgu yapmaktadır. Goldziher bu minvaldeki rivâyetleri incelemiş ancak bunların gerçekte Hz. Peygamber'in beşer yönüne aykırı olmadığını gözden kaçırmıştır.²⁵³

²⁵⁰ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi' râc*, 13.

²⁵¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi' râc*, 14.

²⁵² Vesile Şemşek, "Oryantalistlerin Hz. Muhammed'in Hayatına Yaklaşımlarına Dair Bazı İncelemeler", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/1 (2020), 120; Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Sarıçam vd., *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru* (Ankara: Nobel, 2011).

²⁵³ Hayri Kırbaçoğlu, *Understanding Goldziher Goldziher'i Anlamak*, (PDF: y.y., 2021) 272.

Hissî mu‘cizelerin inkârına yönelik yaklaşımların temelini Kur’ân’da diğer peygamberlere verilen hissî mu‘cizelerden bahsedilirken Hz. Peygamber’e dair hissî bir mu‘cizeden söz edilmemesi ve inkarcıların mu‘cize taleplerine karşı olumsuz yanıt verilmesi düşüncesi oluşturmaktadır. Bunun yanında hissî mu‘cizelerin nakledildiği rivâyetlerin âhâd haber olup mütevâtir derecesine ulaşmaması rivâyet tenkidi açısından önemlidir. Ebû Şehbe’nin sunulan bu problemlere karşı delili şu yöndedir:

- Hissî mu‘cizeler hakkındaki rivâyetlerin çoğunluğunun âhâd olarak ulaştığı ve bu açıdan yakînî bilgi elde edilemeyeceği iddiasına karşı Ebû Şehbe haber-i vâhidlerin ortak bir meselede buluşmalarının mütevâtir manayı ifade edebileceği görüşünü serdetmektedir.²⁵⁴

- İlâhî kitapların tamamında Allah’ın peygamberlerine verilmiş sayısız mu‘cizeler yer almaktayken, Hz. Peygamber’in elinde vuku bulan hissî mu‘cizeleri uzak ihtimal görmek ve inkâr etmek delillendirilebilecek bir şey değildir.

- Tenvîr seviyesine ulaşmayan haberlerin dikkate alınmayacağı ve reddedileceğine yönelik iddialar bid’at-ı seyyiedir. Alimler mütevâtir haber dışındaki haberlere itibar etmeseydi ilimden kalan çok az bir şey olurdu.

- İslâm’da rivâyetlerin şartları, yani senedin muttasıl, naklinin baştan sona adâlet, zabt, hıfz, dikkat sâhibi ve gaflete düşmeyen kimseler tarafından gerçekleştirilmesi; rivâyetin doğru ve hatasız olma ihtimâlinin yalan ve yanlış olması ihtimâline, hıfz ve zabtın sağlanmış olması ihtimâlinin ise gaflet ve sehve düşülmüş olması ihtimâline şiddetle ağır basması anlamına gelmektedir.²⁵⁵

İsrâ-Mi’râc hâdisesinde de zikredileceği üzere Ebû Şehbe; rivâyetlerin sıhhati için sahîh hadis kaynaklarında yer almasını yeterli görmektedir. Bazı tartışmalı meselelerde rivâyetlerin tahrîcini yaptığı da görülmektedir. Bilimin verilerini, rivâyetlerin sıhhatini destekler mahiyette kabul ederken, rivâyetler hakkında getirilmeye çalışılan aklî izah çabasını hoş görmemektedir. Kendisinin bazı mu‘cizeler hakkında getirdiği aklî izahlarının gerekçesinin “mu‘cizeleri, inkâr edenlerin akıllarına yaklaştırmak gayesi” olduğunu söylemektedir.²⁵⁶ Onun tenkit ettiği şey bilimsel verilerin kabulü yahut akla uygun olduğuna yönelik yorumlar değildir. Bilakis, mu‘cizelerin aklın değerlendirmesine bırakılmasıdır.

Ebû Şehbe’ye göre mu‘cize meselesinde Hz. Peygamber’de zuhur eden hissî mu‘cizelerin inkârındaki delil yalnızca aklın kabulüne uygun görülmediği gerekçesidir ve bundan başka bir delil ortaya konulamamıştır. Ona göre gaybî meselelerde ve hârikulâde

²⁵⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve’l-mi’râc*, 12.

²⁵⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve’l-mi’râc*, 15.

²⁵⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve’l-mi’râc*, 26.

olaylarda akli hakem kabul etmek, aklın aşamadığı sınırları görmezden gelmek demektir ve bu hiçbir şekilde hikmetli bir yaklaşım değildir. Ebû Şehbe bu konuda İmam Şâfiî'den yaptığı nakilde: “*Nasıl göziin gördüğü ve ötesine geçemediği bir alan varsa, aklın da aşamadığı belirli bir alan vardır*”, sözünden hareketle akla ve âdete aykırı görülen şeyler reddedildiğinde kişi yanlış yola ve inkâra sürüklenecektir²⁵⁷ demektir.

Mu‘cizelerin kabulü hakkında “Şâri’nin vukû’unu haber verdiği her şey imkân dairesindedir. Kim onun imkânsız olduğunu iddia ederse, onun buna delil getirmesi gerekir” diyerek nihâî kanaatini bildirmiştir.²⁵⁸ Ebû Şehbe’nin bu konudaki getirilecek delil açısından kabulü ise yalnızca hadis tenkid kriterlerine uygun bir şekilde yapılan tenkid olacaktır.

2.3.4. Mu‘cize’nin İmkânına Yönelik İtirazlar

Determinizm, Materyalizm, Dehriyye ve Pozitivizm gibi felsefi ekoller, mu‘cize olarak tanımlanan olağanüstü hâdiselerin gerçekleşmesinin imkan dahilinde olmadığını ve tabiat yasalarına aykırı herhangi bir olayın gerçekleşemeyeceğini iddia etmektedirler. Mu‘cize konusundaki ilk itirazlar bu ekollere aittir. Bu yaklaşıma göre evrendeki birtakım olaylar, küllî ve zorunlu kanunlar çerçevesinde gerçekleşmektedir ve varlığın normal akışına dışarıdan müdahale edilemez. Bir diğer iddia ise, meydana gelen harikulade olayların kâinatta nadiren meydana gelen tabiat olaylarından olduğudur. Bu görüşe göre tabiat kanunlarının içerisinde meydana gelen bu tür hâdiseleri insanlar, tabiat kanunlarının dışında zannı ile olağanüstü olarak değerlendirmektedirler.²⁵⁹ Bu görüş sahiplerinin iddiaları tutarsızdır. Çünkü bir olayın yalnızca olağanüstü şartlarda meydana gelmesi ile onu mu‘cize olarak değerlendirmek imkansızdır.

Bu yaklaşım, hitap edilen topluluğun bilgisizliklerinden kaynaklı olarak aslında doğal bir açıklaması olabilecek olayların, doğaüstü bir mu‘cize olarak algılandığı yönünde eleştirileri içermektedir. Örneğin, demiri çekme özelliğine sahip bir mıknaatın bu özelliğini daha önce tecrübe etmemiş ve bilgi olarak öğrenmemiş kimse için bu durum tabiatın normal işleyişine aykırı gibi gösterilerek mu‘cize olarak sunulabilir.²⁶⁰ İddia edilen bu şey doğruysa mu‘cize olduğu kabul edilen tüm hâdiselerin aslında doğal olaylar olduğu ileri sürülebilir.

Allah’ın yarattığı şeylerin ve koyduğu nizamın mahkumu olması düşünülemez. Bu sebeple, yoktan var etmeye muktedir olan Cenab-ı Hakk’ın yarattıkları üzerindeki tasarrufunda

²⁵⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi‘râc*, 16.

²⁵⁸ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi‘râc*, 16.

²⁵⁹ Halil İbrahim Bulut, “Mûcizenin İmkân ve Delâleti Konusunda İleri Sürülen İtirazlar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)* 4 (2001), 175-176.

²⁶⁰ Pay, “İslam Düşüncesinde Bazı Mucize Telakkileri”, 151.

da sınırlandırma söz konusu olamaz. Hârikulâde olarak nitelendirilen hâdiselerin gerçekleşmesinin imkânsız olduğundan hareketle mu‘cizenin de imkânsız olduğunu iddia edenler bulunmaktadır. Bu iddia sahipleri esasta hata ederek âlemi yaratan yüce kudretin dilediği zaman varlığa müdahale edebileceği ihtimalini görmezden gelmişlerdir.²⁶¹

Ebû Şehbe mu‘cizeyi aklen imkânsız görmemektedir. Onun bu konudaki delili, kâinata bilinen adetlere aykırı bir iş gerçekleşmesinin imkânsız olduğuna dair herhangi bir bilginin var olmamasıdır. Bu türden olaylar her ne kadar adete aykırı olsalar da aklen mümkün olan şeyler arasındadırlar. Allah Teâlâ sebepleri sonuçlarla bağlamış ve kâinatı insan ilminin bilebileceği birtakım kanunlarla yaratmışsa da hârikulâdeler için onun bildiği ancak bizim bilmediğimiz ama onun lütfu ve rahmetiyle seçtiği kulların elinde gördüğümüz birtakım özel kanunlar koymuş olması da muhâl değildir.²⁶² Gazzâlî de, mu‘cize anlayışlarının doğal süreçler içinde yorumlanabilmesinin; mu‘cizenin gerçek anlamını yansıtmaktan uzak olacağı, asânın ejderhaya dönüşmesi, ölülerin diriltilmesi vb. hissî mu‘cizeleri açıklayamayacağı düşüncesindedir.²⁶³

Ayrıca, Allah’ın kâdir-i muhtâr olup onu yerde ve gökte hiçbir şeyin âciz bırakmadığına dair olan inanç, O’nun bir hâdisi istediği hâl üzere yaratmasının ve ilminde öyle hâdis olacağını bildiği ve hikmetinin onu bu şekilde var etmesini gerektirdiği herhangi bir sebebe tâbi kılmasının imkansız olmadığına iman etmek de gayet kolay hâle gelmektedir.²⁶⁴

Mu‘cizenin imkânı ile “âdetullâh” ve “sünnetullâh” kavramları yakın ilişkilidir. Sözlükte “bir şeyi açıklığa kavuşturmak, iyi veya kötü yeni bir yöntem ortaya koymak” anlamındaki “senn” kökünden türeyen “sünnet” ile lafza-i celâlden oluşan sünnetullâh terkihi “Allah’ın koyduğu kanun, nizam” demektir.²⁶⁵ Bu haliyle sünnetullâh Kur’ân’a has bir tabirdir. Kelam âlimlerinin kâinatın düzen ve işleyişine yönelik âdetullâh tabirini kullanmaları ile bu tabir literatüre sünnetullâh ile eşanlamlı olarak girmiştir.²⁶⁶

İslâm felsefecilerin çoğunluğu peygamber göndermenin umumî hayrın gerçekleşebilmesi için Allah üzerine vacip olduğu görüşündedirler. Bu bağlamda nübüvvetin ispatı kapsamında mu‘cizeyi kabul ederler. Peygamberlere yükledikleri maddeye, akla ve hayale tesir edebilme gücünün mu‘cizeyi meydana getirdiği düşüncesindedirler.²⁶⁷ Filozofların

²⁶¹ Bulut, “Mücizenin İmkân ve Delâleti Konusunda İleri Sürülen İtirazlar”, 178.

²⁶² Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi‘râc*, 7.

²⁶³ Pay, “İslam Düşüncesinde Bazı Mucize Telakkileri”, 161.

²⁶⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi‘râc*, 8.

²⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, “snn” md. 11/342

²⁶⁶ İlyas Çelebi, “Sünnetullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 159-160.

²⁶⁷ Yusuf Okşar, “Gazzâlî’nin Nedensellik ve Âdetullah Düşüncesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*

mu‘cizeyi kabul etmelerine rağmen mahiyeti konusundaki yorumları ve ortaya koydukları fikirler Kelam âlimlerince kabul görmemiştir. Kelamcılar bu kavramla “âlemde ardı sıra gelen olayların düzenliliğinin Allah'ın mu‘cizevî fiiliyle ihlal edilebileceğine inanmış kimseler olarak, her zaman değil fakat sık sık vukû bulan hâdiseleri gösterebilmişlerdir.”²⁶⁸ Gazzâlî’ye göre, “Tanrı kendi koyduğu fizik kanunları ve tabiatın yasalarını zorunlu değil de yüksek ihtimalli olarak koymuş olması gerekir ki, bu yasaların bazen istisna kabul etmeleri mümkün olsun ve Tanrı kendi koyduğu doğa yasalarının yargılsı olmasın”.²⁶⁹

Necati Demir İslâm filozoflarının ve batılı araştırmacıların görüşlerine yer verdiği çalışmasında meseleyi şöyle özetlemektedir:

Mu‘cizeler akla değil fizik tabiatın yasalarına aykırıdır. Akla aykırılığın gerçekleşmesi için bir şeyin aynı zamanda ve mekânda hem kendisi hem de başka bir şey olduğunun iddia edilmesi gerekir. Mu‘cizelerde böyle bir durum yaşanmamaktadır. Şakkü’l kamer olayında ayın aynı zamanda ve mekânda hem tek parçalı (dolunay) hem de iki parçalı (yarımay) şeklinde görüldüğü değil, farklı zaman ve mekânlarda -ay hareketli olduğu için zaman geçtiğinde şekli de mekânı da haliyle değişecektir- tek ve iki parçalı gözüktüğü belirtilmekte dolayısıyla akla aykırı bir iddia oluşmamaktadır. Ancak mu‘cizeler yine de bir şeylere aykırıdır. O da fizik tabiatın yasalarıdır. Bu olmasa mu‘cize sıradan bir olay olur. Evrende her şey ve olayın aklî ilkelerle uyumlu olacağına ilişkin bir zorunluluk ilke ve yasa yoktur.²⁷⁰

Hız. Peygamber’in hayatında nübüvvetten sonra birçok hârikülâde hâdiseler gerçekleştiğine dair hadis kaynaklarında rivâyetler yer almaktadır. Ancak nakledilen tüm bu olaylardan yalnızca biri meydan okuma olarak değerlendirilmektedir. “İnşikâku’l-kamer” yani ayın yarılanması hâdisesi hakkındaki bazı rivâyetler²⁷¹ onun meydan okuma olduğunu göstermektedir.²⁷²

Rivâyetlerin bazılarında Şakk-ı kamer hâdisesinin Müslümanlar için gösterildiği belirtilirken, bazılarında ise müşriklerin talebine karşılık meydana geldiği bilgisi yer almaktadır. İslâm âlemindeki mu‘cize algısına, rivâyetlerde müşriklere karşı meydan okumanın bu hâdisede dışında başka bir hâdisede gerçekleştiğine dair bir mu‘cizeden bahsedilmemesi, ayın yarılanması hakkında meydan okumanın vuku bulduğuna dair rivâyetler olduğu gibi meydan okuma olmadan gerçekleştiğine dair rivâyetlerin mevcudiyeti ve Hız. Peygamberden talep edilen hissî mu‘cizelere verilen olumsuz yöndeki Kur’ânî cevabın etki ettiği görülmektedir.²⁷³

Dergisi 16/1 (2016), 295.

²⁶⁸ Okşar, “Gazzâlî’nin Nedensellik ve Âdetullah Düşüncesi”, 295.

²⁶⁹ Necati Demir, “Aklî ve Tabî Yakınlar ve Mucizelerin Rasyonelliği Üzerine”, *Felsefe Dünyası Dergisi* 78 (2023), 281.

²⁷⁰ Demir, “Aklî ve Tabî Yakınlar ve Mucizelerin Rasyonelliği Üzerine”, 300.

²⁷¹ Buhârî “Menâkıb”, 27; “Menâkıbü’l-ensâr, 36.

²⁷² Muhammed b. ‘İsâ b. Şevre b. Mûsa b. ed-Đaħħâk et-Tirmizî, *el-Câmi ‘u’l-kebir-Sünen-i Tirmizî*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf (Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1996), “Fiten”. 20.

²⁷³ Demircan, “Din Dilinde Mucize”, 205.

2.4. Yaşadığı Dönem açısından Modern Hadis Anlayışında Mu‘cize’ye Bakış

İslâm dünyasında XIX. yüzyılda etkisini göstermeye başlayan modernleşme düşüncesi ile dinin ikinci kaynağı olan hadis hakkında bazı meselelerin yeniden yorumlandığı görülmektedir. Bu meselelerin başında sahihliğe yönelik tartışmalar gelmektedir. Sünnetin dindeki yeri ve hucciyeti tartışılan en önemli meselelerdir. Modernist yaklaşımın etki alanı içine aldığı en önemli merkezlerden birisi Mısır’dır. el-Ezher ulemasının büyük bölümü, oryantalist düşüncenin yanısıra ıslahatçı yaklaşıma da karşı bir duruş sergileyerek geleneksel hadis anlayışını muhafaza etmişlerdir.

İslâm dininin tek kaynağının Kur’ân-ı Kerîm olduğunu iddia eden Tefvîk Sıdkî (öl. 1920) en radikal görüşü ortaya atmıştır. Bu yaklaşımı dönemin uleması tarafından eleştirilmiş, Tefvîk Sıdkî bir zaman sonra bu eleştirileri kabul ederek görüşünden vazgeçmiştir. Mahmut Ebû Reyze, Ahmed Emîn, Taha Hüseyin gibi âlimlerin de hadislerle ilgili görüşleri tenkit edilmiştir. Geleneksel sünnet anlayışını savunanlar arasında ise, Mustafa es-Sıbâî, Abdülğâni Abdülhâlik, Muhammed Ebû Şehbe, Subhî es-Sâlih (öl. 1986), Muhammed Accâc el-Hatîb gibi âlimler öne çıkmaktadır.²⁷⁴ Muhammed Abduh, Cemâlettin el-Kâsımî (öl.1914), Tâhir el-Cezâirî (öl.1920), Reşîd Rızâ ve Muhammed Gazâlî ise Islahatçı yaklaşımın önde gelen isimleridir.

Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ’ya göre hadisler dinin ikinci önemli kaynağı olarak kabul edilir. Ancak Abduh’a göre tartışmaların dışında kalacak tek sünnet kaynağı, Müslümanlardan her bir neslin birbirine aktardığı ve amel ettiği sünnet-i ameliyyedir ve bunun dışında kalan tüm âhad haberlerde sened tenkidi kriterlerinin tek başına uygulanması yeterli değildir. Sened tenkidi dışındaki diğer tenkit yöntemlerine göre de tenkit edilmelidir.²⁷⁵ Bu ıslahatçı anlayışın temel prensibi, meselelerin çözümünde mezhep taassubundan kurtularak canlı ve dinamik bir İslâm anlayışını hâkim kılmaktır.

Mısır’da mu‘cize meselesi ise, ıslahatçı yaklaşımın yeni bir metodoloji ile yorumladığı konular arasında önemli yer tutmaktadır. Mu‘cize hakkındaki görüş ayrılıkları; mu‘cizelerle ilgili rivâyetlerin sıhhati ve delaletine yönelik şüpheler ile, mu‘cizenin tanımlama problemine dayanmaktadır.

Bu başlıkta Ebû Şehbe’nin yaşadığı döneme etki eden Mısırlı âlim ve düşünürlerin mu‘cize konusundaki temel yaklaşımları ele alınacaktır. Tezin sınırları içerisinde mu‘cize’nin kelimî boyutuna odaklanan değerlendirmeler kısıtlanacaktır.

²⁷⁴ Recep Bilgin, *Son Dönem Hadis Çalışmaları ve Talat Koçyiğit’in Hadisçiliği* (Ankara, 2020), 32.

²⁷⁵ Bilgin, *Son Dönem Hadis Çalışmaları ve Talat Koçyiğit’in Hadisçiliği*, 33.

2.4.1. Muhammed Abduh

Mısırlı İslâm düşünürü Muhammed Abduh XIX. yüzyıl Mısır coğrafyasında İslâm düşüncesinin yenilik hareketinin öncülerinden olmuştur. Abduh dinî alanda ıslahat yapma, İslâm milletini bir araya getirme ve Müslümanları batının sömürgeci zihniyetinden kurtarma gayesini taşımaktadır. “Din anlayışında tecdîd” olarak karşılık bulan, Müslümanların din inancını ihya ve ıslah etme yönündeki bu yenilikçi hareket, geçmiş kültürel mirasın toptan reddi veya bütün yönleri ile bu mirası sahiplenme eğiliminde değildir.²⁷⁶

Abduh, İslâm kültür mirasının çağın ruhuna uygun düşecek bir şekilde yeniden üretilmesi gerektiği düşüncesindedir. İslâm’da körü körüne taklitçiliğin olmadığı, dinde en güçlü kaynağın akıl, en kuvvetli rüknün de nakil olduğunu belirterek aklî delillere başvurarak peygamberlere iman etmek gerektiğine vurgu yapmıştır. Akıl ile nakil çatıştığında ise aklın tercih edilmesi gerektiğini savunmuştur. Abduh’a göre “İslâm, Allah’a ve onun birliği konusunda sadece aklî delillere ve insanî düzeyde cereyan eden fitrî nizama dayanır; Allah’a iman konusunda geçerli olan sadece akıl ve onun hükümleridir.”²⁷⁷ Onun, Nübüvvet ve vahiy tanımı da İslâm âlimleri ve düşünürleri tarafından tartışılmıştır.

Abduh’un akılcı yaklaşımı mu‘cize konusunda da kendini göstermektedir. O, mu‘cize olayına nedensellik açısından yaklaşarak hissî mu‘cizeleri akılla çelişik bulmakta ve Hz. Peygamber’in tek mu‘cizesinin Kur’ân olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Geleneksel anlayışta kabul edilen mu‘cize düşüncesinden uzak olan Abduh, Kur’ân’da yer alan ve geleneksel olarak mu‘cizeye örnek gösterilen olayları, tabiat hâdisesi olarak değerlendirerek, reddinin imanî açıdan Müslümana herhangi bir sorumluluk yüklemeyeceğini ifade etmektedir.²⁷⁸

Onun nübüvvet inancına dair “dinlerin tekamülü” nazariyesi mu‘cize ile ilgili görüşlerinin de temelini oluşturmaktadır. Dinlerin tekamülü nazariyesine göre mu‘cize hakkındaki en önemli görüşü, insanlık tarihinde görülen gelişmelerle birlikte mu‘cize sunumunda da birtakım değişimler olduğunu kabul etmesidir. Abduh’a göre mu‘cize sunumu, kevnî mu‘cizelerden aklî ve fikrî mu‘cizeye doğru bir gelişme göstermiştir. Buna göre “Kur’ân’dan önce peygamberlere verilen hârikulâde cinsinden mu‘cizeleri, insanlar henüz

²⁷⁶ Abduh’un Tecdîd anlayışı ile ilgili olarak bk. Ramazan Altıntaş, “Protestancı Söylem Karşısında İslamcıların“ihyacı” Tepkisi/Cevabı: ‘Muhammed Abduh Örneği’”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 7 (2007), 50-55.

²⁷⁷ Altıntaş, “Protestancı Söylem Karşısında İslamcıların“ihyacı” Tepkisi/Cevabı: ‘Muhammed Abduh Örneği’”, 53-54.

²⁷⁸ Altıntaş, “Protestancı Söylem Karşısında İslamcıların“ihyacı” Tepkisi/Cevabı: ‘Muhammed Abduh Örneği’”, 53.

olgunluk çağına erişmedikleri için onlara sunmak mümkündü. Ancak ulaşılan olgunluk sebebiyle hissî mu‘cizeye lüzum kalmamıştır. Kur’ân’ın gönderilmesiyle, insanları dine teşvik etme ve dini bir inanç kazandırma yöntemi olarak olağanüstü bir şekilde cereyan eden hâdiselerin etki alanı kaybolmuştur. Fikrî olgunluk, Kur’ân’ın insanlığa gösterdiği gibi, düşünsel mu‘cizeyi gerekli kılmıştır.²⁷⁹

Abduh’a göre Allah, insan için akla ve fitrata uygun olandan başka bir delil sunmamıştır. Onun delili Kur’ân-ı Kerîm’dir. Abduh, görüşünü şu şekilde ifade etmektedir:

İslâm’ın daveti, Allah’ın varlığı ve birliğine iman konusunda, akıl ve temiz fitratın delillerine dayanarak, insan düşüncesini başka hiçbir şeye dayandırmamıştır. Olağanüstü şeylerle şaşırtma veya dehşete düşürme yoluna gitmemiştir. Gözleri alışılmamış tarzlarla örtme yolunu benimsememiş, dili semavî musibetlerle veya vahametlerle susturma yolunu seçmemiştir. İnsanların düşüncelerini ilahî bir çağrı ile engellemeyi hedeflememiştir.²⁸⁰

Mustafa el-Merağî de Hz. Peygamber’e nispet edilen mu‘cizeleri kabul etmemiş Hz. Muhammed’in tek mu‘cizesinin, muhataplarına en görkemli ve aciz bırakıcı aklî bir mu‘cize olan Kur’ân-ı Kerîm olduğunu söyleyerek Abduh’un düşüncesini takip etmiştir.²⁸¹ Muhammed Hüseyin Heykel de mu‘cize hakkında aynı kanaatlere sahiptir.

2.4.2. Reşîd Rızâ

Çağdaş İslâm düşüncesinin ve ıslahat hareketinin öncülerinden olarak bilinen Reşîd Rızâ, Muhammed Abduh’un öğrencisidir. Beyrut’ta Abduh’tan uzun süre ders almış ve onun tesiriyle ıslahat hareketini benimsemiştir. Hocasının izinde ilim ve yayın faaliyetleri için Mısır’a giderek “el-Menâr” dergisini yayınlamaya başlamıştır. Abduh’un ‘siyasî görüşlerden uzak durulması’ şartı ile yayın hayatına başlayan “el-Menâr” zamanla onun görüşlerinin ve ders notlarının yayınlandığı bir mecra olmuştur. Abduh’un vefatından sonra siyasî hareketlere daha fazla yönelen Reşîd Rızâ hayatının sonuna kadar Menâr dergisindeki faaliyetlerini devam ettirmiştir.²⁸²

Reşîd Rızâ’nın mu‘cize anlayışında mu‘cize ve olağanüstü olaylar ayrı kategoride değerlendirilmektedir. Ona göre, mu‘cizenin temel özelliği; sürekliliği, tarih üstü olması ve akla, mantığa ve vicdana hitap etmesidir. Bu özellikleri haiz olarak Hz. Peygamber’in mu‘cizesi Kur’ân-ı Kerîm’dir. Rızâ, mu‘cizeleri aklî ve kevnî olmak üzere ikiye ayırır ve aklî mu‘cizeye Kur’ân-ı Kerîm’i, kevnî mu‘cizelere ise; kafirlere karşı kazanılan zaferler,

²⁷⁹ Abduh’un mu‘cize hakkındaki görüşleri için bk. Muhammed Abduh, *Risâletü’l-Tevhîd*, (Kahire: Dâru’ş-Şurûk, 1994), 80-83; Mehmet Zeki İşcan, “Muhammed Abduh’un Nübüvvet Görüşü ve Çağdaş İslam Düşüncesine Etkileri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2006), 47.

²⁸⁰ Muhammed Abduh, *el-İslâm ve’n-Naşrâniyye ma’a’l-‘ilm ve’l-medeniyye*. (Dâru’l-Hadâse, 1988), 65.

²⁸¹ Heykel, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, Merağî’nin takdim yazısı 20.

²⁸² M.Sait Özervarlı, “Reşîd Rızâ” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 35/14.

peygamberlerin melekler ile desteklenmesi, görmeyenlerin gözünün açılması vb. örnekler vermektedir.²⁸³

Reşîd Rızâ mu‘cizeler hakkında vahyi ve risâleti ispat edip etmemeleri açısından bir tasnif daha yapmış ve mu‘cizeyi Kur’ân mu‘cizesi ve kevnî mu‘cizeler olarak sınıflandırmıştır. Ona göre, nübüvvetin ispatı ancak aklî ve ilmî delillere dayanır, kevnî mu‘cizelerin fonksiyonu nübüvvetin desteklenmesi değildir ve hiçbir zaman nübüvvetin ispatı mahiyetinde gerçekleşmez. Kevnî mu‘cizeler ümmetin şiddetle ihtiyaç duyduğu zaruret hallerinde vuku bulmuştur.²⁸⁴

Menâr müelliflerince, Kur’ân-ı Kerîm dışındaki mu‘cizelerin delâilü’n-nübüvve’den sayılmaması onları geleneksel anlayıştan ayırmaktadır. Reşîd Rızâ’nın ifadesiyle, “Allah, Hz. Peygamber’i burhanla, aklî delillerle ve çok sayıda kevnî mu‘cize ile desteklemiştir. Ancak onun nübüvvetini ispat eden ve kıyamete kadar baki olan en büyük mu‘cizesi Kur’ân’dır.” Kevnî mu‘cizeler ise Allah’ın Peygamberine ve müminlere bir ikramıdır.²⁸⁵

Abduh ve Reşîd Rızâ’nın kevnî mu‘cizeleri aklî ve ilmî yöntemlerle izah etme yönündeki eğilimlerinin amacı, mu‘cizelerin akıl ve bilim ile çelişmediğini göstermektir. Bilim alanındaki şaşırtıcı ilerlemelerin mu‘cizelerin inkarına neden olabileceği düşüncesiyle yapılmak istenilen bu uzlaş ve ispat çabalarında, batı merkezli pozitivist bilim anlayışının İslâm ile uyuşmaması problemi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Mu‘cizeleri aklîleştirme çabalarının birçok nedeni vardır. Bunlardan biri; Kur’ân’da geçmiş peygamberlere verilen bazı mu‘cizeleri de kapsayacak şekilde, hârikulâde hâdiselerin, rüşd çağına ermiş insanlığı dinden, Kur’ân’dan soğutuyor olduğu ve bertaraf edilmesinin gerekliliğidir.²⁸⁶ Önceki peygamberlere verilmiş olan kevnî mu‘cizelerle risâletin ispatı Hz. Peygamber ve Kur’ân ile son bulmuştur. Çünkü İslâm ile insanlık olgunluk çağına gelmiş, bu tür hârikulâde olaylar imana sevk eden unsur olmaktan çıkmıştır.²⁸⁷ Benzer yaklaşım Heykel’in mu‘cize anlayışında da kendisini göstermektedir.²⁸⁸

Abduh ve Reşîd Rızâ’nın mu‘cize konusundaki yaklaşımları, öncelikle el-Menâr dergisinde yayınlanan makalelerde ele alınmıştır. Bu makaleler, Abduh’un düşünceleriyle başlayıp vefatından sonra Reşîd Rızâ tarafından sürdürülen "Tefsiru’l-Menâr" adlı çalışmayla

²⁸³ Emre İlbars, “Muhammed Reşîd Rıza’nın el-Vahyu’l-Muhammedî Eseri Bağlamında Peygamber Tasavvuru ve Islah Düşüncelerinin Değerlendirilmesi”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 8/2 (2022), 237.

²⁸⁴ İlbars, “Muhammed Reşîd Rıza’nın el-Vahyu’l-Muhammedî Eseri Bağlamında Peygamber Tasavvuru ve Islah Düşüncelerinin Değerlendirilmesi”, 237.

²⁸⁵ Fatih Bayram, *Reşîd Rıza’da Peygamber Tasavvuru* (Ankara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2019), 246.

²⁸⁶ Bayram, *Reşîd Rıza’da Peygamber Tasavvuru*, 261-262.

²⁸⁷ Bayram, *Reşîd Rıza’da Peygamber Tasavvuru*, 255.

²⁸⁸ Bk. Heykel, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, İkinci baskının önsözü 30.

derinleştirilmiştir. Ayrıca, Rızâ'nın *el-Vahyü 'l-Muhammedî* ve Abduh'un *Risâletü 't-Tevhîd* ile *el-İslâm ve 'n-Naşrâniyye ma 'a 'l- 'ilm ve 'l-medeniyye* adlı eserlerinde de bu konuya geniş yer verilmiştir.

2.4.3. Muhammed Esed

Kahire'ye yaptığı bir seyahati esnasında Muhammed Abduh'un öğrencisi olan Ezher Şeyhi Muhammed Mustafa Merâğî (öl.1945) ile tanışıp yakın ilişkiler kurarak Ezher'de Arapça öğrenen ve kısa süre içerisinde Müslüman olan Yahudi asıllı Müslüman âlimi ve siyaset adamı Muhammed Esed (öl.1992),²⁸⁹ “Kur’ân Mesajı” isimli tefsirinde Abduh’tan etkilendiğinden bahsetmektedir. O tefsirinde sık sık Abduh’un görüşlerine atıfta bulunmakta ve Abduh’un başlattığı, Reşîd Rızâ’nın devam ettirdiği ancak tamamlanamamış tefsiri *Tefsiru 'l-Menar*’dan geniş ölçüde yararlandığını ifade etmektedir. Abduh’un modern İslâm düşüncesindeki kıymetinden bahseden Esed, çağdaş İslâm dünyasındaki her eğilimin doğrudan veya dolaylı olarak kendisinden etkilendiğini söylemektedir.²⁹⁰

Esed âyetleri anlama ve yorumlamada bazı noktalarda klasik anlayıştan ayrılmaktadır. Bunlardan biri de mu‘cize meselesidir. Esed “âyet” kelimelerine ‘mu‘cizevî işaret’ olarak anlam vermektedir. Mu‘cizenin yalnızca Allah katında olduğunu vurgulayan âyetin²⁹¹ yorumunda peygamberlerin mu‘cize gösterici olmadığını ifade etmesi, onun geçmiş peygamberlere gönderilen mu‘cizeleri niçin tabî olaylar olarak değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Allah peygamberlere bazı mu‘cizevî alâmet ve işaretler göndermiştir ki bunlar mu‘cize olarak nitelendirilmemelidir. Onun Kur’ân’da bildirilen bazı âyetlerin tefsirinde mu‘cize kavramını kullanması tabiatüstü olayların varlığını kabul ettiğini gösterse de olayları sebep sonuç dairesi içerisinde değerlendirmesinde, hissî mu‘cizeye karşı mesafeli duruşu dikkat çekmektedir.²⁹²

Muhammed Esed hissî mu‘cizelerin aktarıldığı birçok âyeti tevil edip mecaza hamletmektedir. Ona göre Hz. İsa’ya verilen mu‘cizelerden; ölüleri diriltmesi, bebekken beşikte konuşması, körü ve alaca hastalığını iyileştirmesi çamurdan yaptığı kuşun canlanması, insanların evlerindeki şeylerden haber vermesi vb. mu‘cizeler mecâzî anlam taşımaktadır.²⁹³

²⁸⁹ Kemal Kahraman, “Muhammed Esed (Leopold Weiss)”, *Muhammed Esed (Leopold Weiss)* (Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2020), 524.

²⁹⁰ Esed, *Kur’ân Mesajı*, 33.

²⁹¹ el-En’âm 6/109.

²⁹² Hasan Hüseyin Havuz, “Muhammed Esed’in Mucize Anlayışına Klasik Tefsirler Işığında Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Dergisi* 2/1 (2019), 48.

²⁹³ Muhammed Esed’in mu‘cizeler hakkındaki tevilleri için bk. Bakkal, “Hz. İsa’ya Atfedilen Mucizelerin Olağanüstülük Açısından Tahlili”, 66-85.

İsrâ-mi'râc hâdisesinde “dokunulmaz ibadet evi” anlamında Kur’ân’da nitelendirilen Mescid-i Harâm ve “en uzak ibadet evi” tabiri ile Mescid-i Aksâ’nın, İsrâ sûresinde gerçekleşen hâdiseler anlatılırken yan yana zikredilmesinde ve olay örgüsü içerisindeki konumu itibarıyla birtakım yorumlarda bulunmaktadır. Bu iki kutsal mâbedin yan yana zikredilmesi hakkında: “Kur’ân’ın yeni bir din getirmediği, fakat önceki peygamberler tarafından da tebliğ edilen tek ve aynı mesajın bir devamından ve nihai inkişafından ibaret olduğunu işaret amacına matuftur” demektedir.²⁹⁴ Esed, şeriatlerin benzerliği hakkındaki yorumuna ilaveten İsrâ sûresi ikinci âyetin “ve” bağlacı ile başlamasını; âyetle bahsedilen isrâ ve dolayısıyla mi'râc hâdisesini Hz. Mûsâ'ya lutfedilen vahiy²⁹⁵ ile ilişkilendirerek yüksek düzeyde ve benzer mahiyette, ilahî lütuf eseri tecrübeler olduğuna işaret etmektedir.²⁹⁶

Esed'e göre Hz. Peygamber isrâ hâdisesini ruhsal bir tecrübe olarak görmüştür. Mi'râc rivâyetlerinde Hz. Peygamber'e gösterilen bazı hâdiseler o kadar müteşâbih tasvirlerdir ve bu tasvirlerin sembolik oldukları o kadar barizdir ki, fiziksel terimlerle yapılacak yorumlara imkan vermezler.²⁹⁷ Esed, bu görüşünü Buhârî'de geçen şu hadise dayandırmaktadır: Hz. Peygamber, başından geçenleri şu sözlerle anlatır: “*Kâbe'nin yakınında uzanmış yatarken bir melek geldi, göğsümü yardı ve yüreğimi çıkardı. Ve sonra iman dolu altın bir leğen getirildi, kalbim (onun içinde) yıkandı ve (onunla) dolduruldu, sonra tekrar yerine kondu ...*”²⁹⁸

Esed'e göre bu hadis göstermektedir ki, Hz. Peygamber'in soyut bir kavram olan imandan bu şekilde söz etmesi, mi'râc hâdisesinin henüz başında cereyan eden olayı, dolayısıyla isrâ ve mi'râc'ı tamamen ruhsal tecrübeler olarak kabul ettiğini göstermektedir. Hz. Peygamber yaşadığı bu manevî tecrübeyi -benzeri bir olayı hiçbir zaman yaşamamış olan insanlara-anlatırken mecâzî ifadeler kullanmak zorunda kalmıştır. Bu da isrâ ve mi'râc hâdisesinin nakledildiği hadislerdeki müteşâbih üslûbu açıklayan bir unsurdur.²⁹⁹

Esed hâdiseyi ruhsal bir tecrübe olarak nitelendirirmiş ancak rüyaya indirgenecek bir hâdiseler olmayıp, normal insanların bu tür ruhsal tecrübeleri kavramasının mümkün olamayacağını söylemektedir:

Kesinlikle söylenebilir ki, bu tür ruhsal bir tecrübe, basit bir olay olmadığı gibi bedensel organların yapabileceği her şeyin veya ulaşabileceği her mertebenin de çok çok üstündedir. Aynı zamanda “rüya halindeki tecrübeler” olarak adlandırdığımız şeyden de kat kat üstündür, çünkü onların öznenin zihni dışında objektif bir gerçeklikleri yoktur. Oysa ruhsal tecrübeler, “bedensel” olarak yaşanabilecek herhangi bir şeyden daha az gerçek değildir. İsrâ'nın ve mi'râc'ın ruhsal

²⁹⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, 678.

²⁹⁵ el-Bakara 2/53.

²⁹⁶ Musa Koçar, “Kur'an'daki Hissî Mucizelere Farklı Bir Yaklaşım (Muhammed Esed Örneği)”, *tabula rasa-felsefe&teoloji* 15-16 (2006), 294.

²⁹⁷ Daha fazlası için bk. Esed, *Kur'an Mesajı*, (Ek 4) 1499.

²⁹⁸ Buhârî “Bed'ül-Halk”, 6; “Menâkıbu'l-Ensâr”, 42.

²⁹⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, (Ek 4)1499-1500.

olduğunu, bedensel olmadığını varsayarken Hz. Peygamberin bu tecrübesine atfedilen olağanüstü değeri azaltıyor değiliz. Tersine, Hz. Peygamberin böyle bir tecrübeyi yaşadığı gerçeği, bedensel bir mi'râc'ın mu'cizesini aşar; çünkü muazzam bir ruhsal mükemmelliği ancak Allah'ın hak Peygamberinden beklenecek bir vasıf gerektirir. Ancak, biz normal insanların bu tür ruhsal tecrübeleri tamamen kavrayacak bir konum da olmamız mümkün değildir. Bizim zihinlerimiz, yalnızca zaman ve mekân kavrayışlarımız tarafından sağlanan unsurlar dairesinde işleyebilir ve bu özel kavramlar demetinin ötesine uzanan her şey, açık ve net bir tanım yapma teşebbüslerimizi her zaman boşa çıkarır.³⁰⁰

Esed; isrâ ve mi'râc'ta gerçekleşen hâdiselerden, Hz. Peygamber'in Kudüs'e yolculuğu, Mescid-i Aksâ'da peygamberlere imam olması, göğün katlarında peygamberlerle karşılaşmasının İslâm'ın yeni bir öğreti olmadığını sembolize ettiği görüşündedir. Bu hâdisecâz olarak İslâm'ın, insanın dinî gelişiminin tamamlanması ve mükemmelliğe ulaşmasını ve Hz. Muhammed'in nebilerin sonuncusu ve en büyüğü olduğu inancını ifade etmektedir.³⁰¹

Esed Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen ve birçok peygambere verilen hissî mu'cizelerin, semboller içeren bir anlatım olduğuna vurgu yapar. Hissî mu'cize kavramına mesafeli olduğu görülen Esed'in, ulemânın hissî mu'cize olarak kabul ettiği; peygamberlere verilmiş olağanüstü olaylara dair âyetleri bazen rasyonel ve bilimsel izahlarla, bazen sembollerle ve mecaz anlatımla karşıladığı görülmektedir.

2.4.4. Muhammed Hüseyin Heykel

Gazeteci, siyasetçi ve yazar kimliği ile öne çıkan Mısırlı düşünür Heykel, uzun süre Batı'da yaşamış, batı ve doğu düşüncesini sentezlemiştir. Yaşadığı asrın belirgin yaklaşımlarından olan, oryantalizmin İslâm dinine ve Hz. Muhammed'e yönelttiği eleştirilere 1934 yılında yazdığı "Hayatü Muhammed" isimli kitabında karşılık verme çabasında olsa da görüşlerinde oryantalizme yönelim dikkat çekmektedir. Onun kitaptaki yöntemi aklın ve bilimin ışığında olaylara bakmak olarak gözlemlenmektedir. Bu minvalde kendisi pek çok açıdan eleştirilmiştir. En çok eleştirildiği yönlerden bir tanesi Mu'cize'ye olan yaklaşımıdır.³⁰²

Heykel'in 'sîret ve hadis literatüründe zikredilenlerin çok geniş olgusal farklılıklar gösterdiği' yönündeki iddiası rivâyetleri nadiren kabul etmesine sebep olarak görülmektedir. Hadislerin geç yazıya geçirilmiş olması da hadis literatürünü doğrudan kabul etmemesine yönelik bir diğer sebeptir.³⁰³

Mu'cize hakkındaki görüşünün temelinde hadislerin kabulü meselesi yatmaktadır. Heykel hadis külliyatlarına bakıldığında ilk dönem muhaddislerin kitabında olmayan bazı

³⁰⁰ Esed, *Kur'an Mesajı*, (Ek 4)1501.

³⁰¹ Esed, *Kur'an Mesajı*, (Ek 4)1501-1502.

³⁰² Hayatı hakkında bilgi için bk. Hilal Görgün, "Heykel, Muhammed Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1998).

³⁰³ Juynboll, *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, 50.

nakillerin sonraki asırlarda telif edilen kitaplarda bulunmasını problem olarak görmektedir. Ona göre bu problemin nedeni; Vâkıdî (öl. 207/823) ve İbn Hişâm (öl. 218/833) gibi tarih ve siyer yazıcılarının yaşadıkları dönem itibariyle -karşı koymaları ve ters düşmeleri mümkün olmayan- Halife Me'mûn (öl.218/833) dönemine denk gelmesidir. Heykel'e göre o dönemde tarih ve hadis külliyatlarına yüzbinlerce uydurma hadis girmiştir. O, hadislerin sıhhatini tespit için Hz. Peygamber'in Kur'ân'a arz ile alakalı hadisinin, metod olarak uygulanması gerektiğinin önemine vurgu yaparak, selef âlimlerinin bu metodu titizlikle uygulamadıklarının altını çizmektedir.³⁰⁴

Heykel, son dönem âlimlerini, -farklı kaygılarla da olsa- selefın siyer yazımına ilişkin yöntemlerini takip etmekle eleştirmektedir: “Son kuşak âlimler objektif davranabilselerdi, tarihe karşı yükümlülüklerini yerine getirme hususunda daha duyarlı olabilselerdi, hadisi genel ve ayrıntılı biçimde Peygamber'in siyerine uyarlarlardı ve ondan aktarılan, Kur'ân'ın içeriği ile bağdaşmayan hiçbir haberi bu genellemenin dışında tutmazlardı” demektedir.³⁰⁵

Heykel, Kur'ân'ın tek ve benzersiz mu'cize olduğuna yönelik görüşünü, aynı kanaatte olan birçokları gibi şu âyetlere dayandırmaktadır: “Dediler ki: “*Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısin. Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça düşürmelisin veya Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin.*”³⁰⁶ “Kendilerine bir mu'cize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair Allah adına kuvvetle yemin ettiler. De ki: “*Mu'cizeler ancak Allah'a aittir.*” Ama mu'cize geldiğinde de inanmayacaklarının farkında mısınız? Ona iman etmedikleri ilk durumdaki gibi (mu'cize gösterdikten sonra da) yine onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz. Ve onları şaşkın olarak taşkınlıkları içinde bırakırız. Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölümler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler.”³⁰⁷

Hissî mu'cizeler hakkında “evrensel yasalar sistemi ile bağdaşmayan” yorumunu yaparken, Kur'ân-ı Kerîm'de bu minvalde Hz. Peygamber'e verilmiş hiçbir mu'cizeden ve gelişmeden bahsedilmediğini söyler. Bu bağlam da ona göre Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan isrâ hâdisesi pozitif bilim ve evrensel sistemlerle açıklanabilmektedir.³⁰⁸

³⁰⁴ Heykel, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, Önsöz 63; Arz hadisinin sıhhati hakkında değerlendirmeler için bk. Kâmil Çakın, “Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (1993).

³⁰⁵ Heykel, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, Önsöz 63.

³⁰⁶ el-İsrâ 17/90-93.

³⁰⁷ el-En'âm 6/109-111.

³⁰⁸ Heykel, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, Önsöz 66.

Heykel'in Batılı eleştirel metotları İslâmî ilimler alanına uygulama girişimi Mısırlı geleneksel hadisçiler tarafından tenkit edilmesine sebep olmuştur. Görüşleri ile sahîhliğe yönelik tartışmaların merkezinde olan Heykel; Juynboll'a göre, kitabında Hz. Peygamberi olabildiğince beşer vasıfları ile ön plana çıkarmaya çalışmış, Peygamber'e verilen mu'cizeleri, bilim ve modern disiplinlerden alınan yorumlarla açıklamış ve modern eleştirel yaklaşımı ile peygamberin mu'cizevî imajını ortadan kaldırmıştır.³⁰⁹

İnanca yönelim hakkında insanların psikolojik eğilimleri üzerinde değerlendirme yaparak, insanlar arasında sadece aklın onayını referans gören kimselerin varlığından söz eden Heykel, Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Muhammed tarafından sunulan mesajlara inanmalarına aracı unsur olarak seçilmesini, onların akıllarına ve kalplerine en yakın şey olarak öngörülmesi olarak izah etmektedir. Kur'ân'ın; Allah tarafından, Peygamber'in sonuç alıcı, amaca ulaştırıcı kanıtı ve ümmî peygamberin mu'cizesi kılınmasının altındaki neden de budur.³¹⁰

Heykel mu'cizeler kapsamında değerlendirilen rivâyetlerin sıhhati hakkında herhangi bir değerlendirmeye gitmeksizin; Kur'ân'da yer almaması, imana zorlayıcı bir âmil olması; tarihte Hz. Mûsâ ile yaptıkları müsabaka sonucunda iman eden³¹¹ sihirbazlardan başka, mu'cize aracılığı ile iman eden kimseden bahsedilmemesi; hakîkî imanın öncelikle vasıtasız olarak yaratıcının hak olarak kabul edilmesi olduğu vb. gerekçelerle mu'cize hakkında kanaatini ortaya koymaktadır. O geçmiş peygamberlere verilen mu'cizeleri kabul ederken, Hz. Peygamber'e verilen mu'cizenin yalnızca Kur'ân olduğu görüşünde ısrarcıdır.³¹²

Heykel; mu'cizeler hakkındaki görüşlerinden dolayı eleştirilmiştir. Nitekim savunduğu argümanlar, İslâm dininin temel kaynaklarından biri olan hadisler için anlaşılması güç argümanlardır. Mu'cizeye olan ihtiyaç, mu'cizenin sebep ve neticesi ile mu'cizenin hikmeti farklı konulardır. Kur'ân'da diğer peygamberlere yönelik gerçekleşen mu'cizeleri onaylarken, sahîh rivâyetlerle sıhhati kesinleşmiş vakıaları görmezden gelmesi şaşırtıcıdır. Heykel'in mu'cize hakkındaki görüşlerini bina ederken takip ettiği metod, hadisleri dışlayıcı bir metottur. Onun bazı noktalarda gördüğü problem olayların tanımları ile ilgiliyken, bazıları da kabul ile ilgilidir.

İzah edildiği üzere O Kur'ân'da evrensel yasalarla bağdaşmayan bir gelişmenin Hz. Peygamber'e verilmediği düşüncesindedir. Onun mu'cize hakkında kanaatinin bir bölümü şöyledir:

...Müslümanlar arasında çıkan bir grubu ve günümüzde ortaya çıkan grupları, Peygamber'in

³⁰⁹ Juynboll, *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, 49-50.

³¹⁰ Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Önsöz 67.

³¹¹ Tâhâ 20/70.

³¹² Sıddıkî, *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*, 25.

somut mu‘cizeler gösterdiğini kanıtlamaya iten etken nedir? Kanaatimizce bu etken şudur peygamberlerin somut mu‘cizeler gösterdiklerinden söz edildiğini gördüler bu durumda bu tür somut mu‘cizeler göstermenin Risâletin kemâli için bir zorunluluk olduğu sonucuna vardılar dolayısıyla Ku‘rân da yer almasalar da peygamberimizin somut mu‘cizeler gösterdiğine ilişkin rivâyetleri doğru kabul ettiler bu tür rivâyetlerin sayısı arttıkça peygamberin bu konumuna yönelik kanıtsallığının, dolayısıyla insanların peygamberlik misyonuna ilişkin imanlarının artacağını sandılar oysa Arap peygamberle diğer peygamberler arasında konum itibarıyla belirgin bir fark vardır o nebilerin ve resullerin sonuncusudur. Bunun yanında o yüce Allah’ın bütün insanlara elçi olarak gönderdiği bir peygamberdir Allah onu sadece Araplara ilahî mesajı açıklamak üzere göndermiş değildir. ... Eğer Allah Kur‘ân’ı indirdiği elçisine içinde bulunduğu toplumu ikna etmek için somut mu‘cizeler indirmek isteseydi bunu gerçekleştirir ve kitabında da bundan söz ederdi.³¹³

Heykel’in mu‘cizeleri bilimsel yöntemlerle ve rasyonel olarak değerlendirmesi geleneksel metodu takip edenlerden tepki almıştır. Juynboll kitabında, Abdullah b. Ali en-Necdî el-Kâsımî’nin mu‘cizeleri yeniden değerlendirmek için bir risâle yazdığı ve mu‘cizelerin tek tek tarihsel açıdan doğru olduğu yargısına vardığı bilgisini vermektedir.³¹⁴ Juynboll, Kâsımî’nin başta Heykel’in şahsında olmak üzere mu‘cizeleri reddedenlere karşı birtakım argümanlarla hadisleri savunduğunu söyleyerek, özellikle İnşikâku’l-Kamer hâdisesinde getirdiği kanıtları yetersiz bulmaktadır. Kâsımî’nin Juynboll tarafından tenkit edilen bu olay hakkındaki argümanı; ayın yarılması ile ilgili hadislerin yayıldığı zaman hiçbir muhaddisin onu yalan olarak eleştirmeyi uygun görmemesidir. Heykel şakk-ı sadr hâdisesini de hurafe olarak görmektedir. Heykel’in akılla uyuşmayan her olayın reddedilmesi gerektiği yönündeki düşüncesini şakk-ı sadr hâdisesi bağlamında değerlendiren Kasımî, modern tıp biliminin insan vücudunun her parçasını yarmada başarılı olduğunu söyleyerek, bu uygulamanın melekler aracılığı ile yapılmasında kabule engel bir şeyin olmadığını söylemektedir. Kâsımî Heykel’in Hz. Peygambere mu‘cize gönderilmediğine ve tek mu‘cizenin Kur‘ân olduğuna dair delil olarak gösterdiği âyetlerin Hz. Muhammed’e başka mu‘cizelerin verilmediğini ispatlamadığını, sadece müşriklerin talepleri kadar fazla mu‘cizenin gösterilmediğini ifade ettiğini söylemektedir.³¹⁵

Mustafa el- Merağî, Taha Hüseyin ve Muhammed Hüseyin Heykel Hz. Peygamber’e nispet edilen mu‘cize rivâyetlerini kabul etmeyip Hz. Peygamber’in tek mu‘cizesinin Kur‘ân olduğu yönündeki Abduh’un düşüncesini takip etmişlerdir.³¹⁶

Geleneksel çizgiye sahip Mısırlı hadisçilere göre aklın nakil üzerinde mutlak bir egemenliği mümkün değildir. Şer’i naslar üzerine kurulacak böyle bir hakimiyet, akla aykırı görülen rivâyetlerin tamamının reddi anlamına gelecektir. Aklın önderliğinde reddedilen

³¹³ Heykel, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, Önsöz 67.

³¹⁴ Juynboll, *Modern Mısır’da Hadis Tartışmaları*, 51.

³¹⁵ Juynboll, *Modern Mısır’da Hadis Tartışmaları*, 175-176.

³¹⁶ Eren, *Modern Dönemde Mısır’da Hadis ve Sünnet Konusundaki Yaklaşımlar*, 374.

rivâyetler içerisinde gayba ve Hz. Peygamber'in mu'cizelerine dair rivâyetler de vardır. Akıl ve idraki birbirinden farklı olan bireylerin rivâyetlerin sıhhati hakkında akıl ile değerlendirmede bulunduklarında İslâm dininin tahrifi kaçınılmazdır. Başta Ebû Şehbe olmak üzere Mısırlı hadisçilerin, hadislerin anlaşılması ve sıhhatinin destekleyicisi bir delil olarak akla ve bilimsel verilere zaman zaman başvurdukları da görülmektedir.

2.5. İsrâ ve Mi'râc Hâdisesi

2.5.1. Sözlük ve Terim Anlamı

Sözlükte “yukarı çıkmak, yükselmek” anlamındaki عروج kökünden türemiş bir ism-i âlet olan المعراج kelimesi “yukarı çıkma vasıtası, merdiven” demektir.³¹⁷ الإسراء ise; Hz. Peygamber'in mi'râc sırasında Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya intikalini ifade etmektedir.³¹⁸

Gece yolculuğu yapma, geceleyin yürüme, anlamına gelen سري kökünden türeyen الإسراء Kur'an'da mâzi sîgasıyla yer almış ve sûreye ad olmuştur.³¹⁹ İsrâ hâdisesinin sübûtunu bildiren âyette: “Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüreren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.”³²⁰ buyrulmaktadır. Sûrenin devamında olayın vukuu hakkında açıklama yapılmamıştır. İsrâ hâdisesi hakkında detaylı bilgi sahîh hadis kaynakları vasıtasıyla Hz. Peygamber'den ulaşmıştır.

Ebû Şehbe'nin isrâ hâdisesine değinirken zaman zaman kelimelerin tefsirini yaptığı görülmektedir. İsrâ sûresi birinci âyete getirdiği yorumlar da onun tefsirci yönünü göstermesi açısından önemlidir. سبحان kelimesi bu kudrete sahip olanın yüceltmeye ve kutsallaştırılmaya en layık olduğu anlamına gelmektedir. Bu kelime aynı zamanda hayret anlamı da taşımaktadır ki, isrâ'nın ne kadar hayretâmiz bir hâdiseye olduğuna işaret etmektedir. Âyetin devamındaki عبد kelimesi ile Hz. Peygamber'e yönelik hitap, onu şereflendirmek ve isrâ hâdisesinin, peygambere kulluk makamından sıyrıp uluhiyet nispet edilmemesi gerektiği konusunda bir ikaz niteliğindedir. İsrâ'nın -kelime itibariyle “geceleyin götürmek” anlamı ile- ancak geceleri gerçekleşen olay olmasına rağmen ليلا kelimesi gecenin bir kısmında gerçekleştiğini belirtmek için kullanılmıştır. المسجد الأقصى ifadesiyle kastedilen Beytü'l-Makdis'tir. Böyle adlandırılmasının sebebi Mescid-i Haram'a olan uzaklığıdır. باركنا حوله kelimesindeki bereket

³¹⁷ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, “arc” md. 2/320

³¹⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, “sry” md. 14/282

³¹⁹ Salih Sabri Yavuz, “Mi'rac”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/132.

³²⁰ el-İsrâ 17/1.

dinî ve dünyevî bereketlerdir. Dînî bereketlerden maksat; peygamberlerin meskeni, birçok peygamberin ikamet, çoğunun hicret ettiği yer, peygamberlerin kıblesi ve meleklerin iniş yeri olmasıdır ve burada yapılan ibadetlerin sevabının yüksek olmasıdır. Dünyevî bereketler ise etrafındaki akan nehirler, tarlalar ve yemyeşil bahçelerdir. *لَثَرِيهٖ مِنْ آيَاتِنَا* “Ona âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye” ifadesinden kastedilen, Allah'ın bu gecede peygamberine yarattıklarından, nimetlerinden, celalinden ve sanatının harikalarından gösterdikleridir. Ayrıca yüce Allah, Resûlullâh'ın (s.a.s.) kalbine ilâhî feyizler de indirmiştir. Âyetlerin مِنْ kelimesiyle ifade edilmesi son derece belâgatlı bir beyan tarzıdır. Çünkü Allah, peygamberine âyetlerinin hepsini değil, sadece bir kısmını göstermiştir. Allah'ın âyetleri sonsuzdur ve hiçbir insan kalbi onları kapsayamaz. Âyetin "*Şüphesiz O, işiten ve görendir*" sözleriyle sona ermesi, son derece belîğ olup isrâ'ya inanan müminlere güzel bir müjde ve büyük sevap vaat etmekte, yalanlayanları ve iftira atanları ise tehdit etmektedir.³²¹

“Mi'râc” kelime olarak Kur'ân'da geçmemekle birlikte çoğul şekli olan meâric “yükselme dereceleri” mânasında Allah'a nisbet edilmiştir.³²² Ayrıca meâric bir âyette “merdiven” anlamında zikredilirken, urûc kökünden türemiş fiiller çeşitli âyetlerde yer almaktadır.³²³ Bazı âlimler Necm sûresinin ilk âyetlerini³²⁴ doğrudan bu olay ile ilişkilendirerek mi'râc'ın delillerinden kabul etmişlerdir.

Hadis metinlerinde mi'râc kelimesi farklı şekillerde kullanılmıştır. Örneğin; “yükseltildim” anlamına gelen *عرج بي*,³²⁵ Cebrail (as) ile yükselmeyi ifade eden *عرج بنا*³²⁶ kullanılmaktadır. Bazı rivâyetlerde ise mi'râc gecesine işaret etmek için, *أسري بي*,³²⁷ ifadesi yer almaktadır.

İsrâ-mi'râc olayı, Hz. Muhammed'in geceleyin Kutsal Mescid-i Harâm'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya ve ardından semâvâta yükselişi ve aynı gecede tekrar yeryüzüne dönmesi olayıdır.³²⁸ Bu olay İslâm inancının önemli bir parçasıdır. Âyette belirtilen ‘yükseliş’ ilâhî ve mu'cizevî nitelikler taşımaktadır.

Yükseliş anlamında mi'râc hâdisesine benzer düşünce kalıplarına eski ve yeni inanç sistemlerinde de rastlanmaktadır. Kutsalla ilgili yaklaşımlarda, tanrı ve fizik ötesi âlem ile

³²¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 19 (10.Dipnot).

³²² el-Meâric 70/3.

³²³ Muhammed Fuad Abdulkaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim* (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.), “arc” md.

³²⁴ en-Necm 53/5-18.

³²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 5/143.

³²⁶ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (Lübnan: Dâru't-tâc, 1409), 7/333.

³²⁷ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, 7/333.

³²⁸ Yavuz, “Mi'râc”, 30/132; Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 19.

irtibatlı olma hali İslâm dışı dinlerde, kültür ve medeniyetlerde de önemli yer tutar. Bu irtibatlı olma hali çeşitli yükseliş motifleri ve inanışları ile kendisini göstermektedir. Ancak böylesi tasvir ve kabul edilen ruhsal yükselişler mi‘râc hâdisesi ile ilişkilendirilemez.

Semâvî alemlere yükselme inancının İslâm öncesi Arap toplumunda da var olduğu görülmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de göklere yükseliş ve oradan emirler almanın, çoğunluğu ümmî olarak nitelendirilen Arap toplumunda da bilinen bir motif olduğu anlaşılmaktadır.³²⁹

“*Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmedığın sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız...*”³³⁰ âyetinde onların Hz. Peygamber’e inanmak için öne sürdükleri şartlar arasında olan göğe çıkması yönündeki talepleri dikkat çekmektedir.

2.5.2. Hâdisenin Sübûtu

İslâm âlimleri arasında mi‘râc’ın sübûtu ile alakalı herhangi bir tartışma yoktur. Hadis ve Kelam âlimleri arasında mi‘râc hâdisesi hakkındaki görüş ayrılıkları temelde bazı rivâyet farklılıklarından kaynaklanmaktadır. İhtilaflar, olayın yeri ve zamanı; Hz. Peygamber’in Allâh’ı mi‘râc gecesini görüp görmediği ve özellikle hâdisenin ruh ve beden birlikteliği ile gerçekleşip gerçekleşmediği meselesi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Ebû Şehbe’ye göre, mi‘râc’ın Kur’ân-ı Kerîm’de açık bir şekilde yer almamış olması sübûtu konusunda şüphe meydana getirmez. Bu hâdisi adalet ve zapt sahibi râviler tarafından sahîh senedlerle sabittir ve İslâm ümmeti tarafından kabul edilmiştir. İki büyük hadis âlimi Buhârî ve Müslim’in kitaplarında yer verdikleri rivâyetler ve bu rivâyetlerin birbirleri ile mutâbakatı mi‘râc’ın doğruluğunu göstermektedir. Mi‘râc hadisleri sahîh hadis külliyyatlarında varlığının yanı sıra meşhur siyer kitaplarında da zikredilmektedir.³³¹

İsrâ ve mi‘râc hakkında yaklaşık otuz iki hadis rivâyet edilmiştir. Kurtubî’ye göre isrâ ve mi‘râc ile ilgili gelen rivâyetlerin tamamı yaklaşık yirmi kadar sahâbiden gelmiş manevî mütevâtir hadislerdendir. İlk dönem siyer kaynaklarında bu rivâyetler yer aldığı gibi, Buhârî’de altı sahâbiden yirmi ayrı rivâyet; Müslîm’de yedi sahâbiden on altı ayrı rivâyet yer almaktadır.³³² Konu ile ilgili rivâyetler Buhârî’nin *Sahîh*’inde dokuz farklı bölümde, Müslim’in *Sahîh*’inde ise İmân bölümünde yer almaktadır.³³³ Bazı hadislerin müttefekun aleyh olduğunu

³²⁹ Şinasi Gündüz vd., *Dinlerde Yükseliş Motifleri* (Ankara: Vadi Yayınları, 1996), 73.

³³⁰ el-İsrâ 17/93.

³³¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve’l-mi‘râc*, 21.

³³² Arslan Karaoğlu, “İsrâ ve Mi‘râc Hâdisesi Üzerine Bir Giriş Denemesi”, *Bilimname* 2017/34 (2017), 564.

³³³ Buhârî “Salât”, 1; “Hac”, 76; “Enbiya”, 5; “Menâkıbu’l-Ensâr”, 24, 42; “Tefsir”, 3; “Eşribe”, 1, 11, 12; “Kader”, 10; “Tevhid”, 37; Müslim “İman”, 259-272.

söylemek mümkündür.³³⁴

Olayı nakleden sahâbîler:

Hiz. Ömer (öl. 73/693), Hiz. Ali (öl. 40/661), İbn Mes'ud, Ebû Zer (öl. 32/653), Mâlik b. Sa'saa, Ebû Hureyre, Enes b. Malik, Ebû Said el-Hudrî (öl. 74/693-694), İbn Abbas, Şeddâd b. Evs (öl. 58/678), Ubey b. Ka'b (öl. 33/654), Abdurrahman b. Kurz es-Sumalî, Ebû Habbe el-Bedrî, Ebû Leyla el-Ensârî (öl. 148/765), Abdullah b. Amr (öl. 65/684-685), Ebû Eyyûb el-Ensârî (öl. 49/669), Ebû Ümâme (öl. 86/705), Semüre b. Cündeb (öl. 60/680), Ebû'l-Hamrâ, Suhyb er-Rûmî (öl. 38/659), Ümmü Hânî (öl. 50/670), Hiz. Âişe (öl. 58/678), Esmâ binti Ebî Bekr (öl. 73/692), Büreyde b. Husayb (öl. 63/682-683), Câbir (öl. 78/697), Huzeyfe (öl. 36/656)'dir.³³⁵ Bazı râviler olayı uzun, bazıları muhtasar olarak nakletmişlerdir. Bu rivâyetlerin içinde sahîh olanlar çoğunlukta olsa da sahîh olmayanlar da vardır. Mi'râc hadislerinin zayıf ve mevzû olanlarına dair yapılan bir araştırmada 18 râviden gelen rivâyetlerin zayıf, münker ve mevzû olarak değerlendirildiği söylenmektedir.³³⁶ Rivâyetlerin bu şekilde zayıf sayılmasında münekkî olan âlimin yaklaşımının müteşeddît, mütevassıt veya mütesâhil olması da son derece önemlidir.

Mu'cize'nin tanımında kelim âlimlerine göre nübüvvetin ispatı ve meydan okuma söz konusudur. Ancak her mu'cizede bu özelliklerin olması şart olarak görülmemektedir. Mi'râc olayı klasik mu'cize tanımından bazı özellikleriyle ayrılmaktadır. Mu'cizeler nübüvveti ispat için meydan okuma olarak gerçekleşebildiği gibi mü'minlere itminan ve ilâhî yardım olarak da vuku bulmaktadır. Bu bağlamda mi'râc mu'cizesi de Hiz. Peygamber'in şahsına yönelik ilâhî bir âyet ve Allah'ın yardımının tecelli ettiği olağanüstü bir hâdisedir.³³⁷

İsrâ ve mi'râc'ın Allah tarafından Hiz. Peygamber'e verilmesi Onun gönlüne lütfedilen inşirahtır. Hüznün ve sıkıntıların üst üste geldiği; kavminin imanı reddetmeye ve İslâm davetiyle her yoldan savaşmaya devam ettikleri bir zaman diliminde, art arda gelen darlıklardan sonra Yüce Allah rahmetinin bir tecellisi olarak kulu ve habîbi olan Hiz. Peygamber'in mahzun ve yaralı gönlünü ferahlatmayı murâd etmiştir. Ebû Şehbe bu olayı şöyle tasvir etmektedir:

...Böylece İsrâ ve mi'râc yaşatılmış, orada rabbinin nice âyetlerini müşâhede etmiş, ilâhî inâyetin onu ve davetini nasıl kuşattığını görerek davetinin ve rabbinin risâletini tebliğinin başarılı olup düşmanlarına karşı zafer kazanacağına dair yakîn üstüne yakîni artmış; nefsinî rızâyla, kalbini nûrla, gönlünü serinlik ve itminanla dolduracak şekilde Allah onu yüce melekûtundan nice şeylere muttali kılmıştır.³³⁸

³³⁴ Buhârî ve Müslim'in üzerinde ittifak ettikleri hadisler için kullanılan bir tanımdır. Sıhhat bakımından hadislerin birinci derecesini teşkil etmektedirler.

³³⁵ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm: Hadislerle Kurân-ı Kerîm Tefsiri*, 1232-1250.

³³⁶ Köktaş, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*, 453,454.

³³⁷ Köktaş, *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*, 463.

³³⁸ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 18.

2.5.3. Ruh ile Gerçekleştiği Görüşü

Hâdisenin ruh ve beden birlikteliği ile gerçekleşip gerçekleşmediği yönündeki farklı yaklaşımlar isrâ ve mi'râc'ın mahiyeti hakkında üzerinde durulması gereken en önemli meseledir. Cumhur ulemâ, uyanık iken ruh ve beden birlikteliği ile gerçekleştiği üzerinde ittifak etmişlerdir.³³⁹ İsrâ ve mi'râc'ın yalnız ruh ile gerçekleştiği görüşü bazı âlimler tarafından savunulmuş ve Hz. Aişe ile Hz. Muaviye'ye (öl. 60/680) nispet edilen rivâyetler delil olarak gösterilmiştir.

Mi'râc'ın ruhen gerçekleştiği görüşünü savunan bir kısım ulemâ, Hz. Aişe'nin *"Resûlullâh'ın bedeni yerinden ayrılmamış, o ruhuyla yolculuk yapmıştır"*³⁴⁰ ve Muâviye'nin, *"İsrâ Allah'tan gelen sadık bir rüyadan ibarettir"* şeklindeki beyanları ile Hasan-ı Basrî'nin (öl. 110/728) bu görüşe itiraz etmemesini delil olarak kabul etmişlerdir.³⁴¹ Bu âlimlere göre Buhârî ve Müslim'de yer alan, *"uyku ile uyanıklık arası bir halde iken, yatağında uzanmış yatıyorken, uyurken"*³⁴² şeklindeki ifadeler de bunu göstermektedir. Ancak Kâdî İyâz (öl. 544/1149) Hz. Aişe'den gelen rivâyeti sened ve metin açısından zayıf olarak değerlendirirken hadis hafızı İbn Dıhye (öl. 633/1235) bu hadise uydurma demiştir.³⁴³

Hz. Aişe'den gelen bu rivâyeti zayıf kılan ve reddeden durum; Hz. Aişe'nin o sırada Hz. Peygamberle henüz evli olmamasıdır.³⁴⁴ Bu evliliğin hicretten sonra gerçekleştiği, bir yıl veya iki yıl önce nişanlandıkları ittifakla kabul edilmiş bir husustur. Kâdî İyâz'a göre de zıfaf Medine'de gerçekleştiğinden dolayı Hz. Aişe'nin olayı bizzat müşahade etmesine imkân yoktur. Hz. Aişe bu sözü kendi müşahadesine dayanarak söylememiş bir başkasından nakletmiştir.³⁴⁵

Ebû Şehbe'ye göre Hz. Aişe'ye dayandırılan bu rivâyetin sahîh olduğu -tartışma açısından- kabul edilse bile Kur'ân ve sahîh hadislerin zahir anlamları bu görüşe ters düşmektedir. Mesele hakkındaki görüşü şöyledir:

...Söz konusu haberi reddeden bir diğer nokta ise; kendi anlayış ve içtihadıyla değerlendirdiği bazı âyetlere dayanarak, Hz. Peygamber'in mi'râc gecesi rabbini gördüğüne inananlara karşı çıkmasıdır. Eğer bazılarının yalan yanlış bir şekilde ona nispet ettiği üzere, isrâ ve mi'râc'ın ruhla gerçekleştiğine inanıyor olsaydı, ru'yeti iddia edenlere karşı en yakın savunma argümanı, mi'râc'ın bedenle gerçekleşmediği olurdu. Fakat bu şekilde bir savunma yaptığma dair bir rivâyet bulunmamaktadır. Kuvvetli ihtimalle, Hz. Muâviye'den gelen rivâyet de sahîh değildir. İsrâ ve

³³⁹ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Lübnan/Beyrut: Dâru'l Fikr, 1981), 20/147.

³⁴⁰ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İshâk b. Yesâr el-Muṭṭalibî (ö.151/768) İbn İshâk, *es-Sîretü'n- Nebeviyye*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 309.

³⁴¹ Yavuz, "Mi'râc", 30/133.

³⁴² Buhârî "Tevhîd", 37.

³⁴³ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 22.

³⁴⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 22.

³⁴⁵ Karaoğlu, "İsrâ ve Mi'râc Hâdisesi Üzerine Bir Giriş Denemesi", 572.

mi' râc gerçekleştiğinde o henüz Müslüman olmamıştı.³⁴⁶

İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350) mi' râcın rüyada gerçekleşmesiyle ruhen gerçekleşmesi arasındaki farka dikkat çeker. İbn Kayyim'e göre Hz. Aişe ve Muâviye hâdisenin uyku halinde iken değil, ruhen meydana geldiğini söylemişlerdir. Zira uykuda olan bireyin deneyimledikleri, uyanırken duyularıyla algıladıklarının yansımalarından ibarettir. Bu nedenle, gökyüzüne çıkarıldığını görse bile, ruhu gerçekten yükselmiş olmaz.³⁴⁷

Hz. Peygamberin yükseltildiğini kabul edenler; ruh ve bedenle yahut bedeni olmadan ruhuyla mi' râc'a çıktığını söylemişlerdir. İkinci grup mi' râc'ın uykuda gerçekleştiğini ileri sürmemiş, ruhun bizzat yolculuk yaptığını kastetmiştir.³⁴⁸ XX. Yüzyıl İslâm âlimlerinden Muhammed Hamîdullah (öl. 2002) rivâyetlerde geçen "uyku ile uyanıklık arasında bir durumda idim" ifadesinden hareketle bu hâdisenin ancak tam bir şuur halinde ve ruhun hakimiyeti altında yaşandığı görüşünü benimsemektedir.³⁴⁹

2.5.4. Rüyada Gerçekleştiği Görüşü

Ebû Şehbe'ye göre bu görüş isrâ ve mi' râc'ın ruh ile gerçekleştiği görüşünden daha uzaktır. Görüş sahipleri "*Sana gösterdiğimiz o rüyayı ve Kur'an'da lânetlenmiş ağacı, sadece insanları sınamak için meydana getirdik.*"³⁵⁰ âyetiyle istidlal ederler. Onlara göre âyet, isrâ ve mi' râc'a işaret etmektedir. "Ru'yâ" kelimesi gözle görülen şeyler değil, uykuda görülen şeyler için kullanılmaktadır.

Bu âyetle istidlal edenleri reddedecek en güçlü delil, İbn Abbas'ın bu âyeti tefsir ederken "Bu, Resulullâh'a (s.a.v.) isrâ gecesi gösterilen ru'ye'l-ayn'dır."³⁵¹ Lanetli ağaç da Zakkum ağacıdır." demiş olmasıdır. Buhârî *Sahîh*'inde, Tirmizî ve Nesâî de *Sünen*lerinde rivâyet etmişlerdir. İbn Abbas burada "ru'ye'l-ayn" ifadesiyle, Hz. Muhammed'in isrâ gecesi gökyüzünde ve yeryüzünde (gözüyle) gördüğü tüm hârikulâde halleri kastetmektedir. Ebû Şehbe, İbn Abbas'ın bu görüşünü naklettikten sonra, hüccet kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü o ümmetin en büyük âlimi, Arapçayı en iyi bilen insanlardan birisidir ve "tercümânu'l-Kur'an'dır". Eğer isrâ ve mi' râc rüyada olsaydı, bu kadar büyütülecek bir olay olmazdı ve Kureyşli kâfirler Hz. Peygamberi yalanlamak için o kadar acele etmezlerdi. İslâm'a girmiş bazı zayıf imanlı insanlar da bu olayın gerçek olduğuna inanmadıkları için dinden

³⁴⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi' râc*, 21-22.

³⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 40.

³⁴⁸ Yavuz, "Mi'rac", 30/133.

³⁴⁹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980), 154.

³⁵⁰ el-İsrâ 17/60.

³⁵¹ Uyanık gözle görülen görüntüler.

dönmezlerdi. Çünkü birçok insan rüyasında bunun gibi ve daha fazlasını görmektedir. Rüya gören kişi gökyüzüne veya dünyanın en ücra köşelerine gittiğini görebilir. Kureyşlilerin bu olayı inkâr etmesi ve Hz. Peygamber'e inanmamaları, Hz. Peygamber'in isrâ ve mi'râc haberini rüya değil, uyanıkken gerçekleştiği şeklinde anladıklarına dair en açık delillerden biridir.³⁵²

Müşrikler açısından mi'râc hâdisesine bakıldığında ise onlar, olayın rüyada gerçekleştiğini iddia etmemektedirler. Onları inkâr ve isyana sevk eden asıl sebep, Allah'ın; düşman kabul ettikleri Muhammed'i (s.a.v.) daha büyüğü tahayyül olunamayacak büyük bir şeref ve meth-ü senâ ile şereflendirmesiydi.³⁵³

Ebû Şehbe isrâ ve mi'râc'ın rüya ile yahut ruh ile gerçekleştiğine dair iki ayrı görüşün zaman zaman, birbirleri arasında fark gözetmeksizin birlikte değerlendirildiğini ancak iki görüş arasında önemli farklar olduğunu söylemektedir. Ebû Şehbe'ye göre ruh ile gerçekleşti diyenler, ruhun sahip olduğu tasarrufta bulunma ve yer değiştirme yeteneğiyle yeryüzünde ve gökyüzündeki o kutsal anlamları dolaştığını savunmaktadırlar. Rüya ile gerçekleşti diyenler ise ruhun duyu ötesindeki gayb âleminde görüntüler ve keşifler yaşadığını, bedenle bağlantısını ve yerini değiştirmeden bu olayların gerçekleştiğini savunmaktadırlar.³⁵⁴

2.5.5. Beden ve Ruh Birlikteliği ile Gerçekleşmesi

Ebû Şehbe bu konuda selef ve halef ulemâsının cumhurunun görüşüne sahiptir. İsrâ ve mi'râc aynı gecede hem beden hem de ruh ile vuku bulmuştur. İsrâ olayının yer aldığı âyette dikkat çeken hususlardan biri gece yolculuğu yapan şahsın isminin doğrudan zikredilmemiş ve عبده ifadesi kullanılmış olmasıdır. Bu ifade ancak ruh ve beden bir arada olması anlamına gelmektedir.³⁵⁵ Bu hitap Hz. Peygambere yöneliktir.³⁵⁶

Ebû Şehbe'ye göre, bu hâdiseler hakkındaki sahîh rivayetlerin mevcudiyeti ve bu rivayetlerde bildirilen olağanüstü hadiseler, isrâ ve mi'râc'ın beden ve ruhla gerçekleştiğini teyit etmekte, diğer ihtimalleri ise reddetmektedir. Bu rivâyetlerin zâhirine ters bir delil ortaya çıkmadıkça, zâhirî manalarına göre anlamak gerekir ki, bu yaklaşım isrâ ve mi'râc'ın ruh ve beden ile gerçekleştiğinin delilidir. Ebû Şehbe'ye göre bu görüşe aykırı bir delil de

³⁵² Abdilmuttalib el-Kureşî Abdullah b. Abbas, *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîr-i İbn Abbâs* (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1414), 296-307; Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 21.

³⁵³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*, 1/152.

³⁵⁴ Ebû Şehbe mi'râcın rüya ile uyku halinde gerçekleşmesinin farkları hakkında bu eserden uzun bir alıntı yapmıştır. Ruhların bedenlere bağlılığı ile alakalı geniş bilgi için bk. İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd*, thk. Şuayb Arnaûd (Kuveyt: Mektebetü'l-Menâri'l-İslâmiyye, 1994), 6/II/48-49; Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 22.

³⁵⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 22.

³⁵⁶ Hz. Peygamber'e yönelik bu hitap için bk. en-Necm 53/10; el-Cin 72/19; el-Alak 96/9-10.

bulunmamaktadır.³⁵⁷

İmam İbn Cerîr et-Taberî hâdisenin mahiyeti hakkında İsrâ sûresinin birinci âyeti şöyle tefsir etmektedir:

- Sûrenin başındaki “Sübhân” kelimesi olayın fevkaladeliğini anlatmak içindir. Resûlullâh’ın (s.a.v) mi‘râcî yalnız ruh ile gerçekleştirdiğini söylemek, bu kelimenin kullanılacağı nispette fevkalade bir olay olmayacaktır.
- “Geceleyin kulunu yürüttü” ifadesi, fiilen mesafe katetmek anlamındadır.
- “Kul” kelimesi, kişinin ruh ve bedeni için birlikte kullanılmaktadır. İnsanın yalnızca ruhuna kul denilemez.
- Sahîh hadislerde rivâyet olunan “Burak” isimli bineğe bindirilmesi de bu görüşü ispatlamaktadır. Ruh tek başına olduğu halde bineğe ihtiyaç duymayacaktır.
- Kureyşlilerin hâdiseyi yalanlaması da buna delildir. Çünkü ruh ile yahut rüya ile gerçekleşmesi yönünde bir kabul oluşmuş olsaydı bunu yalanlamazlardı.
- Âyette “geceleyin” olarak zamanın; “Mescid-i Haram ve Mescid-i Aksâ” olarak da mekanının tayin edilmesi, isrâ ve mi‘râc’ın hem ruhen hem bedenlen gerçekleştiğine delildir.³⁵⁸

2.5.6. İsrâ ve Vahdet-i Vücûd Görüşü

Mısırlı yazar ve düşünür Muhammed Hüseyin Heykel, *Hayatü Muhammed* isimli kitabında, olayın mahiyeti hakkında; “isrâ ve mi‘râc’ın bedenlen hem ruhen hem bedenlen veya her ikisinin de ruhen gerçekleştiğini kesin olarak söyleme imkânı bulunmadığına göre; ayrıca bu konuyla ilgili olarak ileri sürülen görüşlerin her birinin Kelamcılarca tespit edilen kaynakları da var olduğuna göre bir kimsenin bunların içinde sadece bir tanesini kabul etmesinde herhangi bir sakınca yoktur.” demektedir.³⁵⁹

Ona göre isrâ ve mi‘râc hâdisesi tüm bu kabullerden başka bir boyutta gerçekleşmiştir. Olayın Hz. Muhammed’in manevî hayatında son derece yüksek bir anlamı vardır. Heykel, mi‘râc hâdisesinde varlığın birliğine ve kemâlin doruklarına erişildiği görüşündedir. “O anda Hz. Muhammed’in zihninin ve ruhunun önünde zaman ve mekân gibi hayata ilişkin hükmünü

³⁵⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi‘râc*, 20.

³⁵⁸ Ebû Câfer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Taberî Tefsiri*, çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınları, 1996), 5/255.

³⁵⁹ Muhammed Hüseyin Heykel, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Kitabevi, 2015), 190-191.

somutlaştırıcı, planlayıcı ve derleyici gücünüzün sınırlarıyla mahdud ve göreceli kılan hiçbir engel ve hiçbir perde kalmamıştır”³⁶⁰ Hz. Muhammed’in (s.a.v) gözünün önündeki perdelerin tamamı kalkmış evren onun ruhunda toplanmış Hz. Peygamber evreni ezelinden ebedine böyle kavramıştır. Heykel’e göre ruh, Hz. Muhammed’in şahsında olağanüstü güç ve etkinliğe ulaşmış ve yüce Allah onu bir gece vakti Mescid-i Harâm’dan alıp âyetlerini göstermek için çevresi kutlu kılınmış Mescid-i Aksâ’ya götürmüştür. Bu olayın ruhsal ve evrensel birliği, Hz. Peygamberin şahsında tasvir etmesinde kuşku bulunmamaktadır.³⁶¹

Bu anlayışa göre; isrâ ve mi‘râc olayı, Hz. Peygamberin ruhsal deneyiminde, kavramsal sınırların ve sıradan insan anlayışının ötesinde, derin bir manayı temsil etmektedir. İsrâ ve mi‘râc anında, Hz. Muhammed zihni ve ruhu için zaman veya mekân gibi engellerin olmadığı bir an yaşamış; anlayış ve deneyim bakımından bu sırada evrenin sınırlarını aşmış, ruhu, zaman ve mekânın ötesine geçmiş ve tüm varlığı içine almıştır. Hz. Muhammed bu anlamda evreni sonsuz bir şekilde kavramıştır.

Ebû Şehbe Heykel’in Vahdet-i vücûd fikrine dayalı ruhsal bir isrâ-mi‘râc tasvirini tenkit etmekte ve ağır bir dille eleştirmektedir. Ona göre bu sapkın akîde dinin kat’i naslarına aykırıdır. Vahdet-i vücûd fikri, İslâm’a giren bozuk ve yanlış fikirlerden biridir ve eski felsefelerin kalıntılarından. Bu fikri, İslâm’a mensup bazı mutasavvıflar savunmuş ve bu fikir üzerine kitaplar yazmışlardır. Ebû Şehbe bu fikir sahiplerinin sonunun Allah Teâlâ ve sıfatları hakkında haddi aşmak olduğunu ifade eder. Ebû Şehbe, bu meselede görüşünü İbn Teymiyye’den (öl. 728/1328) yaptığı nakil ile desteklemektedir.³⁶² O, vahdet-i vücûd düşüncesinin nihâi olarak kişiyi putlara tapanlarla aynı inançta birleştirdiğini savunmaktadır. Bu fikir, yaratıcı ile yaratılan arasındaki ayrımın temeline dayanan şeriatleri yıkmak anlamına gelir. Bu öğretinin sonucu olarak varlığın tek olduğu; yaratıcı ve yaratılmış, ibadet eden ve tapılan, kâdim ve yaratılmış gibi ayrım olmadığı bir inanç doğar. İslâm’ı tahrif eden, inananları yoldan çıkararak onları fırkalara ve mezheplere bölen ve bazılarını sapkınlığa sürükleyen inançların oluşmasına yol açar. Böyle bir düşünce dinî metinlere ters düştüğü gibi, Kur’ân âyetleri ve sahîh hadisler ile de çelişmektedir.³⁶³

Ebû Şehbe manası sarîh lafızlarla nakledilen hâdis hakkında Heykel’i zorlama yorumlar yapmakla eleştirmektedir. Halbuki Kur’ân ve sahîh hadislerle nakledilen isrâ ve mi‘râc, insanın aklının kavrayışına daha yakın ve kabulü daha kolaydır. Hakikat açıktır,

³⁶⁰ Heykel, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, 193.

³⁶¹ Heykel, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, 191-193; Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve l-mi‘râc*, 23.

³⁶² Takiyyuddîn Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm İbn Teymiyye, *er-Red ale’l-mantıkıyyîn* (Pakistan: Dâru Tercümânî’s-Sünne, 1976), 521-522.

³⁶³ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve l-mi‘râc*, 23.

zorlamaya, kasıtlı çaba ve gereksiz felsefeye ihtiyaç duymaz. Ebû Şehbe böyle zorlama yorumlarla insanları akıl ve idraklerinin ermediği bir meseleyle muhatap tutmanın görüş sahibini mesul tutacağını, bu minvalde yapılacak izahlar neticesinde mi'râc olayında vuku bulan hâdiselerin hikmetinin insanlar tarafından kabul edilip kavranamayacağını söylemektedir.³⁶⁴

2.5.7. İsrâ ve Mi'râc'ın Zamanı

Mi'râc'ın gerçekleştiği zaman, hakkında ihtilaf olan konulardandır. İbn Esir (öl. 630/1233), hâdisenin hicretten bir buçuk yahut üç sene önce gerçekleştiğine yönelik kabulleri nakletmektedir.³⁶⁵ İbn İshâk'ın *Siyer*'inde mi'râc'ın hicretten 16 ay önce olduğuna dair rivâyet bulunmaktadır.³⁶⁶ İmâm Zührî, Urve bin Zübeyr (öl. 94/713) İbn S'ad (öl. 230/845) ve İbn Hazm (öl. 456/1064) hicretten bir yıl önce gerçekleştiği görüşündedirler.³⁶⁷ İsrâ ve mi'râc'ın zamanı hakkındaki rivâyetlerin³⁶⁸ tamamı değerlendirildiğinde bu olayın Hz. Peygamber'in nübüvvetinden sonra ve hicretten önce gerçekleştiği kesinlik kazanmışsa da net bir tarih verebilmek zordur. Rivâyetlerin çoğunluğu, hicretten bir buçuk sene veya on sekiz ay evvel vuku bulduğunu bildirmektedir. Cumhurun görüşü de bu yöndedir.³⁶⁹ Bu hâdisenin ayını tayin hususundaki rivâyetler Rebîü'l-evvel ve Recep aylarını işaret etmektedir.³⁷⁰

Bu konu hakkında farkı tarihlerin verildiği rivâyetlerin ortak özelliği mi'râc'ın bi'setten sonra olduğu görüşünde birleşmeleridir. Bu konuda ittifak vardır. Bi'setten önce vuku bulduğuna dair gelen zayıf rivâyetler muteber kabul edilmemiştir.³⁷¹ Vahiy gelmeden önce gerçekleştiği yönündeki bu görüş özellikle Şerîk b. Abdullah'tan (öl. 177/794) gelen ve Enes b. Malik'ten nakledilen bir hadise dayanmaktadır.³⁷² Bu rivâyet Şerîk tarafından hatalı aktarılmıştır. İmâm Müslim *Sahih*'inde Şerîk b. Abdullâh'ın rivâyetinin Sâbit el-Bünânî'nin (öl. 127/744) rivâyetine benzer bir nakil olduğu ancak Şerîk'in rivâyetinde takdim-tehirde

³⁶⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 24.

³⁶⁵ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî (Beyrut: Dâru Kitâbi'l-'Arabî, 1417), 1/650-651.

³⁶⁶ İbn İshâk, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muṭṭalibî (ö.151/768). *es-Sîretü'n- Nebeviyye*. thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2004, 297.

³⁶⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 29.

³⁶⁸ Mi'râc'ın zamanı hakkındaki rivâyetler için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâr'i bi Şerhi'l-Buhârî*, 7/203.

³⁶⁹ Bekir Tatlı, *Kütüb-i Sitte'de İsrâ ve Mi'râc Hadisleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000), 38.

³⁷⁰ Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, ts.), 10/58-59.

³⁷¹ Mi'râc'ın zamanını bildiren rivâyetler hakkında bilgi için bk. Ahmet Molu, *Mi'râc Hadislerinin Hadis Bilimi Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 57-60.

³⁷² Müslim "İman", 262.

bulunduğu ve kendisinden eklemeler ve çıkarmaklar yaptığını belirtmektedir.³⁷³ Ebû Şehbe, Şerik'in rivâyetini âlimlerden İbn Hazm, Kâdî İyâz ve İmam Nevevî'nin de tenkid ettiğini ve reddettiğini belirtmektedir.³⁷⁴ Şerik'in isrâ ve mi'râc hakkındaki rivâyetlerinde tenkit edilen tek konu bu değildir. Aynı rivâyette geçen "... O, Mescid-i Haram'da uyurken..." şeklindeki ifadesi, rivâyetlerinde Hz. Peygamber'in semada karşılaştığı peygamberlerin semanın katlarındaki yerlerini aktaran diğer rivâyetlerden farklılık göstermesi, Kevser nehrinin meşhur görüşe göre cennette olduğu bilinmesine rağmen rivâyette birinci semada olduğunun söylenmesi ve "...sonra onu Cebbâr'a yükseltti. O yerinde olduğu halde şöyle dedi..." ifadesinden dolayı Allah'a mekân izafe edildiği iddiasıyla tenkide uğramıştır. Bu râviden gelen rivâyet bahsettiğimiz yönleri ile tenkide uğramışsa da onun hadis rivâyeti konusundaki ehliyetini ortaya koymak açısından münekkid âlimlerin görüşleri önemlidir. Ebû Hatim er-Râzî (öl.277/890) Yahyâ b. Maîn (öl.233/848) Şerik hakkında "rivâyetinde sakınca yoktur" anlamında ليس به بأس terimini kullanmışlardır.³⁷⁵

İslâm dünyasında mi'râc gecesi kıymeti yüce olan gecelerdendir ve Recep ayının yirmi yedinci gecesi ihya edilmektedir. Ebû Şehbe konu hakkında yaptığı araştırmalar ve rivâyetler hakkındaki değerlendirmeleri sonucunda hâdisenin on iki veya on yedi Rebiülevvel tarihinde gerçekleştiği yönündeki kanaatini açıklamaktadır. O bu görüşünde Ümmü Hâni'den gelen rivâyeti esas almıştır.³⁷⁶ Aynı zamanda İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-Nihâye adlı eserinde Cabir ve İbn Abbas'dan verdiği nakli kaydetmektedir.³⁷⁷ Rivâyette: "*Resûlullâh (sav) Fil Yılı'nda, 12 Rebiülevvel'de dünyaya geldi. Yine o tarihte Peygamber olarak gönderildi, göğe yükseltildi ve hicret etti.*" denilmektedir.³⁷⁸

İsrâ ve mi'râc hâdisesinin gerçekleştiği mekân bağlamında da farklı görüşler bulunmaktadır. Âyet-i kerîme'de isrâ'nın Mescid-i Harâm'dan Mescd-i Aksâ'ya yapıldığı belirtilmiştir. Mescid-i Harâm'dan neresinin kastedildiğine yönelik ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak Mescid-i Aksâ ifadesi ile neresinin işaret edildiği konusu tartışılmıştır. En uzak mescit anlamına gelen 'Aksâ' kelimesinin literal anlamından hareketle mekânın neresi olduğu

³⁷³ Ebû Zekeriyâ Muhyî'd-Dîn Yahyâ b. Şeref Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsî'l-Arabî, 1392), 2/209-210.

³⁷⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 28; Ahmet Molu, *Mi'rac Hadislerinin Hadis Bilimi Açısından Değerlendirilmesi*, 110.

³⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bk: Tatlı, *Kütüb-i Sitt'e'de İsrâ ve Mi'rac Hadisleri*, 156-164.

³⁷⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî İbn Hişâm, *Sîret-i İbn-i Hişâm Tercemesi*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 2, 54-55; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, 11/1, 201.

³⁷⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 27.

³⁷⁸ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye: Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 3/161.

anlaşılmaya çalışılmıştır. İslâm âlimlerinin çoğunluğu bu tabirle kastedilenin Kudüs'teki Beytü'l-Makdis olduğu fikrindedirler.³⁷⁹ Ancak bu terimle Kudüs mescidinin değil, semadaki bir mescidin kastedildiğini savunanlar olduğu gibi; Mekke'ye 15-20 km yakınlıkta bulunan bir mescidin kastedildiğini söyleyenler de vardır.³⁸⁰

Rivâyetlerde ortaya çıkan tarih farklılıklarından dolayı olayın birkaç kez yaşanmış olabileceği görüşünü öne sürenler olmuşsa da cumhurun kabulü her ikisinin de bir kez ve aynı gecede gerçekleştiği yönündedir. İbn Kayyim “ihtilâfın farklı rivâyetlerin lafızlarına takılıp kalan zayıf nakilcilerden ileri geldiğini söylemekte ve mi'râc'ın birden fazla vuku bulduğu kabul edilirse her defasında elli vakit namazın farz kılınmasını açıklamanın mümkün olmadığını kaydetmektedir”³⁸¹.

Bir diğer ihtilaflı mesele ise, bu iki hâdisenin birlikte, aynı gecede yahut farklı tarihlerde gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Ulemanın çoğunluğu isrâ ve mi'râc'ın aynı gecede gerçekleştiği görüşündedirler. İmam Müslim³⁸² ve İbn İshak'ta geçen rivâyet bu görüşün delillerindendir.³⁸³ İsrânın mi'râc olmaksızın tek başına gerçekleştiğini iddia edenler ise, delil olarak Taberânî ve Bezzâr'ın (öl. 292/905) tahrir ettikleri Şeddâd b. Evs'den nakledilen hadisi almaktadırlar. Beyhâkî *Delâil* 'de bu rivâyetin sahîh olduğunu söylemiştir.³⁸⁴

2.5.8. İsrâ ve Mi'râc'ın Mümkünlüğü

İsrâ ve mi'râc hâdisesinin mümkünlüğü meselesindeki şüphelerin temelinde çoğunlukla beden ile gerçekleşmesinin mümkün olmadığı ve bilimsellikte uyuşmadığı yönündeki iddialar yatmaktadır. Ebû Şehbe hâdisenin beden ile gerçekleşmediğini savunanların iddialarını şöyle sıralamaktadır:

- Gecenin bir kısmında Mekke'den Beytü'l-Makdis'e gitmek, ardından göklere yükselmek ve geldiği yerden geri dönmek imkansızdır.
- Kur'an-ı Kerîm isrâ hakkında bilgi verse de mi'râc'tan bahsetmemiştir.
- Mi'râc'ın, âfak ve göklerde yırtılma ve kapanmaya yol açması gerekir ki imkansızdır.

³⁷⁹ Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ vd. (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Muşafa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 1/396; er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 20/147; Ebû'l-Fida İsmail İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Sâmi b. Muhammed (Dimaşk: Dâru Taybe, 1999), 5/5.

³⁸⁰ Gündüz vd., *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, 77; Hamidullah, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*, 1/150.

³⁸¹ Cevziyye, *Zâdü'l me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd*, 6/3/42; Yavuz, “Mi'râc”, 30/134.

³⁸² Müslim “İman”, 259.

³⁸³ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî İbn İshâk, *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzi)*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978), 295.

³⁸⁴ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, çev. Hüseyin Yıldız vd. (Ocak Yayıncılık, 2017), 2/14.

- Dünya küresini saran hava tabakası yaklaşık üç yüz kilometre ile sınırlıdır ve bu sınırı aşan kişinin oksijen eksikliğinden dolayı ölmesi gerekir.³⁸⁵

Ebû Şehbe bu şüpheler karşısında aklî ve somut izahlarla verdiği cevabındaki amacının; “mu‘cizeleri, inkâr edenlerin aklına yaklaştırmak” olduğuna vurgu yapmaktadır. O izahlarının, isrâ ve mi‘râc’ın mu‘cize olma vasfından soyutlayıp, insanların gerçekleştirebileceği türden hârikülâde bir olay olduğunu söylemekten uzak olduğunu, böyle anlaşılmaması gerektiğini ifade eder.³⁸⁶ Ebû Şehbe’nin bu konudaki hassasiyeti tüm ilmî yönteminin bir özeti mahiyetindedir. Onun delil olarak daima nakli öncelediği bilinmektedir. Olay hakkında yukarıda zikredilen iddialara cevapları ise şöyledir:

- İsrâ ve mi‘râc aklen mümkündür, naklen de sabittir. İmkansız olduğunu savunan delil getirmelidir. Böyle bir ispat mümkün değildir. Mu‘cizelerin hârikülâde olarak cereyan etme hususiyeti buna imkan tanımaz.
- Binlerce km mesafeyi çok kısa bir sürede kat eden, jet uçak ve roket gibi araçlar İnsan gücü ile imal edilmiştir. Bunların gerçekliğini kabul eden akıl için beşeri yoktan var eden, kuvvet ve kudretleri yaratan Allah’a elçisine, Burak isimli binek ile bu mesafeleri kat ettirmesi elbette çok kolaydır.
- Din ve onunla ilgili meselelerin yalnızca Kur’ân-ı Kerîm’e indirgenmesi; birçok hüküm ve ahlâk kuralı ile peygamberlere delalet eden işaretlerden yoksun kalınması anlamına gelir. Hadisler Kur’ân’ın müfessiri, âyet ve mu‘cizelerin izâhı bakımından da ikinci temel kaynaktır.
- Mi‘râc’ın gökyüzünde yırtılma ve kapanmaya yol açacağı ve bunun imkansız olduğu şüphesi, eski bir teoridir ve modern bilimsel teoriler tarafından çürütülmüştür. Geçmişte astronomi ve evren biliminin gelişmediği zamanlarda yaşamış insanların isrâ ve mi‘râc’ı imkânsız görmesi mümkün olsa bile günümüzde yaşayan ve birçok icat ve keşfe şahit olan insanlar için bu kesinlikle kabul edilemez.
- Belirli bir mesafede oksijenin tükendiği şüphesi de inkârı haklı çıkarmaz. Denizin altında ve uzayda insanların hayatta kalması için gerekli olan oksijenin birtakım ekipmanlarla depolanabilmesinin imkânı ve insanın sınırlı gücüyle bunu

³⁸⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi‘râc*, 26.

³⁸⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi‘râc*, 26.

gerçekleştirebiliyor olması, Yüce Allah'ın havasız katmanlarda hangi vasıta ile olursa olsun hayatı koruyabileceği bilgisine elbette ulaştırmaktadır.³⁸⁷

Ebû Şehbe'nin hâdiseye delil olarak sunduğu aklî birtakım izahlar ve benzeri örnekler önceki âlimler tarafından da ortaya konulmuştur. Örneğin, Fahreddin er-Râzî güneş ve gezegenlerden örnek getirerek, çok hızlı hareket edebilmelerine büyük kütlelerinin engel olmadığını, Allah dilemesi ile bir başka varlığın da benzeri veya daha fazla hıza ulaşmasının mümkün olduğunu;³⁸⁸ Hz. Peygamberin mi'râc'a yükselişi ihtimal dışı görüldüğü takdirde, Cebrâil (as)'in inişini de ihtimal dışı görmek gerektiğini ifade etmiştir.³⁸⁹

Ancak zaman ve mekân kayıtlarından bağımsız olarak gerçekleşen bu büyük mu'cize ve benzeri ilâhî olayları aklî izahlarla anlatmaya çalışmak çok isabetli bir yaklaşım olmayabilir. Ebû Şehbe'nin de temel görüşü bu yöndedir. Aklî delillerle izahtaki amaç; mu'cizeleri, inkâr edenlerin akıllarına yaklaştırmak, kalplerini mutmain kılmak, mizaçlarındaki -aklî delil olmaksızın- kabule karşı olan meyillerinden kaynaklı şüphelerini gidermek olabilmektedir.

İsrâ ve mi'râc olayının aklen imkanı meselesi; hâdiseyi reddedenlerce, bu olayların vücut bulmasının, Mekke'den Kudüs'e, ardından göklerin yüksekliklerine çıkıp dönmenin, gecenin bir kısmında gerçekleşmesinin çok büyük bir zorluk taşıdığı gerekçesiyle tartışılmıştır. İslâm'a göre her iki olay da aklen mümkündür ve nas ile bildirilerek gerçekliğinde şüphe bırakılmamıştır. Hâdisâtın olağan dışı bir şekilde cereyan etmesi aklen imkansızlığını kanıtlamaz. Şüphesiz mu'cizeler nübüvvetin tasdik edicisidir ve insanların gücü ötesinde olağandışı bir şekilde gerçekleşmektedir.

Allah Teâlâ'nın bu hâdiseyi peygamberine yaşatmasında görünen yahut görünmeyen birçok sebep ve hikmet vardır. Bu hâdisi Müslümanlar için imanlarını artırıcı bir hidayet ve rahmet vesilesi olurken inkârcılar için hüsrân olmuştur.³⁹⁰ Mi'râc hâdisesi kendisine haber verildiğinde Hz. Ebû bekir (r.a) 'Sıddîk' olmak ile şereflenirken İslâm'a yeni girmiş bazı kimselerin, olayın azametini tahammül edememeleri sonucu dinden çıktığı kaynaklarda yer almaktadır.³⁹¹

³⁸⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 27-29.

³⁸⁸ Ebû Şehbe bu konuda yer verdiği aklî izahları Fahreddin er-Râzî'nin eserinden nakletmektedir. Daha fazla izah için bk. er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 147-153.

³⁸⁹ Ahmet Ağırakça, "Kaynaklar Işığında İsrâ ve Mirâç Olayı", *Artuklu Akademi* 1/2 (2015), 17-18.

³⁹⁰ Cağfer Karadaş, "İsrâ-Mirâç Hâdisesi: Mahiyeti ve Gerçekliği" 1/1 (2019), 60.

³⁹¹ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1/399; Hamidullah, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*, 1/143.

2.5.9. Mi‘râc Hâdisesinde Ru‘yet Meselesi

Hiz. Peygamber’in mi‘râc gecesi yüce Allah’ı görüp görmemesi meselesindeki görüş ayrılığı sahâbilere kadar uzanmaktadır. Bu meselede muhtelif rivâyetler vardır. Birbirinden çelişkili gibi görülen rivâyetler neticesinde bazı âlimler Ru‘yet’i kabul ederken bazıları reddetmekte, bazıları ise mesele hakkında tevakkuf edilmesi gerektiğini söylemektedir.

2.5.9.1. Ru‘yeti Kabul Etmeyenler

Hiz. Peygamber’in mi‘râc’da Allah’ı görüp görmediği meselesi, onun sidretü’l-müntehâda “iki yay ucu aralığı kadar” Allah’a yaklaştığını bildiren âyetlere getirilen yorumdan kaynaklanmaktadır³⁹². Bu âyetlerde bildirilen yaklaşmanın kimlerin arasında meydana geldiği ve Hiz. Peygamberin kimi gördüğü hususu iki şekilde anlaşılmaktadır. Sahâbeden Abdullah b. Mes‘ûd, Ebû Zer el-Gıfârî, Ebû Hureyre, Hiz. Aişe; tâbiinden Hasan-ı Basrî, Rebî‘ b. Enes (öl. 53/673) Katâde b. Diâme, Mücâhid b. Cebr (öl. 103/721) ve müfessirlerin çoğu yaklaşma hâdisesinin Hiz. Peygamber ile Cebrâil arasında gerçekleştiğini kabul etmektedir.³⁹³

İbn Kesîr’e göre; vahyin fetretinin akabinde, Hira Mağarası’ndan inerken Hiz. Peygamber Cebrâil’i altı yüz kanatlı hâliyle görmüştür. Cebrâil, kanatlarıyla ufku kapatmış ve Hiz. Peygamber’e yaklaşıp Allah’tan getirdiği vahyi bildirmiştir: “*Onu, çok güçlü, üstün niteliklerle donatılmış biri (Cebrâil) öğretti. O, ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle göründü. Sonra yaklaştıkça yaklaştı. Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu. Böylece Allah, kuluna vahyini iletti*”³⁹⁴.

Ebû Şehbe, فاهى “vahyetti” fiilinin Cebrâil’e ait olmasının açık olduğunu ve kabul gören görüşün bu olduğunu belirtmektedir. Çünkü âyette bahsedilen Cebrâil’dir. Bir kavle göre ise zamir, Allah Teâlâ’ya râcidir. Bu ise hakikatten uzak, reddedilmiş bir görüştür. Çünkü bu görüş kabul edilirse âyetlerdeki mübarek nazım bozulmuş olur.³⁹⁵

İkinci kez görmesi ise; isrâ ve mi‘râc gecesi, sidretü’l-müntehâ’nın yanındadır. “*Andolsun ki onu (meleği) iniş esnasında en sondaki sidretü’l-müntehânın yanında bir daha gördü.*”³⁹⁶ âyetlerinde işaret edilmektedir.

Hiz. Aişe, Hiz. Peygamberin mi‘râc’ta Allah’ı gördüğü yönündeki görüşü reddeder. Ona

³⁹² en-Necm 53/5-11.

³⁹³ Yavuz, “Mi‘rac”, 30/134.

³⁹⁴ İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-azîm: Hadislerle Kurân-ı Kerîm Tefsiri*, 1251.

³⁹⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve’l-mi‘râc*, 20 (13. Dipnot).

³⁹⁶ en-Necm 53/13-14.

göre Allah'ın dünyada görülebilmesi mümkün değildir ve bu Kur'ân âyetlerine muvafık bir düşünce değildir.³⁹⁷ Hz. Aîşe'nin talebelerinden Mesrûk (öl. 62/682) bu ihtilâflı mesele hakkında, konuyu Hz. Peygamber'e ilk soran kimse olan Hz. Aîşe'ye müracaat etmiştir. Konu ile alakalı İmam Müslim'in sahihinde Mesrûk'tan nakledilen rivâyette: *"Bir gün Aîşe'nin yanındaydım. Dedi ki: "Ey Ebû Aîşe!³⁹⁸ Üç şey vardır ki kim bunlardan birini söylerse muhakkak Allah'a büyük iftira etmiş olur! Kim 'Muhammed Rabbini' gördü diye iddia ederse, muhakkak Allah'a büyük iftira etmiş olur yalan söylemiştir."* Ben yaslandığım yerden doğruldum ve dedim ki: *"Ey müminlerin annesi! Bana müsaade et, acele etme. Allah: 'Andolsun onu apaçık ufukta görmüştü'³⁹⁹ ve 'Andolsun onu bir kez daha gördü'⁴⁰⁰ buyurmuyor mu?"* diye sordum. Aîşe dedi ki: *"Bu soruyu bu ümmetten Resûlullâh'a ilk soran benim. Resûlullâh şöyle cevap vermişti: "Gördüğüm sadece Cebrâil idi. Onu yaratılmış olduğu sûretinde sadece iki kez gördüm."* *"Resûlullâh Cebrâil'i, muhteşem yapıyla, gökle yer arasını bütünüyle kaplamış olduğu halde gökten inerken gördü."* Aîşe bunu söyledikten sonra şöyle dedi: *"Sen şu âyetleri duymadın mı hiç: "Gözler onu idrâk edemez, fakat o gözleri idrak eder. O, Latîf ve Habîr'dir."⁴⁰¹ "Allah bir beşerle başka bir yolla değil, ancak vahiyle ya da bir perde arkasından (ya da elçi göndererek) konuşur (ve dilediği kimselere izniyle vahyeder.) Çünkü o çok yücedir hikmet sahibidir."⁴⁰² "Kim sana Resûlullâh'ın (sav) (Allah'ın kitabından bir şey) gizlediğini söylerse o da Allah'a büyük iftira etmiş olur: Bundan sonra da şu âyeti okudu: "Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, risâleti tebliğ etmemiş olursun."⁴⁰³ "Kim sana Resûlullâh'ın yarın ne olacağını bildiğini söylerse şüphesiz Allah'a büyük iftira etmiş olur: Allah buyuruyor ki: "De ki: "Göktekiler ve yerdekiler gaybı bilemezler, ancak Allah bilir."⁴⁰⁴ buyrulmaktadır.⁴⁰⁵*

Nevevî, Hz. Aîşe'nin ru'yeti reddettiğine dâir hadisin merfu olmadığını ifade ederek, görüşünün ancak âyetten istinbatına dayandığını söylemektedir. Nevevî'nin görüşünün delili ise bu konuda Hz. Aîşe'ye muhalefet eden sahâbilerin bulunmasıdır. Bir sahabinin kavline diğer sahâbiler muhalif kalırsa, bu kavil hüccet sayılmaz. Nevevî'ye göre âyetteki "idrak"

³⁹⁷ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi' râc*, 21.

³⁹⁸ Küçükken çalınıp bulunduğu için kendisine Mesrûk ismi verilmiştir. Ebû Aîşe Mesrûk'un Künyesidir. Künyesinin Ebû Aîşe olması Mesrûk'un Hz. Aîşe'ye olan hürmetinden dolayı kızının ismini Aîşe koymuş olmasından kaynaklanmaktadır. Üsâme Bozkurt, *Mesrûk b. el-Ecdâ' ve Hadisçiliği* (Uludağ Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 25-26.

³⁹⁹ et-Tekvîr 81/23.

⁴⁰⁰ en-Necm 53/13.

⁴⁰¹ el-En'âm 6/103.

⁴⁰² eş-Şûrâ 42/51.

⁴⁰³ el-Mâide 5/67.

⁴⁰⁴ en-Neml 27/65.

⁴⁰⁵ Müslim "İman", 284; Buhârî "Tevhid", 4.

kelimesinden murad, ihata demektir. Bu da rü'yete mâni değildir"⁴⁰⁶. İbn Hacer Nevevî'nin yok dediği hadisin Müslim'de mevcûd olduğunu Müslim'in şârihi Nevevî'ye hatırlatmaktadır"⁴⁰⁷.

Ebû Şehbe Hz. Aişe'nin Mesrûk rivâyeti içerisinde delil getirdiği âyetlerin Hz. Peygamber'in Cebrâîli görmesine delalet ettiğini tartışmasız kabul eder. Bu şeksiz kabulü, Hz. Aişe'nin söylediklerini Hz. Peygamber'den bizzat duymasına dayandırmasıdır. Hz. Peygamber'den gelen rivâyet sahîh olduğu sürece mutlak manada kabul edilmelidir. Ebû Şehbe, Hz. Aişe'nin bu konuda kendi içtihamı ile istidlal ettiği iddiasını reddetmektedir. Ancak rivâyetin devamında Hz. Aişe'nin bu meseleye delil olarak zikrettiği âyetler,⁴⁰⁸ görüşünü tamamen destekleyecek açıklıkta değildir. Ebû Şehbe, Hz. Aişe'den gelen rivâyeti muteber kabul etmekle birlikte rivâyetin devamında delil olarak sunduğu âyetlerin görmenin inkarını desteklemediği görüşündedir.⁴⁰⁹ Zira “*Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile, dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir...*”⁴¹⁰ âyeti, görmenin gerçekleşmediğine delil olamaz. Zira görmek, beraberinde konuşmanın da olmasını gerektirmez. Dolayısıyla Hz. Peygamberin Rabbini gördüğü halde konuşmamış olması mümkündür.⁴¹¹

2.5.9.2. Ru'yeti Savunanlar

Mi'râc gecesinde Hz. Peygamber'in beden gözü ile Allah'ı görüp görmediğine dair farklı görüşlere sahip olan İslâm âlimleri, Hz. Peygamber'den başkasının dünyada Allah'ı göremeyeceğinde ise ittifak etmişlerdir. Bu konuda “*Hiçbiriniz ölmeden Allah'ı göremeyecektir*” hadisi delil olarak kabul edilmiştir.⁴¹²

Mi'râc gecesinde Allah Resûlü'nün gözleri ile Allah'ı gördüğüne selef ulemâsından inananlar olduğu gibi sonraki dönem kelamcılardan da benzer görüşte olanlar vardır. Eşarî kelamcısı İmam Gazzâlî'ye göre, Hz. Peygamber mi'râc'ta hem gözü hem kalbi ile Allah'ı müşahade etmiş ve görmüştür.⁴¹³ Ebû Şehbe'ye göre ise dünyada ru'yet caizdir ve Hz. Mûsâ'nın rabbinden bunu istemesi de ru'yet'in caiz olduğunun delillerindendir. Ona göre, Peygamber Allah hakkında neyin caiz, neyin mümtenei olduğunu bilmiyor olamaz. Ru'yet caiz

⁴⁰⁶ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 3/5.

⁴⁰⁷ Mehmet Sait Hatipoğlu, “Hazreti Aişe'nin Hadis Tenkitçiliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (1973), 70-71.

⁴⁰⁸ el-En'âm 6/103, eş-Şûrâ 42/51.

⁴⁰⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 51.

⁴¹⁰ eş-Şûrâ 42/51.

⁴¹¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 51.

⁴¹² Müslim “Kitâbu'l-Fiten”, 95.

⁴¹³ Mustafa Özgen, “İmam-ı Rabbânî'ye Göre Rü'yetullah Meselesi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 49.

olmakla birlikte, dünyada Hz. Peygamber'den başka kimseye de nasip olmamıştır.⁴¹⁴

İbn Abbas, Necm suresi on bir ve on üçüncü âyetleri, “...O, Onu kalbi ile iki kere gördü”⁴¹⁵ şeklinde tefsir ederek Hz. Peygamberin mi‘râc’ta gördüğünün Allah olduğunu belirtmiştir. Ona göre, âyetlerde geçen görme fiili Allah’a râcidir ve Peygamber’in rabbini iki kere görmesi anlamına gelir. İbn Abbas’a göre başka bir inişten murâd, o gece Peygamber’in namaz sayısını hafifletmek için birden fazla kez göğe yükselmesi ve her yükselişten sonra bir iniş olmasıdır. Bu inişlerden bazısında/birinde rabbini görmüştür.⁴¹⁶

Göz ile görmenin gerçekleşmediğini destekleyen bir delil de Müslim’in Ebû Zer’den rivâyet ettiği şu hadistir: Ebû Zer: “Hz. Peygamber’e Rabbini gördün mü? diye sordum. Onu bir nur şeklinde gördüm diye cevap verdi” başka bir rivâyette de “o bir nurdur nasıl göreyim?” buyurmuştur.⁴¹⁷

Ebû Şehbe, mi‘râc olayında Allah’ın görülmesi meselesi ile ilgili tüm görüş ve rivâyetleri değerlendirdikten sonra özellikle İbn Abbas ve diğer sahâbilerden sabit olarak nakledilen görüşün kalp ile görme olduğu neticesine ulaşmıştır. ‘Kalp görmesi’ teriminin anlamı, Hz. Peygamber’in kalbinde Allah’ı görmesine imkân veren bir halin oluşmasıdır. Bu durum, gözlerde bulunan görme yeteneği gibi, kalbin ilim ve marifetten daha yüksek düzeyde bir hâl almasıdır.⁴¹⁸ Bu açıdan bakıldığında Hz. Aişe ve İbn Abbâs’tan gelen nakillerin ortak bir noktada birleştiği görülmektedir ki O da görmenin göz ile gerçekleşmediğidir.

Bu meselede İbn Hacer’in yaklaşımı önemlidir. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*’de, İbn Abbas’tan gelen nakillerin kalp ile görmeye hamledilmesi gerektiğini açıkladıktan sonra şöyle söylemektedir:

Binâenaleyh İbn Abbas’ın isbatı ile Aişe’nin inkârı arasında şöyle uzlaşma sağlanabilir. Aişe’nin inkârı görme organı ile görmeye yönelik, İbn Abbas’ın isbâtı ise kalp ile görmeye yönelik olarak anlaşılır. Kalp ile görmeden kasıt da sadece ilim sahibi olmak değildir. Zira Resûlullâh (s.a.v.) Allah’ı her daim bilirdi. Kalbi ile gördüğüne inananların kasıtları, kendisine özgü bir görmenin kalbinde yaratılmış olmasıdır. Tıpkı başkalarında gözde görmenin yaratılmış olması gibi. Görmenin gözde gerçekleşmesi adet haline gelmiş olsa da aklen bakıldığında görmenin özel bir şartı yoktur.⁴¹⁹

Ebû Şehbe, Hz. Peygamber’in sâir zamanda rüya’da rabbini görmesi ile alakalı İmam Ahmed’in *Müsned*’inde ve Tirmizî’nin *sünen*’inde rivâyet edilen hadis hakkında⁴²⁰ hâdisenin

⁴¹⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi‘râc*, 52.

⁴¹⁵ Müslim “İman”, 285.

Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi‘râc*, 52 Hz. Aişe’nin görüşünde ise “başka bir iniş”, başka bir defa demektir. Zira Peygamberimiz, Cebrâil’i Allah’ın yaratmış olduğu suretinde iki kez görmüştür. Biri Hira mağarasından inerken, diğeri mi‘râc gecesi, Sidretü’l-Müntehâ’nın yanında.

⁴¹⁷ Müslim “Kitâbü’l-İmân”, 78.

⁴¹⁸ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi‘râc*, 60.

⁴¹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi'l-Buhârî*, 8/608.

⁴²⁰ Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/368; Tirmizî “Tefsir” 39.

rivâyetlerle sabit olduğunu söyleyerek, Tirmizî'nin bu rivâyet hakkında "Hasen Sahîh" görüşünü aktarmaktadır.⁴²¹ Bu rivâyet bir sıfat hadisidir. Ebû Şehbe'nin sıfatları içeren rivâyetler karşısındaki görüşü ise şöyledir:

Bizim inancımız ve görüşümüz şu şekildedir: Bu sıfatlara, geldiği gibi iman ederiz. Onların keyfiyeti hakkında konuşmayız ve teşbih etmeyiz. Bu sıfatlara iman etmek vaciptir. Bu meselede selefin; sahâbe, tabiûn ve onlardan sonra gelen hidayet imamlarının yolunun doğruluğuna inanıyoruz. Bu imamlar arasında dört mezhep imamları; İmam İbn Teymiyye ve öğrencisi İbnü'l-Kayyim gibi âlimler de vardır. Selefin yolu daha selametli, bilgi yönünden daha güçlü ve daha sağlamdır. Onların yoluna muhâlefet etmekte bir hayır yoktur.⁴²²

2.5.10. İsrâ ve Mi'râc Konusunda Zihinleri Meşgul Eden Bazı Meseleler

Olayın hârikülâde özelliklerinin olmasını, ilimle ilgilenen yahut ilgilenmesin din ve kutsal ile bağlantısı olan her kademedeki halk tarafından merak uyandırmıştır. Ebû Şehbe hem ilim ehli hem de halkı geleneksel sünnet anlayışından uzaklaştırarak hadislerin inkarına sevk edecek, akılcı ve modernist düşüncenin din adına sebep olduğu karmaşadan uzaklaştırmak niyetini taşımaktadır. Hemen hemen eserlerinin tamamında sahih sünnet algısının korunması için verdiği mücadele görülmektedir. Mi'râc hâdisesi kapsamında da bu hassasiyetini, olayın bütün detayları ile aktarılması, izaha muhtaç olan yönlerinin aklî ve naklî delillerle açıklığa kavuşturulması, onun yalnızca bir nakilci olmaktan ibaret bir ilmî şahsiyete sahip olmadığını göstergelerindendir. Ebû Şehbe bu hâdisede bazı hususların açıklığa kavuşturulması, belirsizliklerin giderilmesi, şüphelerin izalesi ve olaydaki hikmet ve sır perdelerinin aralanması için açıklamalarda bulunmaktadır. İnsanlığa telkin ettiği en önemli husus ise, bu ve benzerleri durumların Allah için güç olmadığını mutlak surette akıllarda bulundurulmasının gerekliliğidir.⁴²³

- Peygamberler'in bedenleri yeryüzündeyken, -Hz. İsa hariç- Hz. Peygamber göklerde onlarla nasıl karşılaşmıştır?

Peygamberlerin ruhları en yüce makamdadır. Bu nedenle, o kutlu misafirle buluşmaya şeref ve saygı göstergesi olarak ruhlarının bedenlerinin şeklini almış olması mümkündür. Ayrıca kabirlerinden diriltilmiş ve ruhlarının Hz. Peygamber'le buluşmaya hazır olmak için bedenlerine yerleştirilmiş olması da mümkündür. Daha sonra bedenleri kabirlerine geri dönmüş, ruhları ise gökteki yerinde kalmıştır. Aynı şey Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'te peygamberlerle buluşması, onlarla namaz kılması ve Allah'a hamd etmeleri için de

⁴²¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 55.

⁴²² Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 55 (81.Dipnot).

⁴²³ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 45.

söylenebilir.⁴²⁴

- Hz. Peygamber neden önce Mescid-i Aksa'ya götürülüp oradan göklere yükseltildi? Neden Mekke-i Mükەرreme gibi en şerefli ve Allah'a en sevgili beldeden mi'rac ettirilmedi?

Ebû Şehbe bu soruya verdiği cevapta İmam Ebû Muhammed b. Cemre'nin (öl. 699/1300?)⁴²⁵ Behcetü'n-nüfûs adlı eserinde yaptığı açıklamaları özet bir şekilde sunduğunu ifade etmektedir.

Buna göre; Hz. Peygamber, Mekke'den göklere yükseltilmiş olsaydı müşrikler ve imanı zayıf olanlar için hâdiseyi delillendirmek mümkün olmazdı. Hz. Peygamber'in olay esnasında yolda yaşadığı hâdiseler onlar için en büyük delil olmuştur. Bir diğer hikmeti, Allah'ın Peygamberini iki mübarek yerde de namaz kılma şerefiyle taltif etmek ve iki fazileti de ona bahşetmek muradını mebnidir. Ebû Şehbe, Hz. Peygamber'in isrâ ve mi'râc gecesi sabahı sadece isrâ'yı haber vermesinin hikmetinin; dinleyenlere merhametinden, mu'cizeleri ve olağanüstü şeyleri kabul etmelerini kolaylaştırmak istemesinden kaynaklandığını aktarmaktadır. Akla daha yakın olanla başlayıp, akletmesi ve kabul etmesi daha güç olanla devam ederek kademeli bir yaklaşımla bilgi verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in sadece isrâ'dan açıkça bahsetmesinin sırrının da bu yaklaşım olabileceği, Allahu Teâlâ'nın, kullarına merhamet göstererek mu'cizeleri tek bir defada haber vermediğini aktarmaktadır.⁴²⁶

- Hz. Peygamber'in Sidretü'l-Müntehâ'da gördüğü nehirlerden ikisi olan Nil ve Fırat nehri'nin yeryüzünde bulunması kaynaklı görüş ayrılıkları nasıl izah edilebilir?

Sahîh-i Müslim'deki rivâyette: "...Bu hadis'te râvi şöyle dedi: Peygamber tebliğ etti ki: kendisi Sidre'nin dibinden çıkan dört nehir görmüştür. İki nehir zâhir, iki nehir de bâtındır. Resûlullâh dedi ki: Ey Cibril! Bu nehirler nedir? diye sordum. Cibril: Bâtınî olan nehirler cennette iki nehirdir, zâhirî olan nehirler ise Nil ile Fırat nehirleridir..."⁴²⁷ Hadisin Buhârî'de geçen, Mâlik ibn Sa'sa'dan gelen tarikinde Sidre'nin bir ağaç olduğu ve bu nehirlerin bu ağacın aslından çıktığı rivâyet edilmektedir.⁴²⁸

Ebû Şehbe'ye göre bu mesele hakkındaki problem hadisin yüzeysel ve sığ bir şekilde anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Ebû Şehbe mi'râc gecesi Allah'ın bazı şeyleri ima ve işaret yoluyla, temsil ve tasvirle Hz. Peygambere gösterdiğini, Nil ve Fırat nehrine dair bilginin

⁴²⁴ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 44.

⁴²⁵ Endülüslü bir âlim olan İbn Ebû Cemre, *Sahîh-i Buhârî muhtasarı* ve bu muhtasara yaptığı şerh ile tanınmaktadır. Bilgi için bk. Ali Yardım, "İbn Ebû Cemre, Abdullah b. Sa'd" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/426.

⁴²⁶ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 45.

⁴²⁷ Müslim "İman", 264.

⁴²⁸ Buhârî "Bed'ul halk", 6.

de bu şekilde yorumlanması gerektiği düşüncesindedir. Hz. Peygamber'in Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında gördüğü şey bu iki nehrin sureti ve örneğidir, kendisi ve hakikati değildir. Bu iki nehrin böylesi özel bir gecede ve mübarek mekânda temsil edilmesinin sırrı ise Allah'ın peygamberine vaadini yerine getireceğine, ona tastamam yardım edeceğine ve nimetini tamamlayacağına dair bir sembol ve işaret olmasıdır. Allah'ın dini tüm dinlere galip gelecek ve Hz. Peygamber'in ümmeti yeryüzünü fethederek şekilde Nil'den Fırat'a kadar İslâm'ın bayrağını dalgalandıracaktır. Nitekim bu gerçekleşmiş ve mi'râc hâdisesinden çeyrek asır geçmeden Nil'den Fırat'a kadar birçok bölge İslâm'a girmiştir.⁴²⁹ Ayrıca Ebû Şehbe bu nehirler hakkında Ebû Hureyre'den nakledilen⁴³⁰ “*Dört nehir cennettendir: Nil, Fırat, Seyhun ve Ceyhun*” rivâyetinin de zahirî anlamının kastedilmediğini, teşbih ve temsil içerdiğini kabul etmektedir. Ebû Şehbe bu hadisteki teşbihi, “nehirlerin tatlılıkları, bereketleri ve insanlara faydaları bakımından cennet nehirlerine benzetilmiş olmalarıdır” şeklinde açıklamaktadır.⁴³¹

- Mi'râc'ta semânın katlarında zikredilen peygamberlerin göklerde bu şekilde sıralanmasının sırrı nedir? Neden sadece bazı peygamberler seçilmiştir?

Ebû Şehbe bu soru hakkındaki cevabı İmam Süheylî'den verdiğini kaydetmektedir. Rivâyetlerde mezkûr peygamberlerin seçilmesindeki hikmet, Hz. Peygamber'in kavmi ile yaşayacağı şeylerin, her bir nebinin yaşadıklarına benzerlik göstereceğine işaret etmektedir.

Hz. Adem'in cennetten yeryüzüne hicreti ile Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti, Hz. İsâ ve Yahyâ'nın Yahudiler ile mücadelesi Hz. Peygamber'in Medine Yahudileri ile mücadelesinin mukayesesı, Hz. Yûsuf'un korunup sonunda ailesine kavuşması ile Hz. Peygamber'in Mekke'ye kavuşması, Hz. İdrîs'in makamının yüceliği ile Hz. Peygamber'in yücelik ve şanına, Hz. Hârûn'un kavminin onu incittikten sonra tekrar sevmeleri ile Hz. Peygamber'in de benzer mutluluğa kavuşacağı müjdesine, kavmini hidayete ulaştırmak üzere çabalayan Hz. Mûsâ ile Hz. Peygamber'in karşılaşacağı zorluklara, Hz. İbrâhim'in yedinci gökte olması ve Beytü'l-mâ'mûr'a yaslanması ile Hz. Peygamber'in ömrünün sonunda muzaffer olacağına, Mekke'ye fâtilh ve zafer kazanmış bir komutan olarak gireceğine işaret vardır denilmektedir. İnsanlığın atası Hz. Adem'in birinci kat semada olması, Arapların atası ve Hz. Peygamber'in dedesinin semanın yedinci katında olmasını; “muhtemel ki İbrâhim'in (a.s.) yedinci gökyüzünde olması, Hz. Muhammed'in yalnız başına kaldığı o zorlu anda bir

⁴²⁹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 46.

⁴³⁰ Bu rivâyetin yalnızca Ebû Hureyre'ye ulaşan 30 tarîki tespit edilmiştir. Kendisinden yedi râvi rivâyet etmiştir. Rivâyet sahîh olarak değerlendirilmektedir. Sened ve metin açısından değerlendirmeler için bk. Yusuf Ziya Keskin, “Fırat Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 4/1 (2006), 40-60.

⁴³¹ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 46.

teselli ve ünsiyet vesilesi olmuştur.” şeklinde yorumlamaktadır.⁴³²

Ebû Şehbe'nin bu meseleler hakkında verdiği cevapların çoğunluğunun önceki âlimlerden yaptığı nakiller bağlamında geliştiği ve ifade bulduğu söylenebilir. O istifade ettiği kaynakları kimi zaman belirtmemiş ve faydalandığı âlimin ismini vermekle yetinmiştir. Bu yorumları kitabına alması ve hakkında tenkit edici bir yaklaşım sergilememesi onun adeti olduğu veçhile, görüşleri desteklediği anlamını taşımaktadır. Hz. Peygamber'in semada karşılaştığı peygamberler hakkında yapılan yorumlar tamamen kişiseldir. Öyle ki, olabileceği iddia edilen çıkarım ve mukayeseler hemen her peygamberin hayatında vuku bulan hâdiselerdir. Akîdevî bir konu olmaması açısından mesele hakkında daha fazla izaha gerek olmadığı görülmektedir.

2.5.11. Ebû Şehbe'nin İsrâ ve Mi'râc Risâlesinde Kullandığı Kaynaklar

Ebû Şehbe isrâ ve mi'râc hâdisesini muteber hadis ve siyer kaynaklarındaki sahîh ve hasen derecesine ulaşmış rivâyetlerden derleyerek aktardığını belirtmektedir. Temel kaynak olarak Buhârî'nin “Menâkibü'l-ensâr” bölümünde uzun bir şekilde yer alan mi'râc hadisi⁴³³ ile Müslim'in “Bâbu'l-İsrâ bi Resûlillah”⁴³⁴ başlığındaki tahrîc ettiği hadislere yer vermektedir. Kıssanın uzunluğuna rağmen iki rivâyetin râvilerinin lafızlardaki -pek azı hariç- mutâbakatına dikkat çeken Ebû Şehbe; böyle bir ittifakın; Müslüman râvilerin hafızalarının ne kadar güçlü olduğuna, güvenilirliklerine, rivâyetlerdeki titizlik ve Hz. Peygamber'in mübarek sözlerine verdikleri kıymet ve ehemmiyete delil olduğunun göstergesi olduğunu söylemektedir.⁴³⁵

Ebû Şehbe'nin isrâ ve mi'râc risâlesinde yararlandığı kaynaklardan tespit edebildiklerimiz şunlardır:

Tenvirü'l-mikbas min tefsiri ibn Abbas/Abdullah b. Abbas

el-Meğâzî/İbn İshak,

es-Sîretü'n-nebeviyye/İbn Hişâm,

el-Câmi'u's-sahîh/İmâm Buhârî

el-Câmi'u's-sahîh/İmâm Müslim

el-Câmi'u's-sahîh/İmâm Tirmizî

⁴³² Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 49; Hz. Peygamberin semanın katlarında sırası ile hangi Peygamber ile karşılaştığı hakkında farklı rivâyetler mevcuttur. Genel kabule göre Hz. Adem 1. Hz. İbrâhim 7. kat semadadır. Konu hakkındaki rivâyetlerin tahriri için bk. Ahmet Molu, *Mi'râc Hadislerinin Hadis Bilimi Açısından Değerlendirilmesi*, 73-79.

⁴³³ Buhârî “Menâkibü'l-ensâr”, 42.

⁴³⁴ Müslim “Bâbu'l-İsrâ bi Resûlillah”, 74.

⁴³⁵ Ebû Şehbe, *el-İsrâ ve'l-mi'râc*, 34.

es-Sünen/İmâm Nesâî
Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Azîm/İbn Kesîr
el-Bidâye ve'n-Nihâye/İbn Kesîr
eş-Şifâ bi-ta'rîfî hukûkî'l-Mustafâ/Kâdî İyâz
Zâdül-Me'âd/İbn Kayyîm el-Cevziyye
er-Redd 'ale'l-Mantıkiyyûn/Takiyyüddîn Ahmed b. Teymiyye el-Harrânî,
el-Cem' Beyne's-Sahîhayn/Hafız Abdülhak
el-Keşşâf/Zemahşerî
el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc/ İmâm Nevevî
Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî/Hâfız İbn Hacer el-Askalânî
Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân/İmam İbn Cerîr et-Taberî

2.5.12. Ebû Şehbe'nin İsrâ ve Mi'râc Hadisleri Örneğinde Metin Tenkidi

Ebû Şehbe için hadis ilmi açısından üzerinde durulması gereken en önemli meselelerden bir tanesi hadiste tenkit kriterleridir. İlk dönem muhaddisler hadislerin sahîhini sakîminden ayırmak için olağanüstü gayret sarfetmişlerdir. Ancak modern dönemde, muhaddislerin bütün gayretlerini isnad tenkidine verip metin tenkidine önem vermedikleri yönündeki tartışmalar; batılı araştırmacıların isnada yönelik tezleri ve iddiaları, İslâm âlimlerinin hadisleri doğru anlama yönünde yeni metodoloji arayışları metin tenkidinin yeterince yapılmadığı yargısı üzerinde birleşmektedir.

Ebû Şehbe, hadisleri mevzû sayan esasların yalnızca isnad tenkidi üzerinde oluşturulmadığını aksine metin tenkidinin isnad tenkidi kadar olmasa da muhaddislerce yerine getirildiğini düşünmektedir. O, metin tenkidinin yapıldığına örnek olarak; Hadis uydurmacılığı tarihi ile ilgili kitapları dolduran esasların, genellikle bir hadisi metninden dolayı mevzû sayan esaslar olduğunu ifade etmektedir. Ebû Şehbe'ye göre; hadis metinlerinde, Arab'ın en fasihi bir yana, fesahat sahibi birinden sadır olmayacak şekilde lafız bozukluklarının olması;, demagoji ve abartma içeren ifadeler, muhal olan bir şeyi içeren mana bozuklukları, metnin his ve müşahedeye ters olması, makul bir tevile medâr olmadan Kur'ân'a, sünnet'e ve icma'ya muhalif olması, tarihî olarak Hz. Peygamber'in zamanında gerçekleşmesi mümkün olmayan olayları içermesi; akıl, nakil ve usule muhalif olması vb. kritikler hep metne yönelik yapılmış tenkitlerdir.⁴³⁶

Ebû Şehbe mi'râc olayı ile alakalı bir hadisi örnek getirmektedir. Hâkim'in (öl.

⁴³⁶ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, 1/93.

405/1014) *Müstedrek*'inde yer alan rivâyet şöyledir: “Mi‘râc’a götürüldüğüm gece, Cebrâil bir cennet ayvasını bana getirdi. Ben onu yedim ve Hatice Fâtımâ’ya hamile oldu. Bu yüzden cennet kokusunu özlediğimde Fâtımâ’nın boynunu kokluyorum”⁴³⁷

İbn Hacer’den nakil yapan Ebû Şehbe bu hadisin uydurma olduğunu aktarmaktadır. Rivâyetin mevzû olarak değerlendirilmesindeki neden ise, Hz. Fatıma’nın (öl. 11/632) doğumunun ittifak ile mi‘râc hâdisesinden önceye tarihlendirilmesidir.⁴³⁸ Hatib-i Bağdadî’nin (öl. 463/1071) *Tarih-i Bağdat*, Taberî’nin *Zehairü’l-Ukbâ* eserlerinde de Hz. Fatıma’nın mi‘râc hâdisesinden sonra doğduğu belirtilmektedir.⁴³⁹

Mi‘râc hakkındaki mevzû haberlere bir diğer örnek “gökten düşen yıldız” rivâyetidir. İbn Abbas’ın haberine göre, Hz. Peygamber mi‘râc’ın ertesi günü gördüklerini anlatır. İnsanların bir kısmı inanır, bir kısmı ise inkâr eder. Bu esnada gökten bir yıldız düşer. Hz. Peygamber “yıldız kimin evine düşmüşse o benden sonra halifem olacaktır” buyurur. Hemen yıldızı aramaya başlarlar. Yıldızı Ali b. Ebî Tâlib’in (öl. 40/661) evinde bulurlar. Bunun üzerine Mekkeliler Hz. Muhammed’in sapıttığını söylerler ve ardından da Necm suresi iner.⁴⁴⁰

İbnu’l-Cevzî (öl. 597/1201), mevzû olduğunda şüphe olmayan, gerçekleşmesi aklen mümkün olamayacak böyle bir hâdiseyi uyduranın gaflet ve ahmaklığına hayret edilmesi gerektiğini söyler. Sened açısından bakıldığında da İbn Abbas’ın mi‘râc hâdisesi gerçekleştiğinde yaşının iki olması bu rivâyetin mevzû olduğunun kanıtlarından birisidir.⁴⁴¹

Mi‘râc hâdisesi hakkında örnek olarak yukarıda verilen iki mevzû rivâyetin hem sened hem de metin tenkit kriterlerine uygun olarak hadis tenkitçileri tarafından değerlendirildiği görülmektedir. Konu hakkında tespit edilerek mevzûât kitaplarında yer almış birçok uydurma haber vardır.⁴⁴² Mi‘râc ile alakalı ihtilafların olması; rivâyetlerin çeşitli sıhhat derecelerine sahip olup, aralarında mevzû rivâyetlerin de bulunması, hâdisenin vukuunun delili olamaz. Mi‘râc hâdisesi ve onda vuku bulan olaylar hakkındaki sahîh ve hasen rivâyetler hâdisenin gerçekleştiğine dair delil olarak yeterli bilgiyi sunmaktadır.

⁴³⁷ Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-Şaîhîhayn* (Dâru’l-Harameyn, 1997), 3/184.

⁴³⁸ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaa’sı*, 1/94.

⁴³⁹ Nursel Uyaniker, “Mevlîd-i Fâtıma’da Elma Yiyerek Hamile Kalma Motifi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 62/2 (2022), 719-720 (6,7. Dipnot).

⁴⁴⁰ Enbiya Yıldırım, *Hadisçiler ve Çelişki* (Rağbet Yayınları, 2009), 297.

⁴⁴¹ Ebü’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: Mektebetü’s Selefîyye, 1388), 1/373.

⁴⁴² İbnu’l-Cevzî, *el-Mevzû’ât*, 1/292, 329, 374, 413; 3/7, 62.

2.6. Tıbb-ı Nebevî Rivâyetleri Özelinde Ebû Şehbe'de Mu'cize'nin

Genişleyen Kapsamı

Hiz. Peygamber'in başlangıçta ilk İslâm toplumu üzerinde, sonrasında ise kıyamete kadar ümmet üzerindeki etkisi bir devlet başkanı yahut toplum lideri ile kıyaslanamayacak mesabededir. Öyle ki ashâbı arasında dînî-dünyevî ve toplumsal yahut bireysel her bir meselede müracaat kaynağı Hiz. Peygamber ve örnekliliği olmuştur. İnsanların ihtiyaçlarının çeşitliliği, başvuru konularının da muhtelif birçok mesele hakkında olmasını beraberinde getirmiştir. Böylece ilk İslâm toplumunda hastalıklar ve tedavi yöntemleri ile alakalı olmak üzere de Hiz. Peygamber'in bilgisine başvurulmuştur. Hiz. Peygamber böyle durumlarda muhtelif hastalıklara göre; Hasır külü,⁴⁴³ Bal Şerbeti,⁴⁴⁴ soğuk su,⁴⁴⁵ rukye⁴⁴⁶ vb. yöntemlerle tedaviyi tavsiye etmiştir.⁴⁴⁷

Yapılan bu tavsiyeler ve teşvik edilen uygulamalar İslâm âlimleri tarafından farklı açılardan değerlendirilmiştir. Konu hakkında geniş bir literatür oluşmuş ve bu yöndeki rivâyetler "Tıbb-ı Nebevî" olarak isimlendirilmiştir. Bu isimlendirme; rivâyetlerin içeriğinin, koruyucu hekimlik kapsamında önleyici tedbirler ve hastalık vücut bulduğunda tedavi amaçlı Resûlullâh (s.a.v) tarafından yapılan tavsiyelerden müteşekkil olmasından kaynaklanmaktadır. Birkaç araştırmacı dışında Hiz. Peygamber'in bir hekim olarak nitelendirildiğine rastlanmamaktadır.

Hiz. Peygamber'in bu uygulamalar kapsamındaki sözlerinin, vahye dayanmayıp, dünyevi ve tecrübî içerikli olduğunu iddia edenlere göre, bu tür hadislerin bağlayıcılık yönü yoktur.⁴⁴⁸ Bu hususu dikkate alan Ebû Şehbe, açıkça beyan etmese de muhtemeldir ki, tıbb-ı nebevî hususunda Hiz. Peygamber'in isabetli yaklaşımlarının günümüzde problemli olarak görünen kısımlarının daha sonraki yıllarda tıbbın gelişmesiyle desteklenmesi üzerine bu rivâyetlerin ya gayb ilmi bağlamında yahut vahy-i gayr-ı metlûv bağlamında, bir mu'cize olduğu ihtimali üzerinde durmakta ve özellikle Mantar, Zübâb ve Acve hakkındaki hadislerde tavsiye edilen yöntemlerin sahâbe ve sonraki nesiller tarafından uygulanmasından elde edilen sonuçları çok önemli bulmaktadır.

⁴⁴³ Buhârî "Tıb", 27.

⁴⁴⁴ Buhârî "Tıb", 4; Tirmizî "Tıb", 31.

⁴⁴⁵ Tirmizî "Tıb", 33.

⁴⁴⁶ Buhârî "Tıb", 33, 39.

⁴⁴⁷ Detaylı bilgi için bk. İlyas Uçar, "Hiz. Peygamber Zamanında Medîne'de Ortaya Çıkan Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (30 Eylül 2017), 196-218.

⁴⁴⁸ Hasan Yerkazan, *Zemahşerî ve Hadîs* (Bayburt Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 136.

Hadisçilerin metin tenkidine isnad tenkidinden daha fazla yer verdikleri hakikatini kitabına alan Ebû Şehbe metin tenkidindeki ihtiyatın başlıca sebeplerinin: Hadislerin bazılarının müteşabih olması, metnin mecazi olması, metnin gaybî bir haber bildirmesi vb. amiller olduğunu belirterek bu ve benzeri nedenlerin hadisçileri metin konusunda ihtiyata sevk ettiğini söylemiştir.⁴⁴⁹ Ebû Şehbe'nin ihtiyat konusundaki önemli görüşlerinden biri de bazı hadis metinlerinin gün geçtikçe ilmî hakikatle ortaya çıkan ve nebevî bir mu'cize olduğu anlaşılan bir metin olmasıdır. Bu konuda köpeğin yaladığı kabın biri toprakla olmak üzere yedi kez yıkanmasının tavsiye edildiği hadisi⁴⁵⁰ örnek veren Ebû Şehbe, mikrobun giderilmesi için toprağın üstlendiği fonksiyonu işaret ederek bilimsel çalışmalarla bunun ispat edildiğini aktarmaktadır. Ebû Şehbe mantar, zübab, acve vb. hadislerin örnekliğinde metinde ihtiyatlı davranmanın önemini ve bu haberlerin mu'cize niteliğinde olabileceğini ifade etmektedir. Muhaddislerce ihtiyat kaidesinin geçerli kılınmadığı düşünüldüğünde ve ilerleyen asırlarda rivâyetlerin hakikatleri ortaya çıktığında risâletin sahibi Hz. Peygamber'in mübarek sözlerine ve şahsiyetine karşı büyük bir haksızlık ortaya çıkacaktır. Bu minvalde düşünüldüğünde Ebû Şehbe ortaya koyulan ihtiyatlar ve yorumlar hakkında teşride zorlama olduğunu düşünenlere karşı, mü'min duruşunun; "hükümün hikmeti anlaşılmasa dahi kulluğun gereği olarak kabul ve itibar etmek" olduğunu söylemektedir.⁴⁵¹

Bu başlıkta Mısırlı âlim Ebû Şehbe'nin Tıbb-ı nebevî ile alakalı görüşleri, hususen Türkiye'deki âlimlerin görüşleri ile değerlendirilmiştir. Tıbb-ı nebevî konusunda Mısırlı âlimlerin görüşlerine ise kısaca değinilmiş, çalışmanın sınırları açısından yer aldığı kaynaklara işaret edilmekle yetinilmiştir.

Hiz. Peygamberin sağlık ile alakalı tavsiye ve uygulamaları temel hadis külliyatları içerisinde genellikle "Kitâbu't-Tıb" başlığı altında yer almaktadır. Buhârî *Sahih*'inde, "Kitâbu't-Tıb" ve "Kitâbu'l-Merdâ" olmak üzere bu konuya iki bölüm ayırmıştır. İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Tirmizî "Kitâbu't-Tıb" bölümü altında konu ile ilgili hadisleri zikrederken, Müslim, Nesâî, Ahmed b. Hanbel ve İmam Mâlik eserlerinde farklı başlıklar altında konuyu ele almışlardır. Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *et-Tıbbu'n-nebevî*'si ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *Tıbbu'n-nebevî*'si bu alanda müstakil olarak yazılmış kaynak eserlerdendir.⁴⁵²

⁴⁴⁹ Detaylı bilgi için bk. Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, 97-100.

⁴⁵⁰ Buhârî "Vudû", 33; Müslim "Tahâret", 93.

⁴⁵¹ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, 99.

⁴⁵² Tıbb-ı Nebevî çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için Veli Atmaca, "Tıp ve Tıbb-ı Nebevî Hakkında Muâsır Çalışmalar (Bibliyografya Denemesi)", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2011); Orhan Yılmaz, "Tıbb-ı Nebevî ve Bu Konudaki Bazı Hadislerin Değerlendirilmesi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2017), 110.

İslâm literatüründe, tıbb-ı nebevî iki ana başlık altında ele alınmaktadır: Koruyucu hekimlik ve tedavi yöntemleri. Koruyucu hekimlik, yani hıfzıssıhha, maddî ve manevî hastalıklardan korunmak amacıyla gerekli önlemlerin alınmasını ifade eder. Bu kapsamda, temizliğe özen göstermek, spor yapmak, zararlı maddelerden ve yiyeceklerden uzak durmak, ibadetleri yerine getirmek ve dua etmek, sağlıklı yaşamın temel unsurları arasında yer alır. Tedavi yöntemleri ise, maddî ve manevî hastalıklara yakalanan bireylerin bu hastalıklardan iyileşmesi için uygulanan müdahaleleri kapsamaktadır.⁴⁵³

Prof. Dr. İbrahim Canan (öl. 2009), tıbb-ı nebevî'nin prensiplerinden ilkinin hıfzıssıhha olduğunu söylemekte ve birçok tabâbet sisteminin de ilk kâidesi olmakla birlikte İslâm dininin büyük bir şuur ve ısrarla insanlığa bu konunun önemini anlatmakta olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁵⁴ Bu bağlamda âyet ve hadislerde doğrudan veya dolaylı; madden veya mânen sıhhati koruyucu olarak insanlığa birçok tavsiyeler vardır.

Ebû Hureyre'den nakledilen rivâyette Hz. Peygamber “*Allah Teâlâ verdiği herhangi bir derdin şifasını da verir*”⁴⁵⁵ buyurmaktadır. Bu hadis tedavinin caiz ve mübah olduğuna dair delil gösterilmektedir. Hz. Peygamber de bizâtihî tedavi yöntemlerine başvurmuş, kan aldırması ve başkalarına da tavsiye de bulunmuştur.⁴⁵⁶ Bu hadis şifası olmayan hastalığın bulunmadığına işaret etmektedir. Bazı hastaların tedavi oldukları halde sıhhate kavuşamamaları ise ya hastalığın hakiki tedavisinin bilinmemesinden yahut hastalığın teşhis olunamamasındandır.⁴⁵⁷ Hz. Peygambere nispet edilen ve tıbb-ı nebevî kabilinden sayılan rivâyetlerin sıhhati meselesi ayrı bir konu olmakla birlikte; sahîh derecesine ulaşan rivâyetlerin de ilâhî tavsiyeler mi, yoksa Hz. Peygamber'in kendi toplumunda edindiği bilgi ve tecrübeler mi dayandığı ayrıca tartışılmıştır.⁴⁵⁸

Tıbb-ı nebevî'nin kaynağı, bağlayıcı olup olmadığı hususunda ulemanın görüşleri farklılık arz etmektedir. Prof. Dr. İbrahim Kutluay bu konuda üç farklı görüş olduğundan bahsetmektedir:

a) Tıbb-ı nebevî'nin bağlayıcı olduğu ve büyük ölçüde vahye dayandığı görüşü.

Bu görüşü benimseyen âlimler, Hz. Peygamber'in içtihatlarının vahyin kontrolünde gerçekleştiğini kabul etmekte ve tıbb-ı nebevî'yi bu bağlamda değerlendirmektedirler.

⁴⁵³ Yılmaz, “Tıbb-ı Nebevî ve Bu Konudaki Bazı Hadislerin Değerlendirilmesi”, 114.

⁴⁵⁴ İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte* (İstanbul: Akçağ Yayınları, 1992), 11/124.

⁴⁵⁵ Buhârî “Tıb”, 1.

⁴⁵⁶ Buhârî “Tıb”, 11, 12, 14, 15.

⁴⁵⁷ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, 10/75.

⁴⁵⁸ İsmail Hakkı Ünal, “Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v) Özel Sayı Hz. Muhammed (s.a.v) ve Tıp”, *Diyanet İlmî Dergi*, (Ankara 2003), 183.

b) Tıbb-ı nebevî'yi vahye istinat etmeyip dünyevi hususlardan olduğu görüşü.

İmam Nevevî ve İbn Haldûn (öl. 808/1406) gibi âlimlere göre tıbbı dair konular, Allah Resûlü açısından hata ve yanılmanın olabileceği dünyevî hususlar arasında olup vahye dayanmamaktadır. Dolayısıyla bu konudaki rivâyetler Resûlullâh'ın (s.a.v.) kendi görüş, tercih ve tecrübeleri ile döneminin tecrübe ve uygulamalarını yansıtmaktadır.

c) Tıbb-ı nebevînin bir kısmı vahy-i gayr-i metlûv ya da ilham türünden vahye dayanmaktadır. Dolayısıyla tabiilerin tıbbı ile mukayese edilemeyecek derecede büyük bir kıymeti hâizdir. Kutluay, âlimler arasında en çok benimsenen ve kendisinin de katıldığı görüşün bu olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵⁹

Bu konuda Hattabî (öl.388/998) İbn Haldun ile aynı görüştedir.⁴⁶⁰ O, kategorik olarak iki tıp anlayışından bahsetmektedir; bunlar tecrübî olarak değerlendirilen Arap ve Hind tıbbı ile Kıyâsî olan/teoriye dayanan Yunan tıbbıdır. Ona göre Hz. Peygamber'in sağlık için sunduğu tavsiyelerin çoğu Arap tıbbı kaynaklıdır. Ancak Hattabî vahiyle gerçekleşmiş olanların varlığını da kabul etmektedir.⁴⁶¹ Dehlevî'ye (öl.1176/1762) göre de tıbb-ı nebevî tecrübe mahsulü olup, tebliği gerekli esaslardan değildir. Bu konuda yanılmak caiz olduğu gibi dinin bütünlüğüne de zarar vermez.⁴⁶²

Tecrîd-i Sarîh Muhtasarı mütercim ve şârihi Kâmil Miras (öl. 1957), tıbb-ı nebî ile işaret olunan tedavinin şu üç kısımda hülâsa edilebileceğini söylemektedir: 1. Vahiy tarikiyle bilinen, 2. Arap kültür ve göreneğinden alınan, 3. Kur'ân ile şifalanmak gibi teberrük murâd olunan kısımlardır.⁴⁶³

Ebû Şehbe, bu görüşler arasından tıbb-ı nebevî'nin vahiy ürünü olduğu düşüncesini esas almaktadır. İbn Hazm, İbn Teymiyye, İbn Kayyım el-Cevziyye⁴⁶⁴ ve çağdaş araştırmacılarından, Nurettin İtr (öl. 2020), İbrahim Canan, Mahmut Denizkuşları tıbb-ı nebevînin vahyin kontrolünde olduğu görüşündedirler.⁴⁶⁵ Ebû Şehbe bu konuda en fazla İbn

⁴⁵⁹ İbrahim Kutluay, "Şia'da İmamlara Atfedilen Tıbbın Kaynakları ve Sünnî Anlayışla Mukayesesi", *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi* 8 (2020), 39-40.

⁴⁶⁰ Yılmaz, "Tıbb-ı Nebevî ve Bu Konudaki Bazı Hadislerin Değerlendirilmesi", 112; Kutluay, "Şia'da İmamlara Atfedilen Tıbbın Kaynakları ve Sünnî Anlayışla Mukayesesi", 39.

⁴⁶¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bâr'i bi Şerhi'l-Buhârî*, 10/170; Osman Oruçan, "Hadislerin Anlaşılması ve Yorumunda Bilimsel Verilerin Kullanımı Üzerine", *International Journal of Science Culture and Sport* 2/Special Issue 1 (17 Şubat 2015), 57.

⁴⁶² İbrahim Bayraktar, "Metin Tenkidi ve Müşkil Hadisler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (1997), 171.

⁴⁶³ Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 12/74.

⁴⁶⁴ Yılmaz, "Tıbb-ı Nebevî ve Bu Konudaki Bazı Hadislerin Değerlendirilmesi", 112.

⁴⁶⁵ Saffet Sancaklı, "Tıbb-ı Nebevî Hadislerinin Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Değerlendirilmesi" 10/2 (2019), 371.

Kayyim'dan nakilde bulunmuştur.⁴⁶⁶ İbn Kayyim'ın tedavinin uygulanma yöntemi ile alakalı tasnifi ise, Hz. Peygamber'in tedavisinin; tabii ilaçlarla, ilâhî ilaçlarla ve ikisinin birleşimiyle şeklinde gerçekleştiği yönündedir. İbn Kayyim, “Tıbb-ı nebevî kâmil aklın, nübüvvet nurunun ve vahyin müşterek mahsulüdür” demektedir.⁴⁶⁷

Ebû Şehbe tedaviyi genel manada ikiye ayırmaktadır. Biri peygamberlerin yaptığı kalp ve inanç tedavisidir ki rukye ve dua ile tedavi yöntemi uygulanır. Diğerisi ise bedene ait tedavidir. Ruhânî ve cismânî olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Bal, çörek otu, ûdi hindi, hurma mantar vb. maddelerle tedavi amaçlanmaktadır. Hz. Peygamberin temel ve esas vazifesi inanca yönelik tedavidir. Ancak onun şeriati hem rûhânî hem de cismânî tedaviye ilişkin pek çok hususu ihtiva etmiştir.⁴⁶⁸

Yabancı araştırmacılardan da bu alana ilgi duyanlar olmuştur. Fransız Oryantalist Jean Gagnier'in Tıbb-ı nebevî'ye geniş yer verdiği “La Vie de Mahomet” adlı eseri, sağlıkla ve tedaviyle ilgili Hz. Peygamberin bazı rivâyetlerini içermektedir. Bunların arasında süt ile ilgili tedaviye yönelik rivâyetlere geniş yer verdiği görülmektedir. Gagnier, eserinde Hz. Peygamber'in “mükemmel bir doktor” olduğu yönünde kanaat belirtmektedir. Ulaştığı bu kanaat; İslâm dünyasındaki temizlik, sağlıklı beslenme koruyucu hekimlik, halk sağlığı, çevre temizliği vb. unsurların Avrupa ile kıyaslandığında çok daha üstün olmasından da kaynaklanıyor olabilir. İslâm âlimlerince Allah Resûlü'nün tıbbı dair tavsiyelerinin ümmet için her zaman uyulması gereken hususlar olduğu ileri sürülmesine rağmen hadis âlimleri tarafından Hz. Peygamber “hekim” olarak nitelendirilmemiştir.⁴⁶⁹ Gagnier'in tabirine benzer bir tabir kullanan Muhammed Hamidullah (öl. 2002), kendisine hastalıkları sebebiyle başvuran kimselere tavsiye ve tedavi reçeteleri tertip ettiğini söyleyerek Hz. Peygamber için “pratisyen bir hekim” ifadesini kullanmıştır.⁴⁷⁰ Tıbb-ı nebevî konulu çalışmaları ile dikkat çeken Tıp Profesörü Asaf Ataseven, tıbb-ı nebevî konulu hadislerin, bugünkü gelişme ve araştırmalardan asırlar önce ifade buyurulduğu için tıbbî bir mu'cize kabul edilmesi gerektiği ve bu hadis-i şeriflerin tıbbî telakkilere uygunluk arz ettiği kanaatindedir.⁴⁷¹

⁴⁶⁶ Ebû Şehbe, *Difâ'ani's-sünne ve raddü şübehi'l-müsteşrikîn ve'l-küttâbi'l-muâsırîn*, 343; İbn Kayyim'ın bu konudaki görüşleri için bk. Yılmaz Orhan, “İbn Kayyim'ın Tıbb-ı Nebevî ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (ts.), 6-18.

⁴⁶⁷ İbn Kayyim, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd*, 6/4/33.

⁴⁶⁸ Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafası*, çev. Mehmet Görmez-M.Emin Özaşar (İstanbul: Risale Yayınları, 2020), 118.

⁴⁶⁹ Sabri Çap, “Fransız Oryantalist Jean Gagnier'in Hz. Peygamber'i Mükemmel Bir Doktor Olarak nitelenmesi ve Tıbb-ı Nebevî Hakkındaki Değerlendirmeleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2021), 195-197.

⁴⁷⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*, 867.

⁴⁷¹ Ünal, “Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v) Özel Sayı Hz. Muhammed (s.a.v) ve Tıp”, 186.

Prof. Dr. İbrahim Canan’a göre Resûlullâh her meselesinde vahye müsteniddir veya ikaz ve irşad-ı ilâhînin garantisi altındadır. Kararlarında hata veya yanlış yapma durumu söz konusu olduğunda ise buna taalluk eden hikmet aranmalıdır. Resûlullâh’ın bu kabilden bazı yanılma ve içtihadından dönme örnekleri ümmete örnek olma hikmetini barındırmaktadır.⁴⁷²

Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal, Hz. Peygamber’in hastalıklar karşısında tedbir almaksızın yalnızca sabır ve tevekkül tavsiyesinde bulunmadığını ifade ederek, örnek alınması ve takip edilmesi gereken sünnetin bu tedavi yöntemlerinin birebir uygulanmasından ziyade Peygamberin sağlık ve hastalık karşısındaki gösterdiği tutum olduğunu belirtmiştir. Ünal, tıbbî anlamdaki tavsiyelerinin birebir uygulanmasının doğru olmadığı görüşündedir.⁴⁷³

Prof. Dr. Saffet Sancaklı hadislerin tamamının vahiy ürünü olduğu yönündeki kabule saygı duyduğunu ancak bu istikamette hareket edildiği takdirde bazı hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında problem olacağı düşüncesindedir. Sancaklı, burada mantar hadisini örnek vermektedir.⁴⁷⁴ “*Mantar Kudret Helvası cinsindendir. Suyu göze şifalıdır*” hadisini gözü rahatsız olan kimse olduğu gibi uygulamaya kalksa gözü kör olabilir demektedir.⁴⁷⁵ Ancak Ebû Şehbe tıbb-ı nebevî hadislerini değerlendirirken tüm bu mahzurları izah etmiş ve hadisin doğrudan ve herkes tarafından uygulanabilirliğine değil; sıhhati ve teşriine dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Onun bu konudaki temel yaklaşımı; tıbb-ı nebevî’nin Hz. Peygamber’in hata yapması caiz olan dünya işlerinden olduğunu kabul etmemesidir. Bu minvalde düşünen âlimlerin görüşlerini, “hurmaların aşılınması” hadisindeki⁴⁷⁶ Hz. Peygamberin tutumu ile delillendirdiklerini söyleyen Ebû Şehbe, bu uygulamanın teşrî kabilinden olmadığını ifade eder.⁴⁷⁷ Alimler Resûlullâh’ın buradaki reyinin teşrî konusunda değil, dünya işleri ve geçimiyle ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Resûlullâh’ın (s.a.v) İctihat ve reyine dayanarak söylediği hususlarda onunla amel etmek vaciptir. Hurmaların aşılınması ise dünyevî bir hâdisedir.⁴⁷⁸ Bu hadisteki “*siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz*” kısmına istinaden iddia edilecek; dünya işlerinin tamamının beşer tarafından Hz. Peygamber’den daha iyi bilinebileceği gibi bir genelleme de doğru görülmemekte, “hurma aşılama” hâdisesi teşri ve vahiy içermeyen bir alan olarak görülmektedir.⁴⁷⁹

⁴⁷² Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, 11/139.

⁴⁷³ Ünal, “Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v) Özel Sayı Hz. Muhammed (s.a.v) ve Tıp”, 185.

⁴⁷⁴ Buhârî “Tıb”, 20; Tirmizî “Tıb”, 22.

⁴⁷⁵ Sancaklı, “Tıbb-ı Nebevî Hadislerinin Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Değerlendirilmesi”, 371-372.

⁴⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, el-Müsneid; 3/18Müslim “Fedâil”,38; İbn Mâce “Ruhûn”,15

⁴⁷⁷ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaa’sı*, 2/117.

⁴⁷⁸ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaa’sı*, 2/117, (96.Dipnot).

⁴⁷⁹ Veli Aba, “Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlâhî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler”, *Akademik Siyer Dergisi* 1 (2020), 125.

Hadis musannefatında mantar hakkında üç farklı rivâyet vardır. Bu rivâyetler Kütüb-ü sitte’de birçok tarik ile nakledilmiştir. Aşere-i Mübeşşere’den olan Saîd b. Zeyd (öl.51/671?) ve muksirûn’dan olan Ebû Hureyre’nin nakilleri hadis kitaplarının birçoğunda rivâyet edilmiştir.⁴⁸⁰ En meşhur tarikler Sahihayn’da da yer almaktadır. Bu rivâyetlerin sıhhati konusunda sonraki âlimlerce de herhangi bir itiraz yöneltilmemiştir. Hadisin sıhhati, uygulama alanı ve şekli ile ilgili itirazlar özellikle son iki asra yakın zaman dilimine aittir.

Hadislerin doğru anlaşılabilmesi için zaman, mekân ve vürûd bilgisinin önemine binaen mantar hadisinin birkaç farklı tarîki hakkında değerlendirmelerde bulunan Prof. Dr. Halid Özkan, Ebû Hureyre tarihiyle gelen hadis için: “Ebû Hureyre’nin Hz. Peygamber’in yanında sohbet ediyorduk. Derken konu mantara geldi...” diyerek söze başlaması Ebû Hureyre’nin o mecliste bizzat bulunduğunu göstermektedir. Ebû Hureyre’nin Medine döneminde Hayber Gazvesi esnasında Müslüman olduğunun bilinmesi ve rivâyette Hz. Peygamber’in mantar hakkında hutbe îrâd etmek üzere minbere çıktığının söylenmesi hadisin Medine döneminde vârid olduğuna bir işarettir”⁴⁸¹ demektedir.

Özkan, mantar hadisinin Medine’de vârid olduğu kabul edildiğinde akıllara, Medine mantarın yetişmesi için elverişli midir? sorusunun geldiğini, Medine’nin buna elverişli olduğunu; Hz. Peygamber dönemi yemek kültürü üzerine yapılan çalışmalarda mantara da yer verildiğini söylemektedir. Söz konusu çalışma mantar ile ilgili rivâyetleri tahrir-sıhhat, râvi değerlendirmesi, bu hadislerin tasnifteki yerleri, farklı tariklerin sebab-i vürûd bilgisi kapsamında yer ve zaman bilgisi, mantar hadisini ilk dönem ve sonraki dönemde anlama farklılıkları, hadisin etimolojisi, hadis âlimlerinin mantar hadisi hakkında tıp literatüründen yararlanırken gözettikleri ilmî usuller, tıbb ve tıbb-ı nebevî açısından değerlendirmeler sunmaktadır.⁴⁸² “Mantarın suyu göze şifadır” ifadesinin anlamı konusunda şârihlerin iki farklı yorumu göze çarpmaktadır. İlk yorumda göze şifa olan kısmın mantarın kendi öz suyu olduğu, diğer yorumda ise şifanın mantarın kendi suyunda değil, mantarın çıkmasına vesile olan ilk yağmurda olduğu kabul edilmekte ve hadisteki kastın da bu olduğu söylenmektedir. Özkan, yaygın olarak ilk yorumun kabul gördüğünü, İbnü’l-Cevzî’nin hocası Ebû Bekir b. Abdullah el-Bâkî’den naklettiği ikinci yorumun ise İbn Kayyim tarafından bu konudaki en zayıf görüş sayıldığını nakletmiştir.⁴⁸³

⁴⁸⁰ Buhârî “Tıb”, 20; Müslim “Kitâbü’l-Eşribe”, 28; İbn Mâce “Kitâbü’t-Tıb”, 8; Tirmizî “Tıb”, 22;.

⁴⁸¹ Halit Özkan, “Rivayet, Anlam ve Yorum: Mantar Hadisinin Serencamı”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 48 (2022), 12.

⁴⁸² Bk. Özkan, “Rivayet, Anlam ve Yorum: Mantar Hadisinin Serencamı”.

⁴⁸³ Özkan, “Rivayet, Anlam ve Yorum: Mantar Hadisinin Serencamı”, 30.

Ahmed Emin hadis âlimlerinin mantar hadisi hakkında yeterli deney ve çalışmalar yapmadıklarını belirterek, Ebû Hureyre'nin "bir miktar mantar alarak suyunu bir kabın içine sıktım ve gözleri bozuk bir cariyeyi onunla tedavi ettim ve iyileşti"⁴⁸⁴ sözlerinin hadisin sıhhatini tespit için yeterli görmemektedir. O, Hz. Peygamber döneminde yapılacak deneylerde mantarın bileşiklerini kimyevi açıdan değerlendirmek mümkün olmasa da deneme yanılma yöntemi ile bu meselede sonuca ulaşılabileceği görüşündedir. İlgili hadisin sıhhati de ancak bu yöntemle ortaya koyulabilmektedir.⁴⁸⁵

Ahmed Emin bunları söylerken metin tenkidi bakımından da değerlendirmelerde bulunmuştur. Emin, -bu hadis özelinde- hadisçilerin metin tenkidine gereken önemi vermediklerini, hadislerin vakîâ ile uyuşup uyuşmadığına bakmadıklarını iddia etmektedir.⁴⁸⁶ Sıbâî'ye göre ise klasik dönemde birçok kez hastaların gözlerine mantar suyu uygulanmıştır. Tüm bu tecrübeler mantarın şifa olduğunu kanıtlamaktadır.⁴⁸⁷

Ebû Şehbe'nin bu konudaki rivâyetler hakkında tespitleri şöyledir:

- Muteber hadis kaynaklarında yer alan bu hadisin sened ve metninde akla, nakle ve vakîâyâ muhalif bir durum söz konusu değildir.
- Bir sözün Hz. Peygamberden geldiği tespit edildiğinde şüphe ortaya çıkmaz. Rivâyetin mahiyeti iki şekilde değerlendirildiğinde Hadis eğer vahiy eseri ise mantarın şifa olduğu hakikattir. Eğer Hz. Peygamberin bir içtihadı ise buna karşı Allah Teâlâ sükût buyurmuştur. Bu durum Cenâb-ı Hakkın Hz. Peygamberi takrîri olarak telakkî edilir ve Allah tarafından vahyedilenler cümlesinden sayılır. Mantarın göze şifa olduğunda şüpheyeye yer yoktur.
- Müslüman âlimler imkanları ölçüsünde kendi asırlarında bu hadis hakkında deneyden geri durmamışlar. Hakikate ulaşabilmek için mantarı bizatihî kullandıkları gibi, farklı maddelerle karıştırmak suretiyle de test etmek üzere gayret sarfetmişlerdir.
- Hz. Peygamber doktor olmadığı gibi tıp ilmi ile de hiç uğraşmamıştır. Bi'set asrında yaşayan tabiplerden de bu hakikatleri bilen olmadığından dolayı Hz. Peygamber'in bu bilgileri tabiplerden öğrendiği düşünülemez

⁴⁸⁴ Tirmizî "Tıb", 22.

⁴⁸⁵ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, 2/21.

⁴⁸⁶ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, 2/21; İbrâhîm et-Tabbâh Ahmed Emin, *Đuħa 'l-İslâm* (Mektebetü'l Üsra, 1997), 2/130; Mısırlı âlimlerin bu konu hakkındaki yaklaşımları için bk. Eren, *Modern Dönemde Mısır'da Hadis ve Sünnet Konusundaki Yaklaşımlar*, 395-396.

⁴⁸⁷ Juynboll, *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*, 173.

- Söz konusu hadis hakkında mantarın cinsi yahut hangi hastalığa şifa olacağına dair kastın ne olduğu bilenemeyeceği için tecrübe hadisin sıhhati hakkında bir değer ifade etmez.⁴⁸⁸

Ebû Şehbe mantarın Hz. Peygamber döneminde belirli bir hastalık için, özel bir mantar çeşidinin yine belirli bir yerde tedavi amaçlı kullanılmış olabileceği düşüncesindedir. Üzerinde deney yapılacak mantar, tedavisi beklenen hastalığa tesir etmeyebilir. Ayrıca deneyde kullanılan mantar hadiste sözü edilen mantar olamayabileceği gibi, deneyin başarısız olması mantarın yapısı dışındaki bir sebepten kaynaklanmış da olabilir. Tıbbî bitkilerin zamanla özelliklerini yitirebilir olması da yine deneyle hadisin sıhhatinin ölçülemeyeceğinin bir göstergesidir.⁴⁸⁹ Ebû Şehbe, tüm bu ihtimalleri eledikten sonra geriye ancak bu hadislerin vahiy eseri olduğu gerçeğinin kaldığını ifade etmektedir.

Hadisçilerin büyük çoğunluğunun endişesi, nebevî tıp ile alakalı rivâyetlerin sahîhini sakîminden ayırmaksızın rivâyet olunması neticesinde hadis zannedilerek Hz. Peygamber'e isnad edilme ve bu konudaki rivâyetlerin -sahîh olsun ya da olmasın- halk tarafından belirli kraterlere dikkat edilmeksizin ve bilimsel çalışmalar yapılmaksızın tatbik edildiği takdirde doğuracağı mahzurlardır. Mantar hadisinin uygulanabilirliği açısından birçok kriterin aynı anda gözden geçirilmesi, deney ve tecrübî bilgilerle şifasının doğrulanmasının uygulama açısından elzem olduğu görülmüştür. Bu açıdan değerlendirildiğinde hadislerin tetkiki büyük önemi hâizdir. Canan; tıpla ilgili rivâyetlerin insanların anlayacağı şekilde yeniden değerlendirilmesinin önemine ve konunun uzmanı olan kişilerin görüşlerine başvurulmaksızın bu hadislerle münferiden amel edilmemesinin zaruretine dikkat çekmektedir.⁴⁹⁰

Mantar hadisinin bazı tariklerinde, acve isimli Medine hurmasının bir türünün de şifasından bahsedilmektedir. Hz. Peygamber'den sahîh isnad ile gelen bu rivâyet tıbb-ı nebevî bağlamında değerlendirilmiş ve tıp ilminin alanından sayılmıştır.

Abdûlbâsit Muhammed Seyyid, *et-Tağziye fi'l-İslâm* adlı eserinde, bilim insanlarının yaptıkları araştırmalara dikkat çekerek zehirlenme vakalarında karaciğerin antitoksin üreterek zehirin etkisini azalttığını, zehirlenme anında enzimler yüksek çıkarken her gün yedi hurma yiyen kişilerde enzimlerin azaldığının görüldüğünü ifade etmiştir. Ona göre Hz. Peygamber, her gün yedi hurma yediği için Hayber'deki zehirlenme sırasında zehir, derisinin altındaki yağ tabakasında birikmiştir. Hz. Peygamber, daha sonra hacamat yoluyla bu zehri aldırıştır. Seyyid'in telepati üzerine çalışan bir İngiliz kuruluşuna dayandırdığı bilimsel çalışmada;

⁴⁸⁸ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaa'sı*, 21-24.

⁴⁸⁹ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaa'sı*, 2/21-24.

⁴⁹⁰ Sancaklı, "Tıbb-ı Nebevî Hadislerinin Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Değerlendirilmesi", 373.

batarya, matbaa ve ağır maden alanında çalışan işçilerin maruz kaldığı kadmiyum problemine karşı günde yedi hurma yemenin koruyucu bir etki gösterdiği vurgulanmıştır. Yapılan yüz yirmi farklı araştırmada da vücuda giren zehirli maddenin, sindirim sistemiyle dışarı atıldığı kanıtlanmıştır.⁴⁹¹

Ebû Şehbe, “ed-Duktûr” dergisinde Doktor Mahmud Selâme’nin acve’nin faydaları hakkında bir çalışmasına işaret etmektedir. Bu çalışmaya göre acve’de insan vücudunu zehirden koruyan bir âmil olduğu neticesine ulaşılmıştır. Tıp tahsili ile mücevvez olmayan ve döneminde tıbbî çalışmaların bu kadar ilerlemediği Hz. Peygamberin, asırlar öncesinden acve hakkında söylediklerine nebevî bir mu‘cize olarak itibâr edilmelidir.⁴⁹² el- Vâkıdî, *Kitâbü’l-meğâzî*’sinde hurma çeşitlerinden bahsederken acve hurmasının hurmaların en iyileri arasında olduğu bilgisini vermektedir.⁴⁹³

Prof. Dr. Veli Atmaca bir çalışmasında M. Fuad Abdülbâkî’nin (öl. 1968) Müslim’deki hadise yazdığı talikinde yer alan ve Nevevî’den verilen açıklamada; “Medine hurmasının fazileti, sabah erken vakitte yenilmesinin tavsiye edilmesi ve yedi adet önerilmesinin hikmetini bizim bilmediğimiz, Hz. Peygamber’in bildiği özel bir şey olması icap eder. Dolayısıyla faziletine ve ondaki hikmete itikad gerekir”⁴⁹⁴ demektedir. Nevevî’den yapılan bu nakilde ilk bakışta bu hadisin Nevevî’ye göre vahye müstenid olduğu fikri uyansa da onun tıbb-ı nebevî konusundaki görüşünün tecrübeye matuf olduğu bilinmektedir.⁴⁹⁵ Mısırlı muhaddislerin çoğu acve hurması ile alakalı nakledilen hadislerin sahîh olduğu görüşünde birleşmişlerdir. Ebû Reyve; Ebû Hureyre kanalıyla gelen rivâyeti mevzû görürken, Ahmed Emin de tecrübe ile kanıtlanamadığı gerekçesiyle reddetmektedir.⁴⁹⁶

Ebû Şehbe’nin bu konudaki rivâyetler hakkında tespitleri şöyledir:

- Farklı topraklarda yetişen meyve yahut nebâtın özelliklerinin değişebileceği ilmen ispatlanmıştır. Medine’de yetişen bir hurmanın, zehiri giderici özelliğinin olmasında nefsi ve cesedi, zehir ve sihire karşı korumasında aklen bir engel yoktur.

⁴⁹¹ Eren, *Modern Dönemde Mısır’da Hadis ve Sünnet Konusundaki Yaklaşımlar*, 400-401.

⁴⁹² Ebû Şehbe, *Difâ‘ani’s-sünne ve raddü şübehi’l-müsteşrikîn ve’l-küttâbi’l-muâsırîn*, 185.

⁴⁹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî, *Kitâbü’l-Megâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Daru’l-Âlemî, 1989), 1/372-373; Hurma hakkında ayrıntılı bilgi için Hakan Temir - Tahsin Koçyiğit, “Araplarda Hurmanın Yeri, Önemi ve İbn Vahşiyye’nin Hurma Risalesi’nin Değerlendirilmesi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/1 (2023), 168-187.

⁴⁹⁴ Veli Atmaca, “Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9/1 (2011), 71.

⁴⁹⁵ Yılmaz, “Tıbb-ı Nebevî ve Bu Konudaki Bazı Hadislerin Değerlendirilmesi”, 112.

⁴⁹⁶ Mısırlı muhaddislerin konu hakkında görüşlerinin detayı için bk. Eren, *Modern Dönemde Mısır’da Hadis ve Sünnet Konusundaki Yaklaşımlar*, 398-401.

- Hadis'te zehirlenme çeşidine yönelik bir tehdit söz konusu olmadığı için, herhangi bir zehir ile deneme yapmak suretiyle hadisin sıhhati ölçülemez, hangi zehrin kastedildiği meselesi araştırmaya konu olmalıdır.

- Nebevî tıp özellikle ruhsal ve psikolojik yönden etkilidir. Psikolojik açıdan bakıldığında sihrin etkilerini izale edeceği niyeti ile yenilecek hurma yahut acve, sihirden gelecek etkileri giderebilir, ruh ve beden yönünden sıhhat doğurabilir.

Ebû Şehbe'ye göre bu hadis gaybî bir durumu bildirmektedir. Müslümanların Hz. Peygamber ve getirdiklerinin hak olduğuna inandıkları sürece ve sağlam ilmî ispat yolları ile sahîh olduğu tespit edildiği müddetçe kabul etmek zaruridir.⁴⁹⁷

Tıbb-ı nebevî içerisinde değerlendirilen ve asırlardır üzerinde tartışmalar ve çalışmalar yapılmış bir diğer hadis Zübâb hadisidir. Ebû Hureyre'nin nakline göre Hz. Peygamber: *"Birinizin çorbasına sinek düştüğü zaman, onu tamamen daldırsın sonra çıkartıp atsın zira onun iki kanadının birinde hastalık, diğerinde ise şifa vardır."*⁴⁹⁸ buyurmaktadır.

Bu hadis Ebû Şehbe'ye göre zan ve tahminin câri olduğu dünya işleri kategorisine girmez. Zira Hz. Peygamber sineğin bir kanadında zehir diğerinde panzehir olduğunu te'kitli bir şekilde söylemiştir. Hz. Peygamber'in tıbbı ilişkin hadislerinde üslup farklıdır. Zan, tahmin ve temenni kabilinden lafızlarla söylenmemektedir. Ebû Şehbe, sinekte panzehir bulunduğuna dair bilimsel deney ve incelemelerin yapıldığı ve elde edilen bulgu ve sonuçlarının 1997 yılında İngiliz Tıp Mecmuasında yayınlandığı hakkında bilgi vermektedir. O günden bugüne bu deney ve araştırmaların sürdüğünü ve neticesinde Zübâb hadisinin açık bir şekilde Hz. Peygamber'in mu'cizelerinden olduğunun ortaya çıktığını söylemektedir.⁴⁹⁹

Prof. Dr. İbrahim Bayraktar, sinek hadisi ile ilgili, hadisin manasının müşkil görülerek ilk asırlardan beri başta bidat ehli olmak üzere birçok kimse tarafından eleştirildiğini ve gününüzde de bu eleştiri ve inkarın müsteşriklerin katılımı ile sürdüğünü söylemektedir.⁵⁰⁰

Mısır, bu meselenin üzerinde en fazla konuşulan yerlerden biridir. Özellikle Reşîd Rızâ ve aynı görüşte olanlar, kendilerince müşkil olarak görünen Zübâb hadisi ve benzer nitelikteki hadislerin isnadının sağlam olmakla birlikte, içerikleri açısından yeni bir tenkide tabi olması gerektiğini mütalaa etmektedir. Ahmed Emin ve Ebû Reyze de benzer görüştedirler. Ciddeli bir doktor Reşîd Rızâ'ya bir mektup yazarak; sineklerin "ikili doğasının" onlardaki bakterilerin tıbbın keşfiyle desteklenebileceği yönünde açıklamalar yapmış, farklı bir yaklaşımla sineğin

⁴⁹⁷ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafası*, 1/330-331.

⁴⁹⁸ Buhârî Bed'ül-halk", 17.

⁴⁹⁹ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafası*, 118,121.

⁵⁰⁰ Sinek Hadisinden çıkarılan hükümler hakkında bk. Bayraktar, "Metin Tenkidi ve Müşkil Hadisler", 172.

kanatlarının tümüyle mecaz olarak anlaşılması gerektiği yönünde de tevilde bulunmuştur. Bu teville karşı Reşîd Rızâ'nın çekincelerinin olduğu görülmektedir.⁵⁰¹

Sıbâi ve Ebû Şehbe gibi gelenekçi çizgiyi sürdüren âlimler metin tenkidinin de isnad tenkidi gibi muhaddislerin zihinlerini meşgul eden ve ihmal edilmemiş meselelerden olduğu görüşündedirler.⁵⁰² Mısırlı muhaddislerce bu hadisin sıhhatinde şüphe bulunmamaktadır. Hadislerin büyük bölümünde olduğu gibi sinek hadisi rivâyetinin de sahîh kitaplarda bulunması sıhhat açısından yeterli bir delildir.

Genel olarak hadisin reddini savunanların da sahîh olduğunu savunanların da ispat için bu konuda yapılmış bilimsel çalışmalara başvurdukları görülmektedir. Ebû Şehbe yukarıda ifade edildiği üzere Mantar hadisi hakkındaki bilimsel deneylerin sonucunda çıkacak menfi bir bulgunun sıhhati zedelemeyeceğini söyleyerek hadisin anlaşılması ve delillendirilmesi için birçok şartın bir araya gelmesi gerektiği yönünde bir yaklaşıma sergilemektedir. Sinek hadisi hakkındaki sıhhat değerlendirmesinde ise, sahîh hadis külliyatlarında bu hadise dair rivâyetler ve bu rivâyetin farklı tariklerini sened açısından değerlendirmesinin yanısıra, bilimsel açıdan yapılmış çalışmaların neticesini de bilimsel bir delil olarak göstermektedir. Bu bağlamda Mısır “el-Hidâyetü'l-İslâmiyye” cemiyetinin düzenlediği bir konferansta bir doktorun sözlerini aktaran Ebû Şehbe; sineğin konduğu yerdeki mikropların bazılarını taşıırken bir kısmını da yediğini ve anti bakteri denilen bir zehirli maddenin oluştuğu ve bu maddenin birçok mikrobu öldürdüğünü nakleder. İngiltere’de 1927’de yayımlanan Medical Experiments adlı dergide, sineğin hastalıklı bir tarladan yediği mikropların bir süre sonra öldüğü ve sinekte dört çeşit mikrobu yok edebilecek bakteriyovac adlı bir maddenin elde edilebileceğini de aktarmaktadır.⁵⁰³ Ebû Şehbe’nin bu hadisin yorumlanmasındaki bilimsel bir diğer refesansı da Dr. Abdulmümin Hüseyin ve Dr. Mahmud Kemal tarafından Ezher dergisinde yayımlanan araştırmadır. Bu araştırmada İngiltere ve Almanya’da yapılan önemli çalışmalardan bahsedilmiştir. Buna göre sineğin karnında bulunan antibiyotik ihtiva eden kabarcıklar vardır ki bunlar ayakları ile taşınan hastalıkları da bertaraf edebilmektedirler.⁵⁰⁴

Ebû Şehbe’nin Zübâb hadisi hakkındaki genel değerlendirmeleri:

⁵⁰¹ Juynboll, *Modern Mısır’da Hadis Tartışmaları*, 172.

⁵⁰² Juynboll, *Modern Mısır’da Hadis Tartışmaları*, 167-173.

⁵⁰³ Ebû Şehbe, *Difâ’ani’s-sünne ve raddü şübehi’l-müsteşrikîn ve’l-küttâbi’l-muâsırîn*, 169-173.

⁵⁰⁴ Ebû Şehbe, *Difâ’ani’s-sünne ve raddü şübehi’l-müsteşrikîn ve’l-küttâbi’l-muâsırîn*, 170-173; Zübâb hadisi hakkında Mısırlı âlimlerin yaklaşımı ve bilimsel yayınlar hakkında bk. Eren, *Modern Dönemde Mısır’da Hadis ve Sünnet Konusundaki Yaklaşımlar*, 388-394.

- Hadisi Buhâri iki tarikten rivâyet etmiş, ayrıca İmam Ahmed, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Dârimî ve Bezzâr da muhtelif tariklerle rivâyet etmişlerdir. Dolayısıyla Zubâb hadisi sıhhatin en üst derecesindedir.
- Hadis hakkında yapılan tıbbî araştırma ve deneyler Müslüman doktorlara ait değildir. Dolayısıyla akla gelebilecek hadisin taraflı değerlendirilmesi yönünde oluşabilecek şüphe de söz konusu olmayacaktır. İlim adamlarının yaptığı çalışmalar kendilerini ve ulemâyı hadisin sıhhatinin te'kidine götürmüştür.
- Hadisin varyantları arasında oluşan küçük lafız farklılıkları rivâyetin sıhhatini etkileyecek nitelikte değildir.
- Sinek sol kanadı üzerine konar. Ebû Şehbe'ye göre panzehir sineğin sağ kanadında olabilir. Bunun nedeni de sağ tarafta hayır bulunması olarak izah etmektedir.
- Bu konuda İbn Kuteybe (öl. 276/889), el-Hattâbî el-Bustî, İbnü'l-Cevzi, İbn Kayyim, Ebûbekir ed-Dımeşkî (öl. 1102/1691) nakilde bulunduğu âlimlerdendir.
- Tıbb-ı nebevî vahiy mahsulüdür ve Zübâb hadisi hem rivâyet hem dirâyet bakımından sahîh olup Hz. Peygamber'in mu'cizelerindendir.
- Hz. Peygamber'in sineğin iyice batırılıp sonra da çıkarılıp atılmasına ilişkin emri vücûb için değil, yalnızca tâlim ve tavsiye içindir. Böyle bir yemeğin yenilmesine yönelik bir emir de yoktur, bu kişinin kendi ihtiyarına bırakılmıştır. Yemeğe devam etmek isteyen bir mâni olmadığı gibi, tiksiniyor yemeği sürdürmeyenler için de bir mahzur yoktur.
- Hadisçilerin hadisin sıhhatini savunması sinekten kaçınmanın tavsiye edilmediği anlamına gelmez. Bilakis İslâm dini tam anlamıyla temizlik ve hastalıklardan ve kötülüklerden korunma dinidir.⁵⁰⁵

Bu hadise dair; mikrop kaynağı olan sineğin şifa kaynağı nasıl olabileceği, Allah'ın hastalık ve şifayı nasıl olup da aynı yerde birleştireceği sorgulanmıştır. Ayrıca sineğin akıl sahibi olmadığından hareketle bir kanadını diğerine takdim edemeyeceği, şeriatın temel ilkelerinden olan zararın yasaklanması ilkesi ile bu hadisin çelişeceği, kanadındaki zehir ya da panzehir kabul edildiği takdirde ayakları ile taşıdıkları pisliklerin izahının nasıl olacağı vb. soru ve sorunlar ilk asırlardan bu yana tartışılmıştır. Batılı araştırmacıların da hadislere yönelmesiyle birlikte bu sorulara farklı değerlendirmelerin yapılması da kaçınılmaz olmuştur.

Ebû Şehbe ulemâdan bazılarının bu hadisi mecaz içerikli rivâyetlerden kabul edip bu şekilde cevaz vermeye yöneldiklerini söylemektedir. Buna göre hastalık kibir hastalığıdır, deva

⁵⁰⁵ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, 2/109-124.

da sineğin düştüğüne itibar ederek mütevazî olmaktadır.⁵⁰⁶ Ebû Şehbe bu görüşü kitabına alsa da kabul ettiğine dair bir yaklaşım göstermemektedir. Bu konudaki çalışmalarda rivâyetin mecaz ağırlıklı yorumlandığına dair bir bilgiye de rastlanmamaktadır.

Yusuf el- Karadavi (öl. 2022) sinek hadisini, “kaynağı az gıda maddeleri ve sınırlı bir muhitte; dünyevî bir mesele ile ilgili yol göstermek” olarak tanımlasa da rivâyetteki açık beyânın sineğin bir kanadında zehir diğer kanadında ise panzehirin bulunduğu yönünde olmasının, o dönemin deneyimleri ve Arapların tecrübelerini aşan bir konu olduğunu, kişilerin kanaatlerine dayanarak hadisin reddi yahut yalanlanmasının doğru olamayacağını söylemektedir.⁵⁰⁷

Prof. Dr. Yaşar Kandemir, orta çağın bilgi dağarcığında bulunmayan ilmî konularda Hz. Peygamberin bilgi kaynağının Allah Teâlâ ve vahiy olduğuna tam manasıyla iman edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. İlmî gelişmeler ve yapılan bilimsel araştırmalarla bu neviden olan hadisler hakkında şüphe etmenin isabetli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Kandemir, sinekten antibiyotik elde etme çalışmalarının geçtiğimiz yüzyılda başlamış olduğunu söyleyerek bu konuda 1930 ve 1947’de İngiliz ve İsveç ilim adamlarının “cafasin” ve “klotinizin” adlı antibiyotikleri bulduklarını ifade eder. Hâlâ sinekten farklı antibiyotikler elde etmek için çalışmaların devam ettiğine değinen Kandemir, bu çalışmaların Hz. Peygamberin bu konudaki uyarısının ciddiyetine işaret ettiği ve konunun ilmî bir tabana oturduğunun göstergesi olarak yorumlamaktadır. O “Sydney’deki Macquarie Üniversitesi’nden Prof. Andy Beattie önderliğindeki bir ekibin sineklerden antibiyotik yapma çalışmalarının başarılı sonuç verdiğini de kaydetmektedir.”⁵⁰⁸

Ürdün Üniversitesi Şeriat Fakültesinde yayımlanmış Tunuslu âlim Şeref Mahmud el-Kudât’a ait makalenin Prof. Dr. Adil Öztekin tarafından yapılan tercümesinde Tıbb-ı nebevî hakkında delil olarak ortaya koyduğu yaklaşımı önemlidir:

Halk arasında yaygın olan geleneksel tıbbî yöntemler pek çok yanlışlığa düşmüştür ki buna dönemdeki tıp anlayışı da dahildir. Hatta modern tıpta pek çok hataya düşmüş ve hala düşmeye devam etmektedir bu da kusurlu olan insan aklı ve tecrübesinin ortaya çıkardığı bir durumdur. Nitekim deney ve tecrübeye dayalı bu alanda bilim adamları hatalarından dersler çıkararak yeni bilgiler öğrenirler eğer tıpla ilgili hadislerde de durum böyle olsaydı Hz. Peygamberin döneminde ve çevresinde yaygın olan bu hatalar neden hadislerde görülmemektedir? Neden bu hadislerin tedavi korunma teşhis ve bilgi aktarımı gibi alanlarda tıbbî hatalardan arınmış olduğunu görmekteyiz? Tıpla ilgili hadislerde o hataların olmaması rastlantı mıdır? Hz. Peygamber başkalarının düştüğü bu hatalardan kendisini koruyacak vahyin dışında deneye bağlı bir bilgiye mi sahipti? Bu hadislerin yaygın olan bu tür hataları içermiyor olması Allah tarafından vahiy edilmiş olduğunu göstermez mi? Bilinen şudur ki: nebevî hadisler uzmanlık isteyen tabiat ilimlerini insanlara bildirmek için söylenmemiştir ancak içinde kapsamlı olmasa da

⁵⁰⁶ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaa’sı*, 1/310.

⁵⁰⁷ Yusuf el-Karadâvî, “Sünnet ve İslam Hukuku 2”, çev. İshak Emin Aktepe, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4 (2008), 232-233.

⁵⁰⁸ M. Yaşar Kandemir, “İki Keşif İki Hadis”, *Altınoluk Dergisi* 201 (2002), 28.

örneklendirme tarzında bazı ilmî hakikatler gelmiştir⁵⁰⁹

Prof. Dr. Veli Atmaca'nın Zübâb hadisine dair verdiği bir malumat dikkat çekicidir. O, Zübâb'ın arı için de kullanılmakta olduğunu, eğer rivâyette kastedilen hayvan da arı ise yapılan bu tartışmaların tamamının zâid olacağını söylemektedir. Bunun çoğunluğun dikkatinden kaçan bir hata olduğunu, nedeninin ise tekdüze bir tercümeden kaynaklandığını iddia etmektedir. Atmaca: "Eğer rivâyetlerde kastedilen arı ise, pisliği üzerine yapılan bu kadar tartışma "Zübâb" için sinek anlamı verilmesinden kaynaklanmıştır. Bundan arı kastedilmişse hadisin tartışılmasına gerek kalmayacaktır" demektedir.⁵¹⁰

Tıbb-ı nebevî hakkında genel bir değerlendirme olarak İbrahim Canan'ın tespitleri şöyledir:

- Tıbb-ı nebevî'nin kaynağı âyet ve hadislerdir. Gerek Kur'ân'da gerekse hadislerde tıbbî ve sağlığı ilgilendiren pasajlar, doğrudan-dolaylı işaretler ve imâların tamamı tıbb-ı nebevînin gerçek kaynağını teşkil etmektedir.
- Klasik dönem eserlerinin bazılarında hadislere dayanmayan birçok meselenin varlığı aldatıcı olabilmektedir. Eserin yazıldığı asrın tabâbet anlayışı, sağlıkla ilgili vecize ve atasözlerinin hatta Yunan filozoflarının tıbbî nasihatlerinin hadislerle iç içe bulunması tüm bu malumatın hadis olduğu zannını verebilmektedir. Bunun birçok açıdan mahzurları vardır. Bu sebeple tıbb-ı nebevî yalnızca âyet ve hadislere dayandırılarak yeniden tedvin edilmeli ve geliştirilmelidir.
- Tıbb-ı nebevî ile ilgilenenler, tıbbi konulara değinen âyetler, hadisler ve bunların varsa şerhlerini günümüz tıbbi bulgu ve çalışmaları ile karşılaştırmalıdır. Âyet ve hadis-i şeriflerin ifadeleriyle uyumlu olan tıbbi bulgular ve çalışmalar doğru kabul edilmeli, çelişenlerin ise yanlış olabileceği varsayılmalıdır. Bu durumda, yanlışlığın kaynağı araştırılmalı ve yapılan çalışmada bu hususa dikkat çekilmelidir.⁵¹¹

Tıbb-ı nebevî'nin günümüzde ihya edilmesi bağlamında İbrahim Canan ile Ebû Şehbe'nin arzu ve temennilerinin birebir örtüştüğü görülmektedir. Canan, yeniden sistematize edilecek Tıbb-ı nebevî'nin Arap dilini, hadis nazariyesi ve kaynaklarını çok iyi bilen hekimler ile gerçekleştirebileceğini; nasıl ki tıp ilmi birçok bölümden oluşmaktaysa nitelikli ve bu şartları haiz doktorların bir ekip halinde kendi branşlarını ilgilendiren hadisler üzerinde yapacakları araştırmanın verimliliğinin üst düzeyde olacağını söylemektedir. Aksi durumda yalnızca

⁵⁰⁹ Şeref Mahmud el-Kudât, "Tıpla İlgili Hadisler Vahiy midir? -İnsana Dair Nebvî Hadislerin Bilimsel İ'cazı-", çev. Adil Öztekin, *Hadis Tartışmalarına Yeni Yaklaşımlar*, ed. Enbiya Yıldırım (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 364-365.

⁵¹⁰ Atmaca, "Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları", 86.

⁵¹¹ Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, 11/123-141.

İlahiyat sahasındaki âlimlerin yapacakları çalışmalar çok sınırlı bir düzlemde gerçekleşebilecektir. Canan'ın göz sağlığı ile alakalı bir tıp doktoru ile yaptığı müzakere, bu konu hakkında tıp mütehassısları ile çalışmanın zarureti ve faydasını göstermesi açısından önemlidir.⁵¹²

Sonuç olarak Ebû Şehbe'nin Tıbb-ı nebevî hakkında yaptığı değerlendirmelerden, görüşünün; bu ilmin Arap geleneği yahut tabiplerin uygulamalarından uzak ve etkilenmemiş bir hüviyette olduğu ve Hz. Peygamber'in içtihadı dahi olsa, ilâhî irâde tarafından herhangi bir ihtar ile karşılaşmamış olmasından dolayı bu bilgilerin vahiy kabilinden sayıldığı anlaşılmaktadır. Tıbb-ı nebevînin vahiy ürünü olmadığı görüşünde olan âlimlerin örnek olarak getirdikleri; Hz. Peygamber'in, "ağaçların aşılınması" gibi bazı tavsiyelerinin tıbb-ı nebevî dairesinden olmadığı, dolayısıyla yapılan mukayesenin sıhhati etkileyecek ilmî bir kıstas olarak kullanılamayacağı görüşündedir. Ebû Şehbe tıba ilişkin hadislerdeki üslup ile hurmaların aşılınması hadisindeki üslup arasında fark olduğunu belirterek, "Mezkur hadiste yalnızca temenni vardır halbuki Resûlullâh, tıp ile alakalı hadislerin hepsinde olmasa bile büyük çoğunluğunda onların vahiy ürünü olduğunu ima edecek şekilde kat'i ifadeler kullanmıştır" demektedir.⁵¹³

Nihaî olarak gerek sıhhat açısından gerek hadislerin vürûd sebepleri açısından bakıldığında tıba dair birbirinden farklı özellikteki rivâyetlerin bağlayıcılık açısından bütüncül olarak değerlendirilmesi mümkün gözükmemektedir. Zübâb hadisi özelinde yukarıda izah edildiği üzere bazı hadislerdeki emirler vucûb için değil, talim ve tavsiye niteliğinde olabilmektedir.

Ebû Şehbe'nin mezkûr hadisler hakkında bilimin verilerini sıhhat bakımından bir kaynak olarak sunduğu görülmektedir. Kendisinin rivâyetlerin sıhhati hakkında değerlendirmesinin isnad eksikli olduğu bilinmektedir. Ancak hadisler hakkında şüphe oluşturmak ve hadisleri küçük düşürmek maksadıyla girişimlerde bulunan kimselerin argümanlarını çürütmek açısından bilimsel çalışmaların neticesini de hadisin sıhhatini ortaya koyan veriler olarak görmektedir. Ancak Ebû Şehbe bilimsel bir çalışmanın sonucunun sahîh bir hadis ile müteâriz olduğunda itibar edilmemesi gerektiğini söyler. Bilinmelidir ki başlı başına bilimsel çalışmalar hadisin sıhhatini tespit bakımından birincil ölçüt kabul edilemez.

Hadislerin Kur'ân, sünnet, tarihî veriler ve icmâ gibi unsurların yanı sıra pozitif bilimlere de arz edilmesi gerektiğinin dile getirildiği ve bu konunun bazı çalışmalarda ele

⁵¹² Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, 11/140-141.

⁵¹³ Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, 118.

alındığı görülmektedir.⁵¹⁴ Muhammed Enes Topgöl, işaret ettiği bu yöndeki çalışmalarda, sınırlı sayıda hadisin bilimsel atıflarla sıhhati hakkında değerlendirmelerde bulunulurken, pozitif bilimin karakterinden kaynaklı bazı sıkıntılara temas edilmediğine dikkat çekmekte ve bilimin mutlak anlamda hadiste metin tenkidi kriteri olarak benimsenmesinin doğuracağı muhtemel mahzurlara işaret etmektedir.⁵¹⁵

Bu konudaki Doktora tezinde Osman Oruçhan, öncelikle sinek hadisi hakkındaki rivâyetlerin farklı varyantlarını ve rical hakkında ulemanın değerlendirmelerini nakletmiş, devamında bu hadisi bilimsel verilerle mukayese etmiştir. Çalışmasında birçok araştırmacının bilimsel veri olarak kullandıkları bilgilerden nakillerde bulunan Oruçhan; bu araştırmaların çoğunluğunun bilimsel bir yayın ya da veri olmadığını ve ikna edici delillerinin bulunmadığını söylemiştir. Hicrî ikinci yıldan önceki musannefata atıf yapan Oruçhan, Mâmer b. Râşid'in (öl. 151/767) *Musannef*'inde hadisin hiçbir varyantına yer verilmediği ve birinci asrın ünlü fakihlerinden İbrahim en-Nehâî'nin (öl. 96/714) içine sinek düşerek ölmüş olan kaptaki yiyecek veya içeceğin yenilip içilmeye devam edilmesi hakkında “herhangi bir sakınca yoktur” şeklindeki fetvasını naklettikleri halde; Abdürrezzak (öl. 211/826-27) ile İbn Ebî Şeybe'nin sinek hadisine yer vermemelerini göstererek hadisin hicrî ikinci asrın sonlarına doğru ortaya çıkmış ve ref edilerek Hz. Peygambere mâl edilmiş olduğunu iddia etmektedir.⁵¹⁶

Acve hurması ve mantar hakkındaki hadisin isnad şemasını çıkaran Oruçhan, Ebû Hureyre kanalıyla gelen rivâyetlerin tamamının zayıf isnatlarla gelmesi, ilk kaynaklarda munkatı senedle nakledilmesi ve bazı münekkîd âlimlerce cerh edilen Şehr b. Havşeb'in rivâyetlerin büyük bir bölümünde yer alması gibi sebeplerle bu hadisin Şehr'in sözü iken sonraki dönemlerde Hz. Peygambere ref edilmiş olabileceği görüşündedir. Ancak Şehr tamamen cerh edilmiş bir râvi değildir. Tenkit edenlerin yanında; münekkîd âlimlerden İbn Maîn, İbn Hanbel, el-İclî onun için sika; Buhârî “hadisi hasendir”, Ebû Zür'a “Onda bir beis yoktur” demektedir.⁵¹⁷ Oruçhan'ın, bu hadisin birçok farklı tarikle en muteber hadis kaynaklarında yer almasına rağmen Hz. Peygamber'e refedildiği yönündeki çıkarımı tartışmalıdır.

Alimler arasında sünnetin vahiy kaynaklı olduğu konusunda büyük bir görüş ayrılığı yoktur. Temel ayrışma noktası ise sünnetin hangi kısımlarının ya da tamamının mı kaynağının

⁵¹⁴ Hayri Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi* (Otto Yayınları, 2004), 297-313.

⁵¹⁵ M. Enes Topgöl, “Paradigmadan Paradigmaya: Pozitif Bilim Neden Metin Tenkit Kriteri Olsun?”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9/2 (2011), 119.

⁵¹⁶ Osman Oruçhan, *Hadis ve Bilim (Hadiste Metin Tenkidi İlkesi Olarak Pozitif Bilimlere Aykırılık)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 331-353.

⁵¹⁷ Oruçhan, *Hadis ve Bilim (Hadiste Metin Tenkidi İlkesi Olarak Pozitif Bilimlere Aykırılık)*, 363,366.

vahiy olup olmaması ile ilgilidir. Tamamının vahiy kaynaklı olduğunu söyleyenler arasında birbirini nakzeden görüşlerin de olması bu âlimlerin dahi ortak bir düşüncede buluşamadıklarını göstermektedir. Bu durum tıbb-ı nebevî hadislerinin değeri konusunda göz önünde bulundurulması gereken önemli bir veri ve delildir.⁵¹⁸

Tıbb-ı nebevî, kaynağı bakımından değerlendirilirken, Haberin, bilgi değeri olarak kullanıldığı disiplinlerden biri olan hadis ilminde bilginin mahiyetini anlamak, bilgi değerinin belirlenmesi açısından kaçınılmazdır. Hz. Peygamberden gelen ilâhî kaynaklı yahut beşerî özellikteki haberlerin her biri, yaşayış olarak ortaya koyduğu her davranış kalıbı bir bilgidir. Üzerinde durulması gereken husus, bizlere kadar ulaşmış olan bu bilginin mahiyeti ve kategorizasyonu meselesidir.⁵¹⁹

Tıbb-ı nebevî hadislerinin tamamının beşerî kaynaklı olduğunu savunanların getirdiği aklî ispatlar, âyet ve hadislerin yorumlanması şeklinde olabildiği gibi delillendirmeden uzak yalnızca düşünsel boyutta ortaya atılan iddialardan ibaret de olabilmektedir. Bu çıkarımlardan biri de Allah Resûlü'nün sağlık ile ilgili uygulamalarının dönemimin bilgileri ile sınırlı olduğu, Hz. Peygamber'den insanlar tarafından bilinmeyen bir tedavi yöntemini tavsiye etmesinin beklenemeyeceği, yaptığı seyahatler esnasında tabiplerle mülâki olup değişik tedavi şekillerine şahitlik ettiği ve bu tecrübeler sayesinde hayli iyi sayılabilecek bir bilgi birikimine sahip olduğu yönündedir.⁵²⁰ Tıbb-ı nebevî hadislerinin tamamen vahiy kaynaklı olduğu görüşü ile, tamamen beşerî olduğu görüşü arasında ikisini uzlaştıran bir üçüncü görüş olan; rivâyetlerin bir kısmının vahiy ürünü bir kısmının ise beşerî tecrübeye dayandığı, âlimler arasında çoğunluğun kabulüdür. Hz. Peygamberin beşerîyetin sahip olduğu tüm vasıfları üzerinde taşımasının yanı sıra, vahyin muhatabı olarak beşerden farklı yönünün varlığı, hadislerin değerlendirilmesinde daima göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Tıbb-ı nebevî alanındaki hadisler de bu kapsamın içerisinde. Bu rivâyetler hakkında yapılacak her değerlendirmenin isabet edebilmesi; Hz. Peygamberin fiillerini tamamıyla beşerî özelliklerden kaynaklandığını iddia etmenin yanlışlığı yanında, beşerî vasıflardan soyutlayarak tamamıyla vahyin kontrolünde olduğunu söylemek de doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Bu sebepten dolayı İslâm âlimlerinin çoğunluğu Hz. Peygamberin tıbbı dair bazı rivâyetlerinin vahye

⁵¹⁸ Aba, "Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlâhî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler", 120.

⁵¹⁹ Hz. Peygamberin bilgi kaynakları hakkında bk. Aba, "Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlâhî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler", 116-117.

⁵²⁰ Aba, "Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlâhî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler", 121-122.

müstenîd olduğunu kabul ederken bazı rivâyetlerin ise beşeri bilgi, tavsiye yahut tecrübe kaynaklı olarak kabul etmişlerdir.⁵²¹

Tıbb-ı nebevînin bağlayıcı olup olmamasının sünnetin bağlayıcılığı ile doğrudan bağlantılı olduğunu söyleyen Aba'ya göre; sünnetin kaç kategoride değerlendirildiği ve Tıbb-ı nebevî 'nin bu kategoriler içindeki konumu problemin omurgasını oluşturmaktadır.⁵²²

Tıbb-ı nebevî konulu kitaplarda sahîh rivâyetlerle birlikte zayıf, hatta mevzû rivâyetlerin de bulunması; Tıbb-ı nebevî kapsamındaki haber-i vâhid vâfinda olan bilgilerin zan ifade etmesi, pozitif bilimlerin ilgi alanına giren hadisler arasında mütevatir kabul edilecek hadisin neredeyse bulunmaması, tıp konulu rivâyetlerin bilimsel verilere uygun olmadığı iddiası, Hz. Peygamber'in döneminde uyguladığı ancak günümüzde bilimsel çalışmalarla yanlış oldukları tespit edilen bazı verilerin olması vb. yaklaşımlar, tıbb-ı nebevî'nin bağlayıcı olmadığını savunanların delil ve itirazlarından bazılarıdır.⁵²³

Hadisin bilime arzı ile alâkalı çıkarımlara ilaveten Prof. Dr. Salahattin Polat'ın şu sözleri bağlayıcılık açısından önemlidir:

Bilimsel verilerin değişmesi, aksinin vuku bulması gündeme gelen tartışmalardan biridir. Entellektüel bir telakkî haline gelen, dinî nasları da bugünkü ilmî verilere göre değerlendirme çabasının doğruluğu, ilmin, varabileceği en son noktaya ulaşmış ulaşmadığı ve bugünkü ilmî sonuçların yarın değişme ihtimalinin olup olmadığıyla sorgulanması rivâyetleri bilimsel verilerle değerlendirme konusunda karşı tarafın tutumu olarak öne sürülmektedir. Buna göre herhangi bir hadisin ilme aykırılığı gerekçesiyle reddedilmesinin beraberinde birtakım problemleri de getireceği hatta ret bir tarafa, nasları ilmin ışığında yorumlama çabalarında da aynı mahzurların söz konusu olacağı iddia edilmektedir. Peygamberler aklın ve ilmin sınırlarını aşan konularda bilgiler sunmaktadırlar. Aklın öncülüğünde yol alan ve vahye itibar etmeyen bugünkü ilmin vahiy konularını tenkidine Müslümanların itibar etmesi beklenemez.⁵²⁴

Bilimsel verilerin mezkur sebeplerin dışında birçok yönden doğruluk değeri tartışılmaktadır. Ayrıca Bilimin değişime açık olmasının bütün bilgilerin yanlışlanabileceği anlamına gelmediği de hatırlatılmalıdır.⁵²⁵

Hiz. Peygamber'in vahyin kontrolünde olduğu; yanlış bir uygulamanın vuku bulması halinde Allah Resûlü'nün ikaz-ı İlâhî ile uyarılacağı, tıbb-ı nebevî uygulamalarının Peygamberlik görevi dahilinde bulunduğu ve hayatî öneme sahip tıp ilminin Peygamberlik görevi dışında değerlendirildiğinde İslâm dininin temel prensiplerine ters düşeceği, bu kapsamda yapılan uygulamaların bilimsel verilere uygun olduğu; akla ve bilime aykırı gibi

⁵²¹ Aba, "Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlâhî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler", 123.

⁵²² Aba, "Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlâhî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler", 123.

⁵²³ Aba, "Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlâhî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler", 125-127.

⁵²⁴ Salâhattin Polat, *Hadis Araştırmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 210-211.

⁵²⁵ Aba, "Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlâhî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler", 128.

görünen rivâyetlerin ise bâtinî ve edebî yorumunun yapılarak izah edilmesi gerektiği; tıbb-ı nebevî hadislerinin bağlayıcılığını savunanların temel gerekçelerindendir.⁵²⁶

Modern dönemde özellikle İslâmî ilimler içerisinde hadis ilminin anlaşılması ve yorumlanmasında yeni arayışlar olduğu bilinmektedir. Hadis ilmi açısından bu arayışlar, temel ilmî usul kaideleri göz ardı edilmediği sürece müsbet olarak karşılanmakta ve hatta değişen ve gelişen dünyada zarurî olarak görülmektedir. Modern dönemin etkisiyle özellikle son iki asra yakın süreçte hadis ve sünnet ekseninde eleştirirler yoğunlaştığı ve farklı argümanların ortaya atıldığı gözlemlenmektedir.

Muhammed Enes Topgöl, İslâm dünyasında modern dönemde hadisler ve sünnet kapsamındaki itirazların çoğunluğunun bir sistem dahilinde olmadığı ve tabiatının devamlılık arz etmeyen bir yapıya sahip olduğunun altını çizmektedir. Topgöl, “Özellikle Mısır’da Muhammed Tefkî Sıtkî’nin *el-İslâmü hüve’l-Kur’ânu vahdeh* isimli makalesi ile başlayan sünnetin delil olması ve hadislerin sıhhati meseleleri etrafındaki tartışmaların, modern etkiyi ve geleneğin bu etkiye verdiği tepkiyi göstermesi bakımından güzel bir örnek olduğu görüşündedir.”⁵²⁷ Hadis alanındaki farklı yaklaşımlar Türkiye’de özellikle yeni bir metodoloji arayışı bağlamında şekillenmiş, bu minvalde yapılan araştırmaların ise metin tenkidi etrafında yoğunlaştığı gözlemlenmiştir.

Türkiye’de tıbb-ı nebevî alanında geniş bir literatür ile karşılaşılmaktadır. Bu yayınlarda; konunun metin tenkidi, bağlayıcılık, sünnetin teşri değeri, Hz. Peygamber nebevî ve beşerî uygulamalarının bağlayıcılık açısından değerlendirilmesi, Hz. Peygamberin söz ve fiillerinin vahyin kontrolünde olup olmaması, tıbb-ı nebevî alanına dahil edilen hadislerin sened ve metin tenkidinde görülen eksiklikler üzerinde yapılan tespitler, ana kaynaklardaki sahîh, zayıf ve mevzû hadislerin ayrıştırılmasının gerekliliği, bu kapsamdaki hadisleri anlamada idrak seviyelerindeki farklılıklardan doğacak ve bedeni etkileyecek mahzurlar, tıbb-ı nebevî’nin işaret ettiği maddî şifa kaynaklarının ticaret amacıyla suistimalinden doğacak mahzurlar, aşırı uç görüşlerin Hz. Peygamberin anlaşılması ve hadislerin kaynaklığı açısından hadis ilmine etkisi, tıbb-ı nebevî hadisleri hakkında bazı disiplinlerle ortak yapılacak çalışmaların faydaları, bilimin hadislere kaynaklık etmesi meselesi ve bu bağlamdaki yaklaşımların hadislerin anlaşılmasına karşı müspet ve menfi etkisi gibi birçok açıdan kapsamlı araştırma ve değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir.

⁵²⁶ Aba, “Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlâhî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler”, 128-130.

⁵²⁷ Topgöl, “Paradigmadan Paradigmaya: Pozitif Bilim Neden Metin Tenkit Kriteri Olsun?”, 118.

SONUÇ

Farklı medeniyet, dil, din ve mezhebe ev sahipliği yapmış, Müslümanların fethinden sonra ise İslâmî ilimlerin merkezlerinden biri olma vasfına sahip olmuş Mısır'da doğan ve hayatının büyük bölümünü Mısır'da geçiren Ebû Şehbe, İslâmî ilimlerin tahsil edildiği, bilinen ve halen işlevini en üst seviyede devam ettiren dünyadaki ilk üniversitelerden biri olan el-Ezher Üniversitesinde ilim tahsil etmiş, ömrünü ilme adanmış, yaşadığı asırda sünnetin müdafaasını üstlenmiş mümtaz şahsiyette bir âlimdir. Onun uzun yıllar neticesinde kazandığı ilmî birikimlerinin eserlerine olan yansıması ise açıkça görülmektedir. En çok hadis ve tefsir ilmine olan vukufiyeti ile tanınmakta olan Ebû Şehbe, fıkıh, siyer ve akâid alanında da eserler vermiştir.

Ebû Şehbe'nin hadis ve tefsir ilimleri alanında telif edilen yayınlarda karşılaştığı israiliyata ve oryantalist düşünceye karşı geliştirdiği İslâm'ı savunma ve İslâm'ın hakikatlerini ortaya koyma çabasının, döneminde özellikle el-Ezher hocaları tarafından teşvik edildiği ve bu alanda eserler vermesi bakımından desteklendiği görülmektedir. Özellikle el-Ezher üniversitesinde ilk gayrimüslim talebe olma ünvanına sahip Goldziher'in Mısır'da iki kitabı ile bazı makalelerinin Arapçaya çevrilmesi ve Batıya açık bazı aydınların eserlerinde Goldziher'in görüşlerine sıcak bakmaları, şer'î ilimlerde yetişmiş âlimlerin şiddetli tenkitlerine sebep olmuş ve bazı dîni meselelerde izaha ihtiyaç duyulmuştur. Goldziher'in estirdiği bu rüzgâr XX. yüzyılda batıda destekçi bulmakta gecikmemiştir. Ebû Şehbe yaşadığı dönem itibariyle yaptığı savunular, reddiyeler ve ilmî çalışmalarla İslâm'ın doğru anlaşılmasında göz ardı edilemeyecek büyüklükte çaba sarfetmiştir. Ebû Şehbe'nin Mısır dışında farklı ülkelerden birçok fakülteden ders vermek amacıyla davet edilmesi, döneminde özellikle hadis ve tefsir alanında ulaştığı akademik ağırlığını göstermektedir.

Araştırmanın ilk bölümünde Ebû Şehbe'nin eserlerinin büyük kısmına ulaşılmış ve muhtevası hakkında bilgiler sunulmuştur. İsimleri tespit edilen ancak nüshasına ulaşılamayan eserlere daha sonra yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesi bakımından yer verilmiştir.

Ebû Şehbe'nin özellikle hadis alanında telif ettiği eserlerinin bir bölümünü Usûlud-dîn Fakültesinde ders verdiği dönemlerde öğrencilerine ders notu şeklinde oluşturduğu ve daha sonra bunları genişleterek büyük hacimli eserler ortaya koyduğu görülmektedir. Bu minvalde araştırmada yer verdiğimiz üzere bazı kitaplarının içerikleri büyük hacimli eserlerinde mevcuttur. Ancak bu durum onun kitaplarının tamamının tekrar içerdiği anlamı taşımamaktadır. Aksine muhtasar olan risalelerin genişletilmesi suretiyle büyük bir ilmî kaynak

oluşturmak amacıyla kendisinin hayatı boyunca ilmî çalışmalarını genişleterek sürdürdüğünü göstermektedir.

Araştırmanın İkinci bölümünde Modern dönemde Mısır'da çok tartışılmış olan mu'cizenin mahiyetiyle ilgili temel meselelere dair yaklaşımlar ele alınmıştır. Modern dönem âlimlerinden birçoğunun mu'cizelerin tanım ve mahiyetlerine yönelik yaklaşımları Hz. Peygamber'e hissî mu'cizeler verilmediği kanaatinde birleşmektedir. İsrâ ve mi'râc hâdisesinde ise mi'râc'ın âyet ile sabit olmaması, rivâyetlerin, akli ön plana alan izahlar çerçevesinde değerlendirilmesi ve mu'cize hakkındaki haberlerin çoğunun âhâd yolla ulaşması sebebiyle yakînî bilgi ifade edemeyeceği düşüncesi hakim olmuştur. Ebû Şehbe ise metod olarak öncelikle hadis ilmi kaidelerine dayanarak rivâyetlerin sahîhini sakîminden ayırmak suretiyle eserine mevzû rivâyetleri almamış, zayıf rivâyetleri beyan etmiş, hâdiseyi izah ederken sahîh kaynaklara yönelmiştir. Ebû Şehbe isrâ ve mi'râc hakkında sahîh kaynaklarda nakledilen sıhhat derecesinin en üstünde bulunan rivâyetlerin hâdisenin subûtu için yeterli bilgiyi vermekte olduğunu ifade etmektedir. Ebû Şehbe hissî mu'cizelerin kaynağının Cenâb-ı Hak olduğu ve peygamberlerin mu'cize gerçekleştirmede herhangi bir dahlinin söz konusu olmadığı görüşündedir. Bu olayların sübûtu hakkında tevatür şart değildir. Ahâd yollarla ulaşmış olsa dahî hissî mu'cizeler hakkındaki rivâyetler bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde Hz. Peygamberde birçok hârikülâde olayın gerçekleştiği hususunda kat' ifade etmektedir. Ebû Şehbe haber-i vâhidlerin ortak bir meselede buluşmalarının mütevâtir manayı ifade edebileceği görüşünü benimsemektedir. Hadis ve Sünnet hakkında yapılacak her değerlendirmede titiz davranılması gerektiğini vurgulayan Ebû Şehbe, hissî mu'cizeler hakkında da dayanaktan yoksun olarak söylenecek her bir söz ve inkârın misyoner ve oryantalistlerin Hz. Peygamber ve ona inen vahyi ta'n etmelerine sebebiyet vereceğini söylemektedir. Mu'cizeler hakkında nihai görüşü, Şârî'nin vukû'unu haber verdiği her şeyin imkan dâhilinde olduğudur. Aksi görüşü iddia edenin ise delil getirmesi zarurîdir. Ebû Şehbe kâinatta bilinen adetlere aykırı bir iş gerçekleşmesinin imkânsız olduğuna dair bir delil bulunmadıkça mu'cizeyi aklen imkansız görmek de mümkün olmayacağını söylemektedir. Kâinat insanın ilmine açık olan bazı kanunlar ile yaratılmış olsa da yalnızca Allah'ın ilminde olup kulların bilmediği, yaratıcının dilediğinde Peygamberleri ile gösterdiği bazı özel kanunların olması muhal değildir.

Ebû Şehbe'nin isrâ ve mi'râc hâdisesinde İsrâ sûresi birinci âyete yaptığı yorumlar kendisinin hadise olan vukûfiyeti yanında tefsirci yönünü de göstermektedir. Ebû Şehbe isrâ ve mi'râc olayının Kur'ân'daki hissî mu'cizelerden olduğunu kabul etmekte ve olay esnasında gerçekleşmiş olan ve sahîh rivâyetlerle nakledilen birçok hârikülâde hâdiseler hakkında ulemanın

cumhurunun kabul ettiği görüşleri benimsemektedir. Heykel'in vahdet-i vücûdu işaret eden isrâ ve mi'râc'ın mahiyeti hakkındaki görüşünü şiddetle reddederek, Oryantalistlerin ve İslâm düşmanlarının Hz. Peygamberi tenkit etmelerine sebebiyet verecek her türlü fikrin reddedilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Ebû Şehbe tıbb-ı nebevî'ye dair bazı rivâyetlerin gaybî bilgiler içerebileceğini ifade ederek bunların mu'cize kabilinden değerlendirilmesi ve rivâyetler hakkında bir hükme varılmasında acele edilmemesi gerektiği düşüncesindedir. Tıbbı nebevî'nin yeni bilgilerle sürekli kendisini güncelleyen bir yapıya sahip olması bu bağlamda zikredilen bazı hadislerin hikmetlerinin yapılan güncel çalışmalarla gün yüzüne çıkmasını mümkün kılmaktadır. Bu çeşit rivâyetlerin hikmetinin henüz anlaşılmamış olması o rivâyet hakkında şüphe meydana getirmez. Ebû Şehbe, rivâyetlerde geçen ve ilaç olarak önerilen bitki ve benzeri unsurların; kullanım şekli, yeri, zamanı, bu unsurların fiziksel ve kimyasal yapısının zaman içerisinde değişime uğraması, dışarıdan alacağı etkilerle yapısının bozulmuş olacağı yahut, hadiste belirtilen tedavi için kullanılan şeyin söylendiği zamana ait hastalıkla kayıtlı olabileceği, kullanılan kişinin hastalığının yanlış teşhisinden kaynaklanan şifaya kavuşamaması vb. nedenlerin her zaman ihtimal dahilinde olduğunu vurgulamaktadır.

Ebû Şehbe'nin hadis ilmi dışındaki diğer disiplinlerle olan ilişkisinin temelinde sahîh bilgiyi korumak gayesi yatmaktadır. Hadis, Tefsir, Siyer, İslam Hukuku, Fıkıh alanlarında eserler telif eden Ebû Şehbe'nin, Kelam ve Tasavvuf ilmine olan yakınlığı ve derin ilmî bakış açısı dikkat çekmektedir.

Dinin özüne dönüp bid'atlerden arındırarak dini muhafaza etme hedefini taşıyan ıslahat hareketine karşı, Ezher uleması tarafından geliştirilen kapalı ve savunmacı yaklaşımın izleri Ebû Şehbe'nin hadis anlayışında da kendisini göstermektedir. Onun Ebû Reyze ve Tevfik Sıdkî gibi isimlere karşı eleştirisinin dozunu yükseltirken, daha ılımlı gördüğü Muhammed Abdüh ve Reşîd Rızâ'ya karşı eleştirilerinde itidali muhafaza ettiği görülmektedir.

Ebû Şehbe hadis savunusunda selefin yolunu takip etmiş, aklın öncelendiği düşünce akımlarına karşı bir duruş sergilemiş ve özellikle mütezîlî görüşleri tenkit etmiştir. Ezher ulemasının; ıslahat hareketlerine kapalı olmaları ve bu harekete karşı gösterdikleri reaksiyonlarındaki en önemli nokta, Batı merkezli oryantalist akımın hadisleri tahrif ederek özelde ilim ehlini, genelde yeterli bilgi düzeyine sahip olmayan halkı görüşleri ile etkileyecekleri ve dolayısıyla İslâm'ın tahrif ve tahrif edileceği yönünde taşıdıkları endişedir. Bu minvalde Ebû Şehbe İslâm düşünürleri ve ulemalarında Batı merkezli yaklaşımın izlerini tespit ederek ikaz ve reddiyelerde bulunmuştur.

Ebû Şehbe'nin rivâyet merkezli yaklaşımı benimsemesi bilime kapalı olduğu anlamına

gelmemektedir. Özellikle tıbb-ı nebevî hadisleri ekseninde yaptığı değerlendirmelerde bilimsel verileri kullanması; isrâ ve mi'râc hâdisesinde ancak aklî izahlar ile mutmain olacak insanlar için aklî izahlar getirmekten çekinmemesi geniş ufkunu ve bilim ile rivâyet ilminin desteklenebileceği yönündeki yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir.

Döneminin hadis âlimlerine ve İslâm düşünürlerine yönelttiği eleştirilerde doğrudan kendilerini hedef almadığı, meseleleri çoğunlukla fikir sahibinden bağımsız olarak tetkik ettiği ve yanlış gördüğü noktaları, hadis disiplini içerisinde değerlendirdiği görülmektedir. Ebû Reyze'nin kaleme aldığı *Eḍvâ' 'ale's-sünneti'l-Muhammediyye ev difâ' ani'l-hadîs* kitabındaki hadise yönelik iddialarını "ilmî dayanaktan yoksun" olarak nitelediği ve bu iddialar karşısında şedîd bir üslup kullandığı görülmektedir.

Ebû Şehbe, rivâyetlerin sahîh hadis kaynaklarında geçiyor olmasını genel olarak sıhhatin şartı olarak yeterli görürken, sahâbe'nin hadis rivâyetine yöneltilen ilmî dayanaktan yoksun mesnedsiz gördüğü iddialar karşısında, sahâbe'nin adaletini pek çok yerde hatırlatmakta ve bu tür eleştirileri kasıtlı görmektedir.

Müşkil görülen lafızları tevil eden, mütearız olarak görülen rivâyetler hakkında da tevakkufu esas alan Ebû Şehbe; sahîh hadis kaynaklarındaki hadisin duyulara ve gözlemlere aykırı olduğu gerekçesiyle inkâr edilmesini ilmî araştırmaya uygun görmemektedir. İmam Buhârî ve İmam Müslim'in rivâyet şartlarını; adalet, zabt ve sened zincirinin kesintisiz olması şartlarındaki kriterlerini, hadis râvilerinin açık ve gizli hallerine dair bilgilerini, bu konuda son derece titiz davrandıklarını, şeffaf inceleme ve hassas tenkit yeteneklerinin göz önünde bulundurulması sebebiyle rivâyet ettikleri haberin sıhhatine kesin olarak inanılması gerektiğini savunmaktadır. Ebû Şehbe hadis ilminde meleke sahibi olanların bu kabule tereddütsüz ulaşacağı düşüncesindedir.

Ebû Şehbe'nin hadis ve tefsir ilmine olan vukufiyeti, diğer İslâmî ilimler alanında yazdığı eserlerde de görülmektedir. O, ilmini görsel, sesli ve yazılı yayın araçlarını etkin olarak kullanmak suretiyle her kesimden insana hitap etmek üzere çalışmalar yapmış, üslubuna incelik katmış, muhatabının ilmî seviyesine göre konuşmuş, telif ettiği kitapları da edebî ve yalın bir üslupla kaleme almıştır.

Kendisinin en çok İbn Kesîr, İbn Hacer ve İbn Kayyîm'dan etkilendiği, İmam Şâfiî ve İbn Teymiyye'den nakilde bulunduğu, *Sîretü'n-Nebeviyye* kitabında İbn İshâk için övgü dolu sözler sarf ederken, hiçbir âlime taassup derecesinde bağlanmadığı ve gerektiğinde yöntemlerine dair eleştiriler yönelttiği görülmektedir. Onun eserlerinde mezhepsel olarak bir aktarım yaptığı gözlenmemiş, itikâdî ve amelî mezhebine dair bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Ehl-i sünnet çizgisinde olduğu ve Mûtezile mezhebi hakkında menfî bir yaklaşım sergilediği

açıktır. Nakilde bulunduğu âlimler göz önünde bulundurulduğunda Hanbelî ve Şâfiî çizgisinde olduğu tahmin edilse de *Difa' ani's-Sünne* isimli kitabında Ebû Hanife'ye yönelik haksız ithamlara karşı titizlikle savunuda bulunduğu görülmektedir. Bu yaklaşımı ile onun mezhep taassubu taşımadığı anlaşılmaktadır. Talebelerinden Beşîr Ali Hamed et-Turâbi -araştırmamıza da kaynaklık eden- makalesinde hocasının Hanefî mezhebine mensup olduğu bilgisini vermektedir.

Ebû Şehbe; kitaplara alınacak nakillerin iyi tetkik edilmesi, İslâm'ın şahsında hadislere yöneltilecek eleştirilere verilecek cevapların tatmin edici nitelikte olması, dine zarar verecek her türlü şüpheli yaklaşıma ilmî cevaplar verilerek ikna edici yorumların yapılması ve eserlerde dipnot kullanmakta titiz olunması hususunda Müslüman ilim adamlarına yönelik tespit ve tavsiyeler bırakmıştır.

Hak Râzı Olsun.

KAYNAKÇA

- Aba, Veli. “Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlâhî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler”. *Akademik Siyer Dergisi* 1 (2020), 112-139.
- Abduh, Muhammed. *el-İslâm ve'n-Nasrâniyye ma'al-ilm ve'l-medeniyye*. Beyrut: Dâru'l-Hadâse, 3. Basım, 1988.
- Abduh, Muhammed. *Risâletü't-Tevhîd*. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1. Basım, 1994.
- Abdulkaki, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.
- Abdullah b. Abbas, Abdilmuttalib el-Kureşî. *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîr-i İbn Abbâs*. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1414.
- Ağırakça, Ahmet. “Kaynaklar Işığında İsrâ ve Miraç Olayı”. *Artuklu Akademi* 1/2 (2015), 1-30.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnâût. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2001.
- Ahmed Emin, İbrâhîm et-Tabbâh. *Duha'l-İslâm*. 3 Cilt. Mısır: Mektebetü'l Üsra, 1997.
- Ahmet Molu. *Mi'rac Hadislerinin Hadis Bilimi Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Ali Yardım. “İbn Ebû Cemre, Abdullah b. Sa'd”. 19/426-427. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Altıntaş, Ramazan. “Protestancı Söylem Karşısında İslamcıların"ihyacı" Tepkisi/Cevabı: 'Muhammed Abduh Örneği'”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 7 (2007), 50-55.
- Apaydın, H. Yunus. “Mütevâtir”. C. 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Atan, Abdullah Hikmet. Abdullah Hikmet Atan, "Hadis ve Sünnete Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nûrettin İtr". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 45 (2021), 201-207.
- Atmaca, Veli. “Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9/1 (2011), 67-94.
- Atmaca, Veli. “Tıp ve Tıbb-ı Nebevî Hakkında Muâsır Çalışmalar (Bibliyografya Denemesi)”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2011), 45-70.
- Aydın, Nevzat. “Mamulun Bih Olan Sünnetten Malumun Bih Olan Sünnete Dönüşüm”. GİİAS Uluslararası Günümüzde İslami İlimler Algısı Sempozyumu I. "Sünnet Algısı". Ed. Prof. Dr. Tevhit Ayengin. 113-125. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları, 2021.

- Aydınlı, Abdullah. “Hadis Tetkikleri Dergisi” 6/1 (2008), 199-216.
- Bakkal, Ali. “Hz. İsa’ya Atfedilen Mucizelerin Olağanüstülük Açısından Tahlili”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2020).
- Bayraktar, İbrahim. “Metin Tenkidi ve Müşkil Hadisler”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (1997), 107-193.
- Bayram, Fatih. *Reşid Rıza’da Peygamber Tasavvuru*. Ankara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, 2019.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Delâilü’n-Nübüvve*. çev. Hüseyin Yıldız vd. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 1. Basım, 2017.
- Bilgin, Recep. *Son Dönem Hadis Çalışmaları ve Talat Koçyiğit’in Hadisçiliği*. Ankara, 1. Basım, 2020.
- Boyacılar, Muhammet Sıddık. *Muhammed Ebû Şehbe ve Hadis İlmindeki Yeri*. Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Bozkurt, Üsame. *Mesrûk b. el-Ecdâ’ ve Hadisçiliği*. Uludağ Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi’u’s-sahîh* 2. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Bulut, Halil İbrahim. “Mûcize”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/348-351. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bulut, Halil İbrahim. “Mûcizenin İmkân ve Delâleti Konusunda İleri Sürülen İtirazlar”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)* 4 (2001), 173-197.
- Bursa, Bünyamin. *Muhammed Ebu Şehbe’nin Hadisçiliği*. Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Canan, İbrahim. *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*. İstanbul: Akçağ Yayınları, 1992.
- Cevziyye, İbn Kayyım el-. *Zâdü-l me’âd fî hedyi hayri’l-ibâd*. thk. Şuayb Arnaûd. Kuveyt: Mektebetü’l- Menâri’l-İslâmiyye, 1994.
- Çakın, Kâmil. “Hadisin Kur’an’a Arzı Meselesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (1993), 237-262.
- Çap, Sabri. “Fransız Oryantalist Jean Gagnier’in Hz. Peygamber’i Mükemmel Bir Doktor Olarak nitelemesi ve Tıbb-ı Nebvî Hakkındaki Değerlendirmeleri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (2021), 175-199.
- Çelebi, İlyas. “Sünnetullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/159-160. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Demir, Necati. “Aklî ve Tabî Yakînler ve Mucizelerin Rasyonelliği Üzerine”. *Felsefe Dünyası*

Dergisi 78 (2023), 261-304.

Demircan, Adnan. “Din Dilinde Mucize”. İstanbul: Kuramer yayınları, 2015, 179-212.

Ebû Reyze, Mahmud. *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1988.

Ebû Şehbe, Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. *A'lâmu'l-muhaddisîn*. Mısır: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, t.s.

Ebû Şehbe, Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. *Difâ'ani's-sünne ve raddü şübehi'l-müsteşrikîn ve'l-küttâbi'l-muâsirîn*. Kahire: Mektebet's-Sünne, 1. Basım, 1989.

Ebû Şehbe, Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. *el-Hudûdu fî'l-İslâm*. Kahire: hey'etü'l-Amme, 1974.

Ebû Şehbe, Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. *el-İsrâ ve'l-mi'râc*. Suudi Arabistan: Câmiu'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1964.

Ebû Şehbe, Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. *el-İsrâiliyâtü ve'l-mevdûâtü fî kütübi't-tefsîr*. 1 Cilt. Mektebet's-Sünne, 4. Basım, 1987.

Ebû Şehbe, Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. *el-Medhal li dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Livâ, 1987.

Ebû Şehbe, Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. *el-Vasît fî ulûmi ve mustalahi'l-hadîs*. Lübnan/Beyrut: Âlemü'l-Ma'rifeti, 1. Basım, t.s.

Ebû Şehbe, Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. *el-Vad'u fî'l-hadîs ve raddü şübehi'l-müsteşrikîn ve ğayruhum mine'l-bâhısîn*. Kahire: Mektebetü'l-İlm, 2003.

Ebû Şehbe, Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. *es-Sîretü'n-nebeviyyeti fî dav'i'l-Kur'ân ve's-sünne*. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2. Basım, 1996.

Ebû Şehbe, Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. *Fî Rihâbi's-sünneti el-kütübü's-sihâhi's-sitteti*. Kahire: Silsiletü'l-Buhûsü'l-İslâmiyye, 1995.

Ebû Şehbe, Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. *Sünnet Müdafaası*. çev. Mehmet Görmez - M.Emin Özafşar. 2 Cilt. İstanbul: Risale Yayınları, 2020.

Ebû Şehbe, Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. *Şerh'ul-muhtâr min Sahîh-i Müslim b. Haccâc*. Kahire: Mektebe'ul-'Ulûm, 1994.

Ebû Şehbe, Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû. *el-İslâm ve Gadâye'l-Asr*. Mektebet's-Sünne, 2009.

Ebû Şehbe, Ebû Sâdât Muhammed b. Muhammed b. Süveylim b. Ebû. *Min a'lâmi'l-İslâmî (safahâti mine'l-batûleti ve suveri mine'l-fidâiyyeti)*. Mektebet's-Sünne, 2007.

Ecer, Cihangir. *Menâr Tefsirinde Mu'cizeye Bakış*. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler

- Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Enver Hamed, eş-Şerâh. “el-Ehâdîsü’n-nebeviyyeti fî kitâbatı Ebî Şehbe”. *Mecelletü Külliyyeti’ş-Şeriatî ve’l-Kânûn* 4/2 (2021), 3553-3576.
- Eren, İsa. *Modern Dönemde Mısır’da Hadis ve Sünnet Konusundaki Yaklaşımlar*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Esed, Muhammed. *Kur’an Mesajı*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 9. Basım, 2015.
- Gazzâlî, Huccetu’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *el-Mustasfâ İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*. çev. Yunus Apaydın. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.
- Görgün, Hilal. “Heykel, Muhammed Hüseyin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul, 1998.
- Gündüz, Şinasi vd. *Dinlerde Yükseliş Motifleri*. Ankara: Vadi Yayınları, 1996.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi (Hayatı ve Faaliyeti)*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 4. Basım, 1980.
- Hatipoğlu, Mehmet Sait. “Hazreti Aîşe’nin Hadis Tenkitçiliği”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (1973), 49-74.
- Hatipoğlu, Mehmet.S - Görgün, Tahsin. “Goldziher, Ignaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/102. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Havuz, Hasan Hüseyin. “Muhammed Esed’in Mucize Anlayışına Klasik Tefsirler Işığında Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Dergisi* 2/1 (2019), 18-50.
- Heykel, Muhammed Hüseyin. *Hiz. Muhammed’in Hayatı*. çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Kitabevi, 2015.
- Itr, Nurettin - Kandemir, Yaşar. “Ebû Reyze”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef fi’l-ehâdîs ve’l-âsâr*. 7 Cilt. Lübnan: Dâru’t-tâc, 1409.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû’l-Fazl Şihabuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Fethu’l-Bâr’i bi Şerhi’l-Buhârî*. çev. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 13 Cilt. Mısır: Mektebetü’s Selefîyye, 1. Basım, 1960.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Siretü’n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakâ vd. 2 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Muşafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişam b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî

- el-Basrî el-Mısırî. *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*. çev. Hasan Ege. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- İbn İshâk, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. *es-Sîre (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzî)*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978.
- İbn İshâk, Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. *es-Sîretü'n- Nebeviyye*. thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2004.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azim*. thk. Sâmi b. Muhammed. 8 Cilt. Dimaşk: Dâru Taybe, 1999.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî. *el-Bidâye ve'n-nihâye: Büyük İslam Tarihi*. 15 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm: Hadislerle Kurân-ı Kerîm Tefsiri*. çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensâr. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdr, 3. Basım, 1414.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. ed. Adnan Demircan. İstanbul: Siyer Yayınları, 2015.
- İbn Teymiyye, Takiyyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm. *er-Red ale'l-mantikiyyîn*. Pakistan: Dâru Tercümânî's-Sünne, 1976.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî. *el-Mevzû'ât*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. 3 Cilt. Medine: Mektebetü's Selefiyye, 1. Basım, 1388.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmîl fî't-târih*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Kitâbi'l-'Arabî, 1. Basım, 1417.
- İlbars, Emre. "Muhammed Reşid Rıza'nın el-Vahyu'l-Muhammedî Eseri Bağlamında Peygamber Tasavvuru ve İslah Düşüncelerinin Değerlendirilmesi". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 8/2 (2022), 232-243.
- İmâm Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *Muvatta*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zami. 8 Cilt. Abu Dabi: Devletü'l-Emarati'l-Arabiyyeti'l-Müttahide, 2004.
- İşcan, Mehmet Zeki. "Muhammed Abduh'un Nübüvvet Görüşü ve Çağdaş İslam Düşüncesine Etkileri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2006), 27-55.
- Juynboll, Gualtherus Hendrik Albert. *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*. çev. Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Kahraman, Kemal. "Muhammed Esed (Leopold Weiss)". *Muhammed Esed (Leopold Weiss)*.

- 523-524. Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2020.
- Kandemir, M. Yaşar. “İki Keşif İki Hadis”. *Altınoluk Dergisi* 201 (2002).
- Karadaş, Çağfer. “İsra-Miraç Hâdisesi: Mahiyeti ve Gerçekliği”. *Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 1/1 (2019), 55-73.
- Karadâvî, Yusuf el-. “Sünnet ve İslam Hukuku 2”. çev. İshak Emin Aktepe. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4 (2008), 208-251.
- Karadeniz, Osman. *İlim ve Din Açısından Mu’cize*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl veTefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 7. Basım, 2020.
- Karaoğlu, Arslan. “İsrâ ve Mi’râc Hâdisesi Üzerine Bir Giriş Denemesi”. *Bilimname* 2017/34 (2017), 555-601. <https://doi.org/10.28949/bilimname.348101>
- Keskin, Yusuf Ziya. “Fırat Hadisi Üzerine Bir İnceleme”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 4/1 (2006), 39-60.
- Kılıç, Hulusi. “Ahmed Emîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul, 1989.
- Kırbaçoğlu, Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Otto Yayınları, 2. Basım, 2004.
- Kırbaçoğlu, Hayri. *Understanding Goldziher Goldziher’i Anlamak*. PDF: y.y., 2021. Erişim 10 Ocak 2024. <http://www.hayrikirbasoglu.net/>.
- Koçar, Musa. “Kur’an’daki Hissî Mucizelere Farklı Bir Yaklaşım (Muhammed Esed Örneği)”. *tabula rasa-felsefe&teoloji* 15-16 (2006), 279-295.
- Köktaş, Yavuz. *100 Soruda Hadis Meseleleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Köktaş, Yavuz. *Tüm Yönleriyle Akaid Hadisleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Köycü, Erdoğan. “Beşşâr Avvâd Ma’rûf”. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/4 (2015), 99-112.
- Kudât, Şeref Mahmud el-. “Tıpla İlgili Hadisler Vahiy midir? -İnsana Dair Nebvî Hadislerin Bilimsel İ’cazı-”. çev. Adil Öztekin. *Hadis Tartışmalarına Yeni Yaklaşımlar*. ed. Enbiya Yıldırım. 357-393. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Kutluay, İbrahim. “Şia’da İmamlara Atfedilen Tıbbın Kaynakları ve Sünnî Anlayışla Mukayesesi”. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi* 8 (2020), 35-72.
- Maraz, Hüseyin. “Mucizenin Teolojik Açıdan Delil Oluşu ve İlahî Yasalarla İlişkisi”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2017), 325-350.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur el-. *Kitâbü’t-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 13. Basım, 2018.
- Mizzî, Cemaluddin Abdurrahman b Yusuf Ebû’l-Haccac el-. “Hz. Peygamber’in (s.a.v) Mucizeleri”. çev. Erdoğan Köycü. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*

1/2 (2014), 65-88.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Cami'u's-Sahih*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1991.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyî'd-Dîn Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1392.

Nisâbü'rî, Hâkim en-. *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*. 5 Cilt. Dâru'l-Hameyn, 1. Basım, 1997.

Okşar, Yusuf. "Gazâlî'nin Nedensellik ve Âdetullah Düşüncesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2016), 277-303.

Oruçhan, Osman. *Hadis ve Bilim (Hadiste Metin Tenkidi İlkesi Olarak Pozitif Bilimlere Aykırılık)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2011.

Oruçhan, Osman. "Hadislerin Anlaşılması ve Yorumunda Bilimsel Verilerin Kullanımı Üzerine". *International Journal of Science Culture and Sport* 2/Special Issue 1 (17 Şubat 2015), 397-414. <https://doi.org/10.14486/IJSCS113>

Özel, Ahmet. "Şirbînî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Özel, Recep Orhan. "Kur'an'daki Hissî Mucizelere Modern Yaklaşımlar Bağlamında Bir İnceleme: Mustafa Öztürk Örneği-I". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2017), 76-123.

Özervarlı, M. Sait. "Hârikulâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/181-183. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Özervarlı, M.Sait. "Reşid Rızâ". C. 35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Özgen, Mustafa. "İmam-ı Rabbânî'ye Göre Rü'yetullah Meselesi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 35-60.

Özkan, Halit. "Rivayet, Anlam ve Yorum: Mantar Hadisinin Serencamı". *İslam Araştırmaları Dergisi* 48 (2022), 1-45.

Pay, Metin. "İslam Düşüncesinde Bazı Mucize Telakkileri". *Dini Araştırmalar* 18/47 (2015), 146-171.

Polat, Salâhattin. *Hadis Araştırmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.

Râzî, Fahrüddîn er-. *Mefâtiḥu'l-ğayb*. 32 Cilt. Lübnan/Beyrut: Dâru'l Fıkr, 1. Basım, 1981.

Salloum, Mahmoud. *Menâr Ekolü'nün Hadis Anlayışı*. Basılmamış: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.

Sancaklı, Saffet. "Tıbb-ı Nebvî Hadislerinin Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Değerlendirilmesi" 10/2 (2019), 353-379.

Sarıçam, İbrahim vd. *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*. Ankara:

- Nobel, 1. Basım, 2011.
- Sıddıkî, Mazharuddîn. *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*. çev. Murat Fırat - Göksel Korkmaz. İstanbul: Dergah Yayınları, 1. Basım, 1990.
- Şemşek, Vesile. “Oryantalistlerin Hz. Muhammed’in Hayatına Yaklaşımlarına Dair Bazı İncelemeler”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/1 (2020), 115-128.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir et-. *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed b. ‘Abdulmuhsîn et-Türkî. 26 Cilt. Dâru Hicr, 1. Basım, 1422.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerir et-. *Taberî Tefsîri*. çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınları, 1996.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir et-. *Târihu’r-rusûl ve’l-mülûk*. thk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhim. Mısır: Dâru’l-Me’ârif, 2. Basım, 1387.
- Tatlı, Bekir. *Kütüb-i Sitte’de İsrâ ve Mi’rac Hadisleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Temir, Hakan - Koçyiğit, Tahsin. “Araplarda Hurmanın Yeri, Önemi ve İbn Vahşiyye’nin Hurma Risalesi’nin Değerlendirilmesi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/1 (2023), 168-187.
- Tirmizî, Muhammed b. ‘Îsâ b. Şevre b. Mûsa b. ed-Đahhâk et-. *el-Câmi’u’l-kebîr-Sünen-i Tirmizî*. thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1996.
- Topgöl, M. Enes. “Paradigmadan Paradigmaya: Pozitif Bilim Neden Metin Tenkit Kriteri Olsun?” *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9/2 (2011), 117-141.
- Turâbî, Beşir Ali Hamed et-. “Cuhûdü’ş-şeyhi ed-duktûr Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe fî hidmeti’s-sünneti ve ulûmihâ”. *Ummu Derman Üniversitesi Dergisi*, 305-331.
- Uçar, İlyas. “Hz. Peygamber Zamanında Medîne’de Ortaya Çıkan Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (30 Eylül 2017), 196-218. <https://doi.org/10.17859/pauifd.337827>
- Ulutaş, Yasin. “Mucize ile Delâilü’n-Nübüvve Kavramları ve Kaynakları”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (Aralık 2017), 569-605.
- Uyaniker, Nursel. “Mevlîd-i Fâtıma’da Elma Yiyerek Hamile Kalma Motifi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 62/2 (2022), 709-727.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v) Özel Sayı Hz. Muhammed (s.a.v) ve Tıp”. *Diyanet İlmi Dergi*. Ankara 2003, 181-190.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-. *Kitâbü’l-Megâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Daru’l-Âlemî, 3. Basım, 1989.
- Yavuz, Salih Sabri. “Mi’rac”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/132-135. Ankara: TDV Yayınları,

2020.

Yerkazan, Hasan. *Zemahşerî ve Hadîs*. Bayburt Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Yıldırım, Enbiya. *Hadisçiler ve Çelişki*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.

Yıldız, Abdulvahap. “Kerâmet ve İstidrâc”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2009), 41-64.

Yılmaz, Mustafa Selim. “Kelâm İlminde Mütevâtir Haber’in Bilgi ve Delil Değeri”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 199-223.

Yılmaz Orhan. “İbn Kayyım’ın Tıbb-ı Nebevî ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (ts.), 6-18.

Yılmaz, Orhan. “Tıbb-ı Nebevî ve Bu Konudaki Bazı Hadislerin Değerlendirilmesi”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2017), 107-134.

Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 56. Basım, 2021.

Yücel, Ahmet. *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2021.

Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*. 12 Cilt. Ankara: Başbakanlık Basımevi, ts.

Zemahşerî, Cârullâh Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. ‘Ömer ez-. *Keşşâf Tefsiri*. çev. Muhammed Coşkun vd. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2016.

islamweb.net. "الشيخ محمد أبو شهبه.. فارس من فرسان السنة". Erişim 10 Mart 2024. <https://www.islamweb.net/ar/article/156930/>

ar.wikipedia.org. “Muhammed Ebû Şehbe”. Erişim 14 Kasım 2022. https://ar.wikipedia.org/wiki/%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF_%D8%A3%D8%A8%D9%88_%D8%B4%D9%87%D8%A8%D8%A9

shamela.ws. “Muhammed Ebû Şehbe”. Erişim 02 Ocak 2023. <https://shamela.ws/author/1378>

archive-org. “Sahih el-Buhârî’den Okumalar ve Açıklaması”. Erişim 10 Kasım 2022. https://archive-org.translate.google/details/Abu-Shahbaa?_x_tr_sl=ar&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=sc